

V **HISTORISCH** G VOORBURG

- Het wisselt wat wij aanschouwen
- De kerken in Voorburg
- Architecten

Van de redactie

In Voorburg staat een aantal bijzondere kerkgebouwen. Over die kerken is incidenteel al veel geschreven, bij jubilea, verbouwingen of restauraties bijvoorbeeld, en een enkele keer is er ook al wat meer in samenvatting gepubliceerd, over meerdere kerken samen. De aard en geschiedenis van de kerkgebouwen werden in die publicaties zeker ter sprake gebracht, maar de nadruk lag toch het meest op hun betekenis voor parochie of gemeente, op predikanten en priesters die in de kerken werkzaam waren, kortom, vooral op de bijzondere betekenis van de kerkgebouwen voor de kerkelijke gemeenschap.

In dit omvangrijke themanummer van Historisch Voorburg wil de redactie nu een wat andere blik op de Voorburgse kerken bieden, een kijk op de kerken als bijzondere onderdelen van de architectuurgeschiedenis van Voorburg, als stedenbouwkundige objecten en als voorbeelden van bouwkunst, waaraan de architecten vaak het beste van hun kunnen hebben gewijd.

Uitgaande van zijn persoonlijke belangstelling heeft de Voorburgse architectuurcriticus Wim van Heuvel onderzoek gedaan naar de

Voorburgse kerken en hun bouwgeschiedenis. Dit heeft geleid tot een overzicht, waarbij de bouwkunst is geplaatst in het bredere kader van stedenbouwkundige situering, inrichting en beeldende kunst. Ook richtte hij zich op de aanpassingen en wijzigingen, die deze gebouwen in de loop der jaren hebben ondergaan. Zijn kritische bespreking daarvan maakt duidelijk dat die veranderingen naar zijn mening soms geen verbeteringen betekenden. De redactie van Historisch Voorburg is er gelukkig mee, dat Van Heuvel zijn onderzoeksresultaten in deze speciale aflevering van haar tijdschrift wil publiceren.

Onder de titel 'Het wisselt wat wij aanschouwen' schetst het eerste gedeelte een globaal beeld van de geschiedenis van de kerken. Daarin springt vooral de onstuimige nieuwbouw sedert 1945 in het oog. Aandacht wordt besteed aan de stedenbouwkundige inpassing van de voor het stadsbeeld vaak belangrijke bouwvolumen.

Het tweede gedeelte van dit nummer, 'De kerken in Voorburg' documenteert de gebouwen in volgorde van hun ingebruikname. Ook niet gerealiseerde ontwerpen, 'tijdelijke'

noodgebouwen en inmiddels door sloop verdwenen kerken worden hierbij aan de orde gesteld. Tenslotte biedt het gedeelte 'Architecten van kerken in Voorburg' beknopte gegevens over het leven van de kerkenbouwers en over hun betekenis voor de architectuur in Voorburg en daarbuiten.

De auteur spreekt de hoop uit dat deze uitgave mag bijdragen aan een toenemende belangstelling voor de kerken en voor hun betekenis voor onze woonomgeving. De redactie van Historisch Voorburg sluit zich daar graag bij aan. Met deze bijzondere, opnieuw rijk geïllustreerde dubbelaflevering sluit zij jaargang 5 van het tijdschrift af en hoopt haar lezers in het nu aangebroken millenium weer te kunnen verrassen met nieuws over historisch Voorburg.

Inhoud

Van de redactie	3
Het wisselt wat wij aanschouwen	4
De kerken in Voorburg	16
Architecten van kerken in Voorburg	50
Literatuur	54
Colofon	56

Foto omslag:

St. Martinuskerk.

Foto M.G. Trapman, 1999

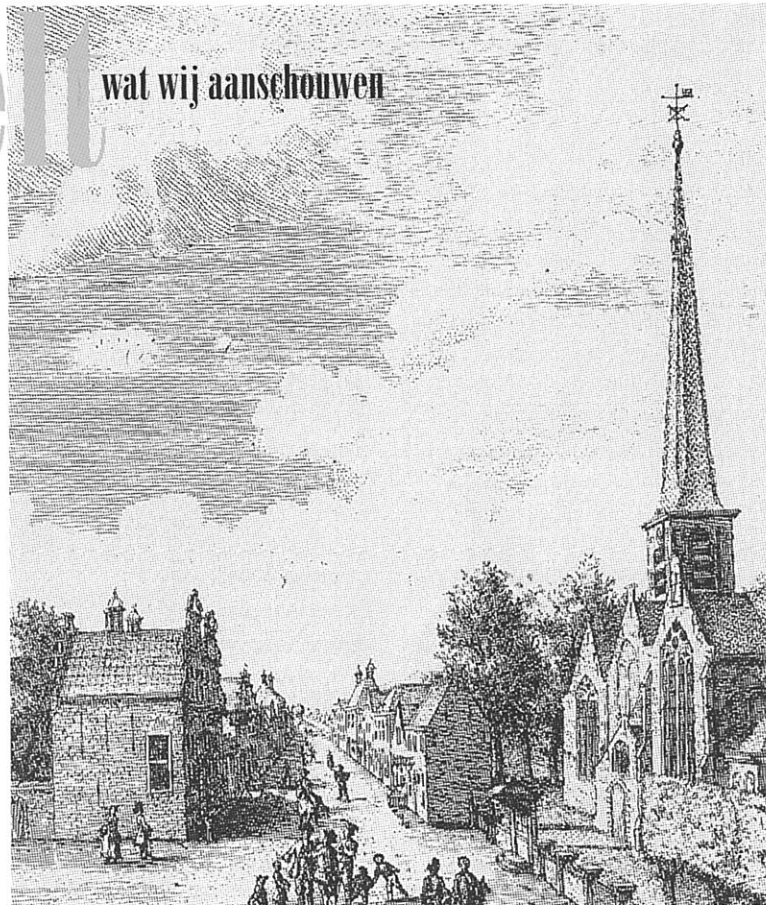
Het wissel

wat wij aanschouwen

Voor al in oude steden schrijven kerkgebouwen vaak een boeiende architectonische en stedenbouwkundige geschiedenis. In het eerste deel van dit themanummer staat vooral die zichtbare bijdrage aan de woonomgeving centraal. Vooral de laatste vijftig jaar is het aantal kerken enorm gegroeid. Inmiddels is dat tij veelal gekeerd: bouw veranderde in sloop. Het einde van die tendens lijkt nog niet eens in zicht. Hergebruik van gebouwen en grond heeft in slechts zeer weinige gevallen tot een bevredigende oplossing geleid.

De Oude of Martinuskerk

Deze kerk vormde in Voorburg waarschijnlijk het begin van de kerkbouw. Van vroegere gewijde plaatsen van Kaninefaten, of van tempels voor het Romeinse Forum Hadriani zijn geen resten gevonden. De oudste vermelding van een kerk vindt men in het archief van het bisdom Utrecht. Zo dateert de eerste melding van een kerkje of kapel in Voorburg, gewijd aan Sint Maarten, uit 960. Die voorganger stond waarschijnlijk op dezelfde plaats als de Oude Kerk, aan de Herenstraat, een onderdeel van de verbinding over de strandwal van Delft naar Leiden.

Tussen kerk en Vliet ligt vanouds de Kerkstraat, eerder Grote Laan en Kerklaan geheten. Al eeuwen ligt daar een brug over de Vliet, vroeger naast een insteekehaventje dat in 1914 is gedempt.

Dat de kerk het middelpunt van de gemeenschap vormde, werd in 1664 onderstreept door de vestiging van het gemeentebestuur in de herberg De Swaen, het huidige Swaensteyn. In de vorige eeuw verscheen daarin ook een 'Regtkamer' voor dorpsbestuur en kantongerecht. Het centrum vormde dus geen continuering van de vroegere Romeinse neder-

zetting Forum Hadriani, die bijna 1,5 km zuidwestelijker aan de (Zuid)Vliet bij Park Arendsburgh lag.

De Oude Kerk vormde vanouds een middelpunt in het landelijke dorp. Door hun omvang domineerden toren en kerk met koor niet alleen de tientallen relatief kleine panden, maar ook het verbouwde dubbele pand Swaensteyn. De kerk stond daartussen ook vrijer in de omgeving door de oriëntatie van het koor op het oosten. Sedert lang stond de katholieke priester bij de viering van de eucharistie al met het gezicht

Fragment van een 'Gezicht van Voorburg' van H. Bakhuysen. Rechts de Oude Kerk, links de toenmalige herberg De Swaen.

naar het oosten aan het hoogaltaar. Vermoedelijk om die reden week de kerk af van de gebruikelijke bouwwijze evenwijdig aan de strandwal. Rond de kerk lag een begraafplaats. Alleen vooraanstaande burgers werden in de kerk begraven. De buitenruimte was zo royaal, dat er in 1893 op de hoek van Herenstraat en Van Schagenstraat, aan de kant van de kerk een politiebureau gebouwd kon worden, waarvoor wellicht ook plaatselijk ruimte is vrijgemaakt. Het ontwerp van gemeentearchitect M.A. de Zwart werd in 1928 al weer gesloopt. Een spitse topgevel op de hoek van de Van Schagenstraat en Herenstraat herinnert aan een vormelement in dat oude politiebureau. Ook op de hoek van de Parkweg keert een sterk verwante dakvorm in de bovenwoning terug. Sinds eind 1997 valt dat weer op na een restauratie van die gevel. Na sloop van het politiebureau is er gedacht aan een tweede straatwand met winkels langs de begraafplaats aan de Van Schagenstraat. Uiteindelijk bleef het bij een terreingrens, deels met zware pijlers van metselwerk en daartussen forse hekwerken van staal. Bij de restauratie aan het eind van de jaren zestig vond sloop van het hekwerk plaats en keerden lage muren terug. Plaatselijk zijn leilinden langs de randen van het terrein geplant, weergekeerd van de oude afbeelding van Kerkstraat en Herenstraat met kerk en Swaensteyn uit de 18e eeuw. Het tussen 1919 en 1925 door architect Herman van der Kloot Meijburg ontworpen Dienstgebouw van de Nederlandse Hervormde Kerk, nu De Voorhof genoemd, is ook wat

aan het oog onttrokken. Enerzijds accentueren de bomen het kerkelijk erf, anderzijds verhullen ze zomers ook de Voorhof die zo dicht bij de kerkingang gesitueerd is. In 1987 keerde met burgemeester en wethouders het dagelijks gemeentebestuur in Swaensteyn terug, op de oude plaats. De Oude Kerk bleef echter het dominante stedenbouwkundige zwaartepunt.

Op wat ruimere afstand ontstonden hoger opgetrokken woontorentjes aan de Oude Haven, tussen de Vliet en het uitgebreide raadhuis. Na een meervoudige opdracht werden vier alternatieve ontwerpen voor nieuwe woningbouw ontwikkeld. De gemeente koos voor behoud van de zichtbare dominantie van de kerktoeren, slechts circa 250 meter verderop. Zeker in vergelijking met Den Haag werd de kleinschalige bebouwing van de Voorburgse kern zo nauwelijks aangetast. Pas op afstand, bij de brede Utrechtse Baan met

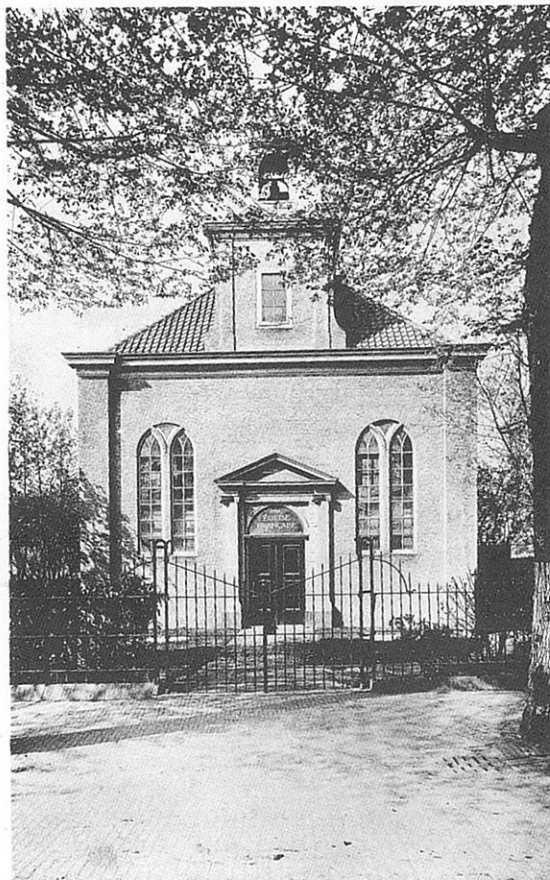
daarnaast het in de jaren tachtig opgetilde spoortracé en station, werd het beschermde dorpsgezicht geweld aangedaan. De spitse toren werd daardoor echter duidelijker zichtbaar voor nog meer passanten in auto of trein.

De Franse Kerk

Deze kerk had meer hinder van de stedenbouwkundige veranderingen. Het zaalkerkje uit 1726 stond aanvankelijk wat ruimer tussen een meer bescheiden aangrenzende bebouwing. Pas na 1930 werd de lage sociëteit aan de hoek van de Parkweg vervangen door een aanzienlijk hoger bouwblok van winkels met twee lagen bovenwoningen. Deze zijn na 1970 verbouwd tot bankkantoor. Een deel van de bovenwoningen is nog als woning in gebruik. Daarmee werd afbreuk aan de dorpsfeer gedaan en verminderde de ruimtelijke opzet. In 1958 leed de kerk onder de sloop

Voorburg — Ned. Herv. Kerk met Dienstgebouw

FRANSCH K E R K

van de authentieke consistoriekamer en de vergroting van het gebouw met nevenruimten. Op het binnenterrein achter de Franse Kerk stond toen nog de tram- en later busremise van de voormalige NZH, die later afgebroken is. Bij de bouw van een complex woningen op die plaats hebben de architecten van Atelier PRO geen kans gezien een behoorlijk afgerond ontwerp te realiseren. In het rafelige binnengebied overheerst de parkeerbehoefte en werd de woningbouw modieus vormgegeven. Zo ging de Franse Kerk er in de 20e eeuw als monument steeds op

achteruit. Sinds de Rijksdienst voor de Monumentenzorg de omgeving in 1972 als beschermd dorpsgezicht heeft aangewezen, is rond het kerkje geen andere verbetering meer bereikt dan een eenzijdige bevordering van de parkeergelegenheid.

De St. Martinuskerk

Dit kerkgebouw aan het Oosteinde heeft een lange voorgeschiedenis gehad. De rooms-katholieken begonnen in 1654 terughoudend met de aankoop van het buiten Bijvliet aan het Oosteinde, toen nog Voorweg genoemd. Aanvankelijk vond er een verbouwing tot schuilkerk plaats. Na verschillende renovaties en verbouwingen kreeg Voorburg in 1893 haar monumentale neo-gotische kerk naar ontwerp van architect E.J. Margry. Aanvankelijk heeft men overwogen de nieuwbouw naast de bestaande kerk te bouwen, maar men koos uiteindelijk de huidige plek. Zo kreeg de kerk min of meer bij toeval de plaats van het voormalige buiten Bijvliet.

Interessant is het bij de kerk aansluitende katholieke dorpsgebied. In ons land zijn dergelijke stedelijke concentraties van min of meer kerkelijk beïnvloede, bij voorkeur rond het kerkgebouw gesitueerde gebouwen een bijzonderheid. De begraafplaats uit 1828 en de pastorie uit 1866 dateren nog uit de periode van de voorgaande kerk. Aan de overzijde van de pastorie en kerk ontwikkelde zich een conglomeraat van onder meer bewaarscholen, lagere scholen en ulo's, veelal apart voor meisjes en jongens. Vanaf 1846 was het onder-

wijs al onder bedekte naam gestart. Daarna vonden verbouwingen en uitbreidingen plaats. Een deel van de bebouwing is van de kerkarchitect E.J. Margry. De Voorburgse architect B.J. Koldewey realiseerde in de jaren dertig aanvullende bouwdelen. Deze toevoegingen van 20e-eeuwse architectuur staan uiteraard niet op de tekening van de 19e-eeuwse situatie die architect Joh. P.G. Goudeau in 1993 maakte voor het boekje bij de eeuwvierting van de St. Martinuskerk. In deze tekening kan men een verschuiving in de richting van de Vliet aflezen, waardoor een stedelijke verruiming aan het Oosteinde plaatsvond. Daarop volgde een nog niet in beeld gebrachte groei van de gebouwen voor het onderwijs, die inmiddels al weer deels van functie veranderden.

Architect Jo Kruger woonde lang vrijwel naast de kerk aan het Oosteinde. Zoals elders in dit nummer wordt beschreven, bepleitte hij de kerk met de aangrenzende parochiegebouwen voor te dragen als beschermd dorpsgezicht op de lijst van Rijksmonumenten. Na de schoonmaak en gedeeltelijke restauraties van geveldelen rond 1997, werd het eens te meer duidelijk, dat zijn pleidooi voor zo'n mini-dorpsgezicht bijval verdiende.

Stedenbouwkundig gezien is de St. Martinus een monumentale kerk, vooral in het dorpsilhouet vanaf rijksweg A4 of langs de Westvlietweg. Maar ook gezien vanuit menige Voorburgse naoorlogse flatwoning met vrij uitzicht is de beeldbepalende toren een stedelijk monument. Komt men dichterbij dan onder-

scheidt men de interessante details in metselwerk en profilering. De plaats van de kerk getuigt van een weloverwogen keuze, die positief werd beïnvloed door de aankoop van extra terrein aan de zijde van de begraafplaats, in de tijd dat de St. Martinus nog gebouwd moest worden. De beschikbaarheid van de grond van het 16e-eeuwse buiten Bijvliet heeft deze situering mogelijk gemaakt. Hoort men dan wat burgemeester en wethouders, maar ook kerkbestuurders in de jaren tachtig

te berde brachten, dan moet men wel besluiten dat er ooit een beschermengel werkzaam is geweest.

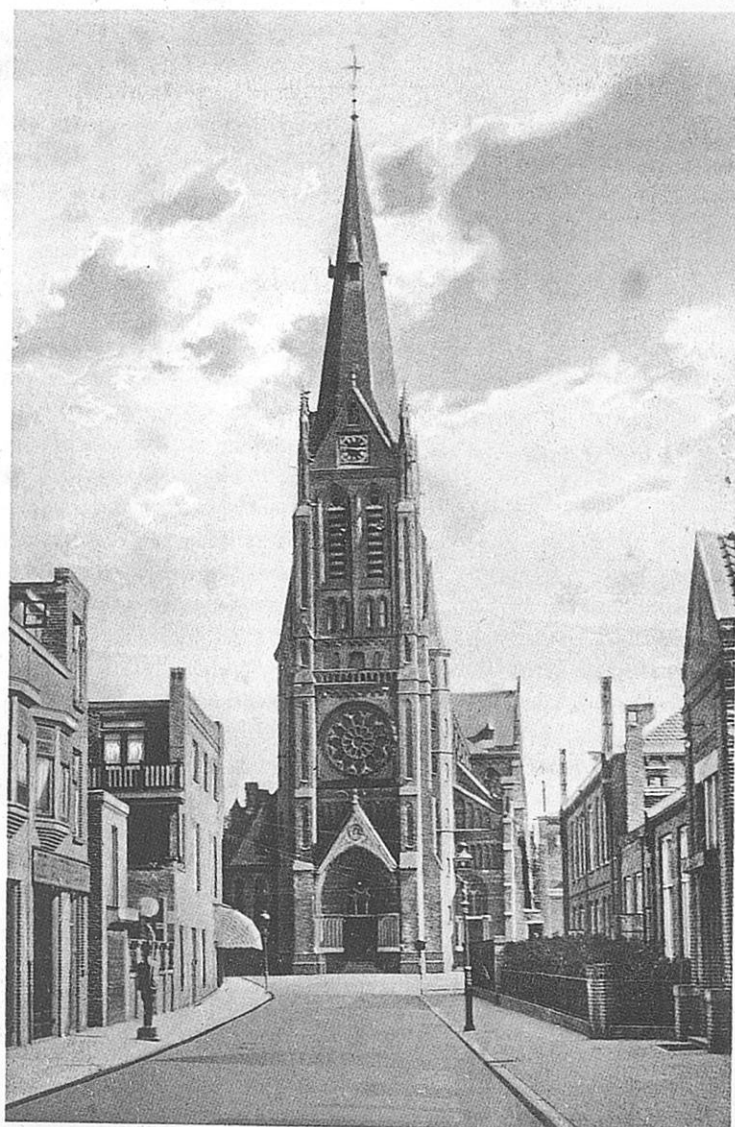
De kerk aan de Voorhofstraat

Gereformeerde kerken speelden stedenbouwkundig in Voorburg zelden een rol van belang. De 'Kerk aan de Voorhofstraat' werd door gemeentearchitect De Zwart ontworpen op een binnenterrein. Via een achterommetje kwam men in

het zaalkerkje dat slechts van 1884 tot 1913 als zodanig dienst deed. Daarna werd het als werkruimte en voor opslag gebruikt. Rond 1974, bij de beoordeling van het centrum als beschermd dorpsgezicht, werd het gebouwtje globaal als sloopwaardig bestempeld. Bij de verschuiving door de binnenvallende Utrechtse Baan en het station werd de woonwand langs de toenmalige Huygensstraat gesloopt. Het gebouwtje staat sindsdien aan de openbare weg en is opgewaardeerd tot kantoorruimte. Zo'n eeuw na de ingebruikname als kerkje werd het wit gepleisterd en vereenvoudigd. Zo kan men van een stedenbouwkundige opwaardering spreken die min of meer bij toeval tot stand kwam. Of dat ook de architectuur geldt is een vraag.

De Laan van Oostenburgkerk

De kerk aan de Laan van Oostenburg, ook Oosterkerk en later De Opgang genoemd, bood wat cachet aan de straatwand tussen de vrijstaande en 'twee onder een kap'-woningen. In de net aangelegde straat waren in 1910 nog maar enkele kavels bebouwd. De kerk stond op een bescheiden perceel. Bij de ingrijpende uitbreiding in 1926 werd aan de achterzijde aan de Laan van Heldenburg een stukje grond voor nieuwe nevenruimten toegevoegd. De toren mocht dan een wezenlijk element in het kerkgebouw vormen, deze werd fasegewijs eenvoudig gesloopt. Zo ontstond bij de ingrijpende renovatie in 1961 een tamelijk modern ogende en omgedoopte Opgangkerk. Uiteindelijk zijn alleen de in 1926 toegevoegde nevenruim-

Voorburg — R.K. Kerk van den H. Martinus Oostende

ten behouden gebleven en tot een paar woningen verbouwd. Op het vrijgekomen terrein zijn enkele nieuwe woningen gebouwd. Zo raakte de omgeving een zowel architectonisch als stedenbouwkundig tamelijk onbelangrijk gebouw kwijt, waardoor de buurt echter wel een kenmerk verloor. Dramatisch was, achteraf gezien, de rol die het gebouw in 1963 speelde bij de plaatsbepaling van de Koningkerk, zoals elders in dit nummer is beschreven.

De gereformeerde kerk aan de Laan van Oostenburg, nog compleet met de oorspronkelijke torenopbouw.

De Onze Lieve Vrouw Tenhemelopneming

Aan het begin van de Laan van Nieuw Oosteinde was deze rooms-katholieke kerk oorspronkelijk opgenomen in één van de twee toenmalige straatwanden ter plaatse. De situatie was enigszins vergelijkbaar met die van de gereformeerde kerk in de Laan van Oostenburg. In de jaren zestig werden woningen tegenover de kerk gesloopt ten behoeve van het verkeer.

De toren van de kerk is, behoudens de aanzet in de onderbouw op de begane grond, niet gebouwd. Naast die aanzet tot de kerktoren staat de pastorie. Erachter bleef ruimte voor een tuin, waarin men aanvullende bebouwing heeft overwogen. Ook bij deze kerk zijn in de loop der jaren verschillende katholieke scholen gebouwd, ontworpen door plaatselijke architecten. Zo ontwierp architect B.J. Koldewey de H. Theresia Fröbelschool uit 1927, met wat monumentale baksteenarchitectuur in de trant van A.J. Kropholler. Er ontstond zo een ruimtelijke onderbreking van de woonstraten die rond 1923 zijn aangelegd. Kerk en school vormen een aantrekkelijke onderbreking van het woonpatroon. De toekomst van de Lusthofstraat lijkt mede afhankelijk van de toekomst van kerk en scholen.

Voortschrijdend functieverlies maken toekomstige sloop denkbaar. Of de plaatsing van het gebied op de gemeentelijke monumentenlijst die sloop zal kunnen voorkomen, is nog niet duidelijk.

De Noorderkerk

Net voor de Tweede Wereldoorlog kwam de gereformeerde Noorderkerk gereed. Stedenbouwkundig was deze 'hulp- of noodkerk' tamelijk toevallig gesitueerd; er waren afspraken gemaakt voor een periode van ruim vijf jaar. De vermelding 'motto radar' op de bouwtekeningen, suggereert dat aan enkele architecten was gevraagd een anoniem ontwerp onder vermelding van dit motto in te leveren. Bij de selectie van het beste ontwerp dat voor de bouw werd uitgekozen, speelde op die manier de naam van de inzender geen rol. Voor de Noorderkerk was dat opvallend, omdat het om een gebouw ging dat eigenlijk bestemd was om na vijf jaar al weer afgebroken te worden.

De bijna kruisvormige kerk had een 9 meter hoog min of meer piramidale dak op een staalconstructie. De Noorderkerk was daardoor een markant gebouw in het nog tamelijk vlakke weidegebied aan de rand van stad en woonwijk. Ook al ontbrak een toren, het bouwvolume van de eenvoudig witgepleisterde gevels en het monumentale dak met rode keramische pannen gaf de kerk een eigen identiteit, die door de ruimtelijke vrije ligging werd versterkt.

Het Kruispunt

De snelle maatschappelijke ontwikkelingen na 1950 lieten in Voorburg op verschillende gebieden verrassende sporen na. Stedenbouwkundige groei met nieuwe woonwijken en daardoor noodzakelijke aanleg van wegen, gingen gepaard met ongekende doorbraken. De toen tot ont-

wikkeling gekomen welvaart, die zich uitte in de toegenomen mobiliteit, maken ook een terugblik op het kerkelijk leven interessant. Aanvankelijk manifesteerde zich een ongekende groei in het kerkelijk leven. Inmiddels is die groei omgeslagen in secularisatie en terugloop van het aantal kerkleden.

Het verschijningsbeeld van de hervormde gemeente was vaak spectaculair door haar kleinschaligheid. Tot 1950 was de Oude Kerk in feite weliswaar het enige hervormde kerkgebouw in Voorburg, maar al spoedig kwam men iedere zondag bijeen in 'Het Kruispunt', een door de architect en tevens kerkvoogd C.P. Versteegh verbouwde woning op de hoek van de Laan van Middenburg. In de wijken Noord, Oost en Damsigt kwam men zondags in gehuurde gymzalen bijeen.

De Damsigtkapel

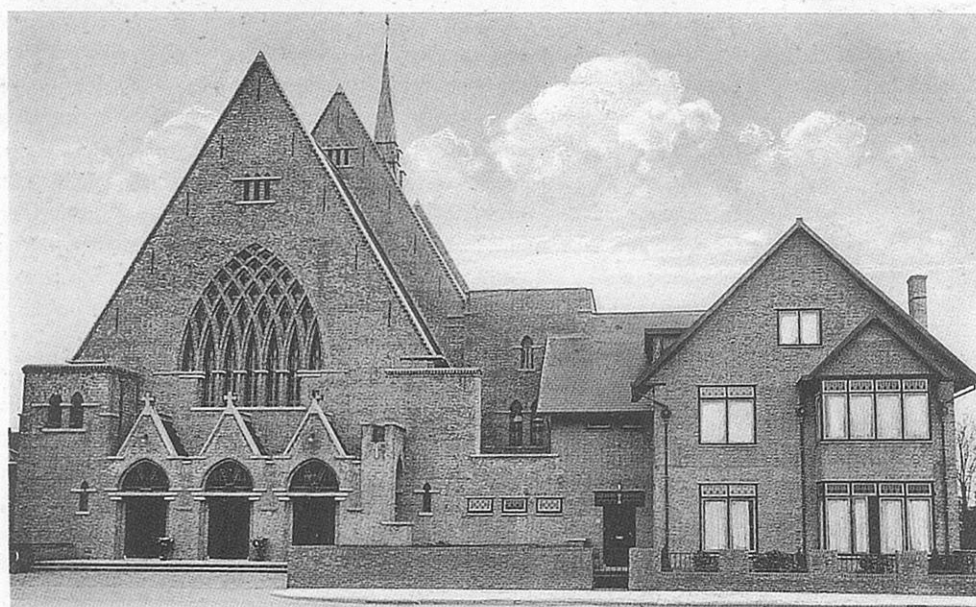
De smalle doorgang waar de blauwe tram bij het station Voorburg-Leidschendam onder de Hofpleinlijn doorreed, vormde slechts een beperkte verbindingroute voor de bewoners en dit stoorde de communicatie tussen de woonwijken rond de Hofpleinlijn. De eerstvolgende onderdoorgang lag aanvankelijk pas bij de Laan van Nieuw Oosteinde. Nadat bewoners rond de Damsigtschool aan de Elsbergstraat zelfs eens tot hun verbijstering door middel van een bandopname welluidend ter kerke waren geroepen, werd in 1957 de 'hulpkapel in het Damsigtkwartier' gerealiseerd, met een heuse, zij het lichte, luidklok. Beide waren oorspronkelijk

afkomstig uit Marknesse, het oostelijkste NO-polderdorp, waar men inmiddels een definitieve kerk had gebouwd. Het vormde een aan doenlijk noodgebouw, dat in de sfeer van het nog landelijke Leidschendam niet misstond. Het deels houten gebouwtje viel aan brand ten prooi, maar de houten vissen van grafisch kunstenaar Ben Aalbers waren er toen al afgenomen, vanwege 'de deining in de wijk onder aanwonenden die hier vermindering van

royale noodkerk jaren lang iedere zondag in wisseldienst verhuurde aan de hervormden, ten behoeve van dan weer de vroege, dan weer de late ochtenddienst.

De Vaste Burchtkerk

De Vaste Burchtkerk aan de Potgieterlaan vormde het eerste planologisch bewust gesitueerde kerkgebouw in Voorburg. Wellicht heeft de stedenbouwkundig adviseur

O. Kerk. O. L. Vrouw Hemelvaart. Voorburg

hun vastgoed vreesden' (dit volgens een kanttekening van ds. A.D. Bakker, aanwezig in het Voorburgse Gemeentearchief).

De hervormde gemeente beheerde de Oude Kerk en wachtte lang met de bouw van nieuwe kerken. Dat gold overigens nog sterker voor de gereformeerde gemeente, die haar

W.M. Dudok daartoe bijgedragen. In de vroegste ontwerpfase dacht men er eerst aan om een 'dienstgebouw' te stichten om de verschillende vormen van kerkelijk werk te huisvesten. Het was daarbij denkbaar dat men zich tijdelijk wat zou moeten behelpen met de ruimte voor de kerkgang. Globaal lag de situering al vast, maar met enkele wijzigingen in

De Onze Lieve Vrouw Tenhemelopneming met pastorie. Rechts van de drie ingangendeuren is een aanzet van de nooit gebouwde toren zichtbaar.

De klokkentoren van de Vaste Burchtkerk met daartussen een mozaïek van glazen bouwsteentjes met ondermeer het Px-monogram en de vis als christelijke symbolen.

10

het programma van eisen, werd een woning ingeruild voor meer ruimte ten behoeve van gemeentewerk en gedeeltelijke huisvesting van een kleuterschool. Deze herziening was tevens aanleiding tot extra aankoop van grond tot aan de Jacob Catsstraat. De architect Albert van Essen, later bijgestaan door Sturler, maakte zorgvuldig gebruik van het beschikbare terrein door de klokkenstoel op de hoek te situeren. Wanneer men vanuit het dorp aan kwam fietsen, werd de kerk door de meanderende beweging van de groenstrook langs Gouverneurskade en Tollenskade markant zichtbaar in de as van de straat. Een kerk bouwen vergde omstreeks 1950 nog altijd dat men beslag legde op bakstenen waar men ook graag woningen van had willen bouwen. Voor een stenen toren moest dan ook eerst een aparte vergunning bij het ministerie aange-

vraagd worden, die in die tijd vaak niet werd toegekend. De ontwerpers waren echter slim en ontwierpen twee slanke pylonen, waarvan er één 'toch al nodig was' als rookkanaal voor de verwarming in de kelder onder het bordes. Zo ontstond een uit stedenbouwkundig oogpunt aantrekkelijk gesitueerd gebouw. Die aantrekkelijkheid woog zo zwaar, dat de gemeente Voorburg in de tweede helft van de jaren negentig sloop trachtte te voorkomen door een aangepast hergebruik. In de tijd dat een volgebouwde gemeente vooral interesse heeft in het spaarzaam toevoegen van nieuwe woningbouw, getuigt deze poging van hoge waardering voor het gebouw en van onderscheiding van zijn architectonische en stedenbouwkundige kwaliteit. Zij kon in 1996 echter de sloop niet tegenhouden, evenmin als de matige woningbouw op die plek.

De Hoeksteenkerk

Met zijn 275 zitplaatsen is de Vrijzinnige Hoeksteen een klein kerkje. Door bij de bouw de nevenruimten in een souterrain onder te brengen, deed men de bouwhoogte toenemen. Daarmee werd het gebouw beter als kerk herkenbaar tussen de aangrenzende blokken woningen van drie woonlagen boven een souterrain. Zo was ook aan stedenbouwkundige eisen van de gemeente tegemoet gekomen. De nevenruimten en kerkzaal waren ook goedkoper, omdat er minder palen bij de fundering werden gebruikt. Toren en rookkanaal werden hier nog inniger gecombineerd dan bij de Vaste Burchtkerk, waardoor met

lage kosten aan beide eisen werd voldaan. De Hoeksteen bleef een eenvoudige en moderne kerk, die in den lande nogal wat bekendheid kreeg in de kringen van architecten. Stedenbouwkundig was de hoekbebouwing met de kerk een aanzienlijk interessanter keuze dan 'opvulling' van het terrein met een modaal blokje woningen onder een kap, zoals er al zoveel omheen stonden.

De Fonteinkerk

De Fonteinkerk heeft een verrassende voorgeschiedenis, die op papier al begon met het ontwerp voor de noodkerk aan de Zegtruststraat. Planologisch was die situering heel krap, al bestaat er op papier in het Gemeentearchief zelfs nog een bescheidener variant. In bijbehorende archivalia wordt ook nog gesproken over een locatie aan de Prinses Mariannelaan, waar kennelijk niet verder op in is gegaan. Een aanbod voor een binnenterrein aan de Heeswijkstraat is ook serieus overwogen. De mogelijke ligging daar lag in vergelijking met de Voorhofstraat gunstiger. Met het vrijkomen van het uiteindelijke bouwterrein van de Fonteinkerk ontstond min of meer toevallig een heel mooie locatie. De buitenplaats Heeswijk werd gesloopt en een van de vier Voorburgse 'kippenbruggen' werd vervangen door een moderne verkeersbrug. Lag de oude ophaalbrug nog in het verlengde van het Westeinde, de nieuwe werd wat noordelijker, in het verlengde van de Heeswijkstraat, gelegd. Daardoor kon men in feite van een royaal bouwterrein voor de kerk spreken.

Men kan zich afvragen, in hoeverre het uitschrijven van de meervoudige opdracht voor de kerk onder drie architecten de architectonische kwaliteit heeft verhoogd. Vergelijkt men die terloops met het ontwerp van de Vaste Burchtkerk, dan was die kort daarvoor ontworpen kerk architectonisch aanzienlijk traditioneler. De vergelijking met het ontwerp van de kerk aan de Zegtruststraat was bijna schril en dit mag rustig in relatie worden gebracht met het groter aandeel van de architecten Gerard van Essen en Sturler in het ontwerp. Sedert de uitwerkingsfase van de Vaste Burchtkerk werd architect Sturler steeds als medewerker aangehouden door vader en zoon Albert en Gerard van Essen, die enige tijd ook zelfstandig bureau voerden. Zijn aandeel in de ontwerpen werd echter nooit naar buiten gebracht.

Zo had gereformeerd Voorburg een spectaculair gebouw, zeker voor de jaren vijftig. Het gebruik van materialen was zeer modern, met name in de beide pylonen en de dakconstructie, al waren de pylonen een variatie op de beproefde pylonen van de Vaste Burchtkerk. Het interessante contrast tussen de tamelijk besloten kerkruimte en de transparante nevenruimten naast de kerk trok de belangstelling van planologen en architecten. Het vormde dan ook een gelukkige uitkomst, dat het kerkbestuur in het begin van de jaren negentig de Fonteinkerk heeft behouden en de voorkeur gaf aan sloop van de Opgangkerk. Het is merkwaardig dat het tamelijk laag gelegen gazon aan de Vliet anno 1998 met een kunstmatig terras

werd opgehoogd. Daarmee wilde men inbraak en baldadigheid voorkomen en het gebruik van de grasmat als hondentoilet tegengaan. Maar ook de uitbreidingen van de foyer aan de voorzijde en de gedeeltelijke sloop van de luifel doen afbreuk aan het authentieke ontwerp.

De Goede Herderkerk

De bouw van de Goede Herderkerk onderstreepte de onstuimige groei van de katholieke gemeente in Voorburg. Eind 1957 lenigde men in de wijk 't Loo de nood met een tijdelijke voorziening. Voor de Goede Herderkerk koos men een bijkans stoere locatie. De Rotterdamse architecten Van den Bosch, Hendriks en Campman ontwierpen ook de aangrenzende katholieke scholen. Vooral de kerk staat royaal op de hoek van de Prinses Beatrixlaan en de Mgr. van Steelaan, langs de koninklijke strook van parken vanaf de Vliet dwars door Voorburg. De forse kerk stond er dus uitstekend gesitueerd, was voor de buurt ruim van omvang, maar toch enigszins droog wat de vormgeving betreft. Inmiddels zijn de aansluitende scholen alweer gesloopt, en hebben plaatsgemaakt voor middelmatige woningbouw. Het is tragisch dat nieuwbouw in Voorburg veelal geen verbetering van architectuurniveau betekent. In het stadsbeeld wordt men zo zelden aangenaam verrast door architectuur en stedenbouw van een allure zoals die van de Oude Kerk. Dat geldt zowel voor kerkelijke als publieke gebouwen. Men kan de voorbeeldige 20e-eeuw-

se gebouwen bijna op de vingers van beide handen tellen.

De Opstandingskerk

De Opstandingskerk uit 1964 vormt een buitengewoon voorbeeld van laat-20e-eeuwse protestantse kerkbouw in ons land. Het complex van de in Voorburg wonende -maar in Rotterdam werkzame- architect en stedenbouwkundige Rein H. Fledderus, vormt in verschillende opzichten een spraakmakend gebouw. De Opstandingskerk, met het verzorgingshuis Het Anker en een kleuterschool daarnaast, hebben een moeilijke jeugd gehad, waarin geworsteld is met financiële problemen en gewoekerd is met materialen die de bouw soms niet makkelijk maakten. De eenvoud in de bouwvolumen droeg bij tot een afwisselend geheel, waarin elementen als de

Voorgevel van de Fonteinkerk. Bovenin de rechter pyloon is de vlaggenmast opgeborgen. Inzet: symbolen op de pyloon.

De zijgevel van de Opstandingskerk met gemeenteruimte en rechts de koepel en absis van de Johanneskapel.

Op de achtergrond verzorgingshuis Het Anker.

12

kleine absis en de met koper gedekte koepel zowel architectonisch als stedelijk verrassen. Fledderus memoreerde in zijn korte toelichting op de kerk in het Bouwkundig Weekblad: 'De Opstandingskerk der Nederlands-hervormde gemeente staat in een zeer goede situatie, namelijk omgeven door groen en water, aan de rand van het oude Voorburg en gericht naar de nieuwe wijken'.

Als een van de weinige naoorlogse kerken is de Opstandingskerk in veel opzichten verrassend. Aan de bezoeker ontplooit zich op verrassende wijze een binnenstedelijke aaneenschakeling van ruimtes: van entree tot kapel, van kerk tot patio. Stedenbouwkundig vormt het een ingetogen ontwerp, ruim ingebed in het groen en de vijver. Met Het Anker en kleuterschool vormde het een interessant complex, vergelijkbaar met de nederzettingen rond katholieke kerken, maar architectonisch van hogere orde, omdat ze door één architect waren ontwor-

pen. De kleuterschool is rond de jaren negentig gesloopt en vervangen door een blokje aanleunwoningen. De Emmaschool, die Albert van Essen reeds in 1932 op Dudok-achtige wijze had ontworpen, sluit stedenbouwkundig deels aan op de protestantse nederzetting. Sloop van de torenachtige schoorsteen en het inzaaien van dakkapellen, deden de Emmaschool in de jaren negentig geen goed. Zo wordt, met de karige groenverzorging rond de twee vijvers, afbreuk aan de waardevolle stedenbouwkundige mogelijkheden gedaan. Het vormt een voorbeeld van het vrijwel ontbrekende beleid ten aanzien van scholen in relatie met kerkelijke gebouwen. De protestantse scholen hadden veelal te maken met zowel hervormde als gereformeerde participatie. Dat het met de scholen stedenbouwkundig en architectonisch wel eens achteloos kon toegaan, bleek uit de sloop van de Wilhelminaschool op de hoek van de Parkweg en Rozenboomlaan. De in 1922 geopende hervormde mulo, ontworpen door Herman van der Kloot Meijburg, werd omstreeks de jaren tachtig gesloopt, waarbij een groot glas-inloodraam in de hal niet op zijn kwaliteit werd beoordeeld. Het fraaie raam van De Stijl-kunstenaar Vilmos Huszár verdween achteloos tussen het puin.

De Ruimte voor gelovigen

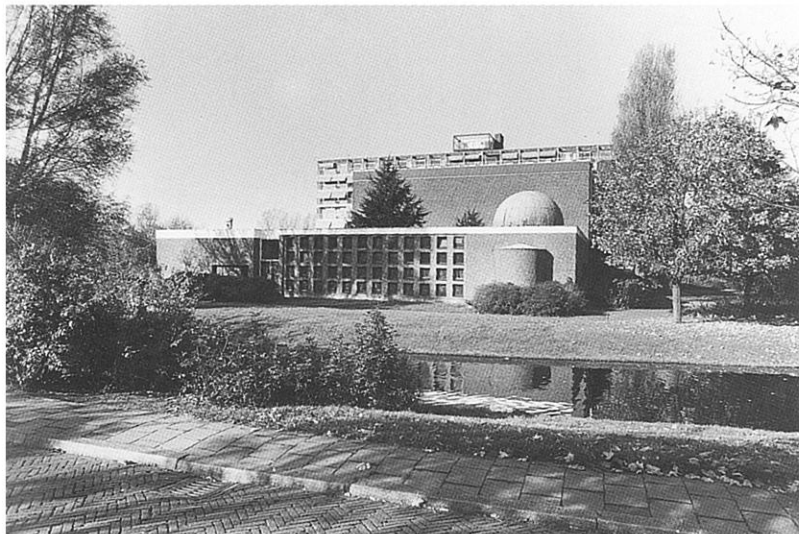
Dit gebouwtje aan de Van Horvettestraat, op enkele meters afstand van de oorspronkelijk christelijke Prinses Beatrixschool, werd ontworpen door architect C.P.

Versteegh. In confrontatie met de school van de architecten Gerard van Essen en Sturler stelt zijn ontwerp teleur, al is het vertimmeren van de school in later jaren, zonder veel respect, nog erger.

Versteegh ontwierp een eenvoudig gebouwtje volgens zijn traditionele architectuuropvatting. Het vormt een welwillende afronding van de stedenbouwkundig onzorgvuldig vormgegeven, rafelige Watervlietstraat. Gezien dit uiteindelijke resultaat, had de gemeenschap een betere situatie verdiend voor haar zaalkerkje, dat ze zelf niet graag zo noemt. De school van Van Essen en Sturler had de volledige kavel verdiend voor een op zich al interessant gebouw.

De Koningkerk

De gereformeerde Koningkerk aan het Balen van Andelplein heeft een curieuze voorgeschiedenis. Het tijdelijke huurcontract voor de Noorderkerk uit 1940 was voor vijf jaar afgesloten en werd verlengd. In de loop van de jaren vijftig werd een stedenbouwkundig veelbelovend bouwterrein aan het Koningin Julianaplein verworven. Het plein verkeerde op papier toen nog in een heel summier stadium. De ongeveer vierkante kavel lag aan de noordzijde van het plein waar uiteindelijk een hoog gebouw met winkels en woningen is verrezen, de laatste winkel (Verbakel) met maisonnettewoningen erboven naar ontwerp van Jan Lucas en Henk Niemeijer. De Commissie van beheer der Gereformeerde Kerk van Voorburg ruidde begin 1963 dit markant gesitu-

eerd bouwterrein op het Koningin Julianaplein voor het tot dan voor de Noorderkerk gehuurde terrein. Daarmee zag men af van kerkbouw op het planologisch belangrijkste moderne winkelplein van Voorburg. Het plein was stedenbouwkundig door Dudok ontworpen en voorzag oorspronkelijk in de bouw van een cultureel centrum en een nieuw stadhuis, waarvan het ontwerp al sedert 1956 op rijksgoedkeuring lag te wachten. Alleen de bibliotheek kwam hier tot stand. Het raadhuis zou het Park 't Loo tot aan de Prinses Beatrixlaan kruisen. De gereformeerde kerk heeft dus een locatie in eigendom gehad die vergelijkbaar was met die van de Oude Kerk.

De reden waarom men toch na sloop van de Noorderkerk terug wilde keren aan het Balen van Andelplein bleek opmerkelijk, om niet te zeggen tragisch: men vreesde met de bouw van de kerk aan het Julianaplein de Opgang in de Laan van Oostenburg te veel concurrentie

aan te doen! Die kerk had toen nog altijd een al te beperkte ruimte, maar van sloop was nog geen sprake. De gemeente moet in haar handen hebben gewreven wegens de betere exploitatiemogelijkheden van het terrein. Hierna geschiedde ter plaatse echter heel wat zonder gezaghebbende planologische begeleiding. De ontwerpers van de gebouwen van het Julianaplein hadden het kennelijk drukker met hun eigen werk op onderdelen.

Dat Cornelis Elffers niet tot de drie uitgenodigde architecten voor de kerkbouw behoorde, is opvallend, omdat zijn naam in dit verband reeds in september 1960 door de bouwcommissie werd genoemd. De architectonische kwaliteit van het christelijk lyceum (in de aula waarvan ds. Vlijm zijn progressieve kerkdiensten hield), gaf toch deze architect meer recht op voorkeur dan zijn drie nu uitgenodigde en duidelijk minder begaafde collega's. Ze werden geconfronteerd met een moeilijk terrein om te bebouwen. In zijn

rol van adviseur bij de meervoudige opdracht moet het Elffers in de gerealiseerde Koningkerk hebben geboeid, dat de kerk op het erg onregelmatig gevormde bouwterrein een goede plaats had gekregen. De verdere compositie was nogal gecompliceerd; de overbouwde rijwielstalling verspilde kostbare ruimte en de later noodzakelijke lift toonde aan dat het ontwerp geen antwoord had kunnen geven op alle problemen van het praktisch gebruik van de kerk. Toch is het ontwerp daarom nog niet slecht, al had het waarschijnlijk beter gekund. De architectuur van architect Van der Zee stond vooral bekend om spectaculaire 'vormwil'. Zo ontstond een kerk op een wat toevallige hoek en op een gebrekkige locatie. Een eenvoudige klokkenstoel was op het dak van de gemeenschapsruimte gedacht, wellicht omdat het dak van de kerkruimte daar geen mogelijkheid voor bood. Het is mogelijk dat die niet-gerealiseerde klokkenstoel er ooit nog komt, want de drie klokken van de Vaste Burchtkerk stonden lang op de hoek van de tuin aan een ketting geparkeerd te wachten op hergebruik, die de hervormde kerkgemeente ook heeft toegezegd.

De Christus Koningkerk aan het Balen van Andelplein.

De Verrezen Christus

De laatstgebouwde katholieke kerk verrees op de hoek van de Fonteynenburghlaan tegenover het Diaconessenhuis. Het werd opnieuw een tamelijk eenvoudige kerk op een ogenschijnlijk overgeschoten terrein. De kavel was redelijk van omvang en de beide Amsterdamse architecten Van der Pol en Van Poppel hebben

met eenvoudige middelen een interessant complex ontworpen. Zij slaagden daar beter in dan hun Rotterdamse collega's die kort daarvoor de kerk in 't Loo hadden ontworpen. Toch kozen beide bureaus voor verwante materialen en vooral voor eenvoud en terughoudendheid. Zij vermeden wat architect J.J.P. Oud inzake kerkbouw in die tijd ooit 'het carnaval der architecten' noemde. Oud trok in een gelijknamig artikel in de Groene Amsterdammer van 1962 nadrukkelijk ten strijde tegen de ongemotiveerde 'vormwil' met verspilling van materiaal en constructief moeilijk te realiseren vormfantasie in de Nederlandse kerkbouw. De Verrezen Christus herinnert aan de eenvoud van de hervormde Opstandingskerk. De pastorie ligt

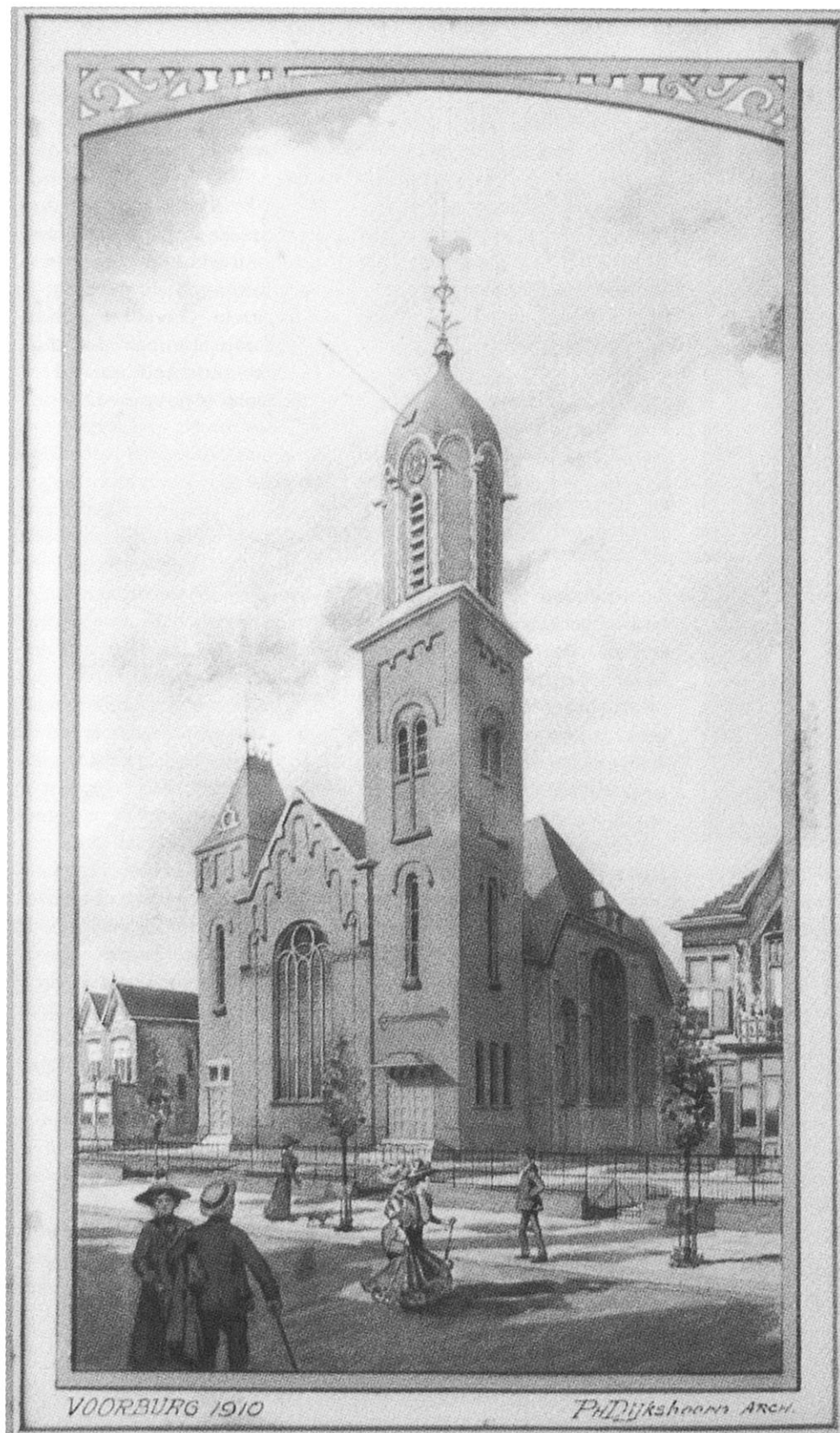
wat verschoven van de straat af, achter een tuinmuur die wat privacy biedt. De klokkenstoel is duidelijk als teken bedoeld, al hangen de klokken wat lager -en goedkoper!- dan bij de gereformeerde buurtgenoot van de Fonteinkerk. Zo kreeg Voorburg een bescheiden en ingetogen kerk, ditmaal stedenbouwkundig minder met scholen aangevuld dan aanvankelijk de bedoeling was.

Een pastoor is ook maar een mens, die naast zijn pastorale roeping ook een taak heeft om financieel mee te denken in een wereld waarin secularisatie veel financiële tekorten oplevert. In de zeer ruime Verrezen Christus maakte plaatsing van een tussenmuur onderverhuur van de voormalige zijbeuk mogelijk. Uit die wijziging wordt de exploitatie van de

kerk vrijwel opgebracht. De afwerking van de fietsenstalling komt in zulke gevallen en ook hier zelden tot een passende oplossing. Als men echter -om een volstrekt willekeurig voorbeeld te kiezen- denkt aan het ongerief dat de statige Kloosterkerk aan het Haagse Voorhout gedurende haar bestaan van paardenstal tot geschutgieterij heeft doorgemaakt, dan leert de geschiedenis de burger hoop te houden.

Voorburg, R.K. Kerk „De Verrezen Christus” aan de Fonteijnenburghlaan

VOORBURG 1910

Ph. Dijkshoorn ARCH.

1910 – De Oosterkerk aan de
Laan van Oostenburg.
Aquarel van de Rotterdamse
architect Phs. Dijkshoorn.
Collectie Fonteinkerk
Foto M.G. Trapman

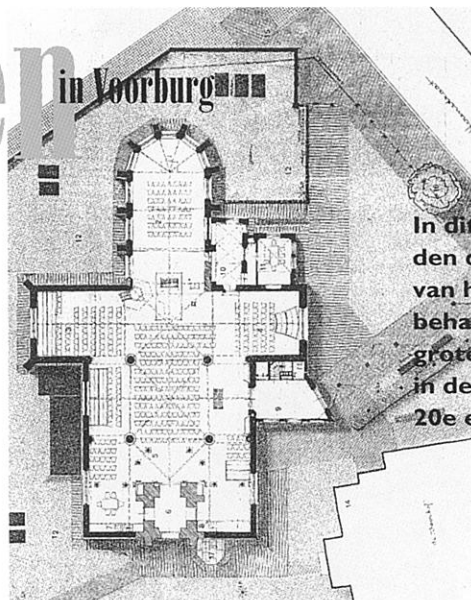
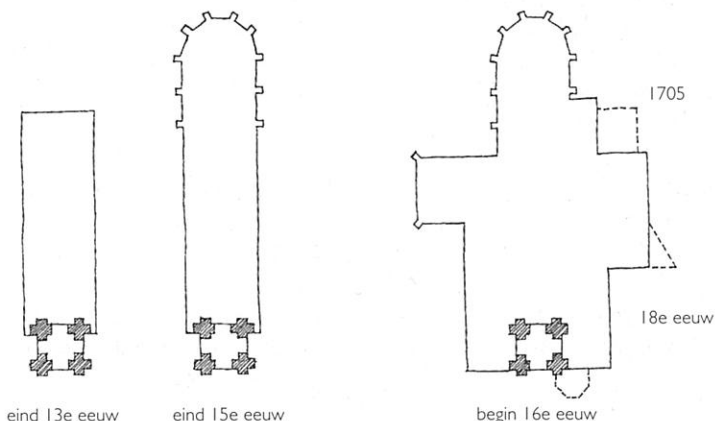
De kerken in Voorburg

Plattegrond van de Oude Kerk na de restauratie van 1963-1968 met daaronder de vroegere groei van eind 13e eeuw tot 18e eeuw. De oude schets geeft een historisch beeld van de kerk aan de zijde van de Herenstraat.

16

Oude of Martinuskerk

De hervormde Oude of Martinuskerk in het centrum van Voorburg, heeft een langere geschiedenis dan ons bekend is. Aangenomen wordt wel dat op de huidige locatie al omstreek 1200 een stenen kerk stond. Dat was in ieder geval een eenvoudiger voorganger van de huidige kerk. Bij ingrijpende uitbreidingen ontstond een gecompliceerde plattegrond met een ruimtelijk zeer interessante opbouw. Het Kunstreisboek spreekt van een laat-gotische kruiskerk van baksteen met een aan drie zijden ingebouwde toren. De ontwikkeling daarvan laat zich illustreren met drie schematische plattegrondjes.

In dit tweede gedeelte worden de kerken in volgorde van hun ingebruikneming behandeld. Opvallend is het grote aantal ontwerpen dat in de tweede helft van de 20e eeuw is gebouwd.

De 14e-eeuwse toren is het oudst bewaard gebleven bouwdeel van de kerk. Aanvankelijk stond hij aan drie kanten vrij en met één zijde tegen de toen nog smalle achtergevel (vergelijk het schema dat de groei tot de huidige plattegrond aangeeft). De toren was aanvankelijk minder hoog, omdat deze geheel in baksteen was opgetrokken. De gemetselde 'helm' is waarschijnlijk in de 16e eeuw vervangen door de huidige, tot 40 meter hoogte voltooide spits. De houten kapconstructie is toen afge-

werkt met leien van natuursteen. Op de zolder van de toren zijn nog delen van de authentieke helm van baksteen zichtbaar. Een andere wijziging is de kerkingang via de toren. Of die al bij de bouw is aangebracht, wordt in het Kunstreisboek betwijfeld; hij kan ook eerst later zijn aangebracht. Bij de grote restauratie van 1963 tot 1968 reconstrueerde architect Piet van der Sterre de ingang via de toren in de huidige vorm. Ook maakte hij de gevonden fundering van een driezijdige gesloten doopkapel naast de toren in de bestrating kenbaar, zoals aangegeven in de plattegrond. De eerste uitbreiding van de langgerekte kerk betrof de bouw van het laat-15e-eeuwse koor. In het verlengde van de kerkruimte werden drie travéeën met een vijfzijdige sluiting toegevoegd. Nog ingrijpender was de uitbouw rond 1510. De kerkruimte kreeg aansluitend op het koor een transept

of dwarsschip, zodat een kruiskerk ontstond. Gelijktijdig ontstonden daarnaast aan beide zijden twee dwarskapellen, waarbij de toren werd ingebouwd. De eigenlijke kerkruimte (exclusief koor) werd daardoor ineens bijna driemaal zo groot. De toren kwam aan drie zijden in die grotere kerkruimte te staan.

Gewoonlijk denkt men bij een gotische kerk aan een breed middenschip met aan weerskanten een –eventueel lagere– zijbeuk. Vaak hebben deze drie beuken ieder een parallel lopend gewelf in de langsricting, met daartussen een boogstelling. Hier koos men echter voor halfronde tongewelven haaks op de langsegevel en het hoofdgewelf. Zo ontstond een dynamische ruimtewerking in de relatief grote dorpskerk. Rond de verrassend ingebouwde toren werd omstreeks 1800 het ruime orgelbalkon aangebracht. Dit kerktype is niet geheel uniek. Vooral het interieur herinnert aan de veel grotere St. Jacobskerk in Den Haag. Deze stadskerk uit dezelfde periode heeft wel een bijna vrijstaande zeszijdige toren, een breder uitgebouwd koor met omgang, maar mist een transept.

Aan de zijde van de Herenstraat, in de hoek van het koor en het transept, is de sacristie gebouwd, een ruimte met drie kruisgewelfjes. Een belangrijke wijziging betekende in 1575 de toewijzing van de kerk aan de hervormden, waarna de katholieken het aanvankelijk zonder eigen kerkgebouw moesten stellen. Hoewel de oud-pastoor Theodorus Petri van Leeuwen toen al als eerste predikant in Voorburg was aange-

steld, werden er nog in 1779 en 1807 pastoors in de hervormde kerk begraven. Voorburg beschikte toen nog niet over een andere begraafplaats.

In 1705 is naast de sacristie een grafkelder met daarboven een grafkapel met een piramidale kap gebouwd. Deze Coeymanskapel werd door Samuel Timmerman, samen met zijn zoon en met Eliana Coeymans Jansdochter gesticht. Door het droge klimaat in de wit betegelde kelder zijn de overledenen gemummificeerd. Nog in diezelfde eeuw is de kapel al gemoderniseerd en later in gebruik genomen als consistoriekamer en Coeymanskamer. Architect Albert van Essen heeft in 1936 de hoger gesitueerde vloer van de kapel verlaagd om de ruimte beter te kunnen gebruiken.

De hoofdingang recht tegenover de Kerkstraat is vroeger iets kleiner geweest. Tussen 1765 en 1793 verscheen de tamelijk rijk beeldhouwde ingangsgevel van natuursteen. De monumentale Lodewijk XVI-deuren zijn rijkelijk van houtsnijwerk voorzien, met daarboven een gesneden halfrond roedenvenster. Dit raam verlicht echter niet de hal achter de deuren, maar een daarboven waarschijnlijk later ingebouwde kerkenraadskamer op een tussenverdieping. Bij de restauratie tussen 1963 en 1968 is verwijdering van het hele portaal overwogen, omdat het niet in de sfeer van een gotische baksteenkerk paste. Maar zelfs verwijdering van alleen de kerkenraadskamer ging niet door.

Al restaurerend ontdekte men verschillende fragmenten van de bouw-

geschiedenis. De kleine vroegere kerkzaal, tussen de vier huidige kolommen, had een koor dat slechts vijf meter diep was en vermoedelijk recht was gesloten. De oude fundering van de veronderstelde rechte koorsluiting was nog maar voor een klein deel in de grond aanwezig; de rest was bij het delven van grafkelders verwijderd. Van de koorwand aan de Herenstraatzijde bestaat nog zo'n 5,5 meter uit oud metselwerk van de voorgaande kerkgevel, dat in de grotere nieuwe koorwand opnieuw gebruikt is. Architect Piet van der Sterre concludeerde op

De rijk beeldhouwde gevel van natuursteen die tussen 1765 en 1793 aan de kerk werd toegevoegd en vermoedelijk een eenvoudige gotische ingang verving.

Voorburg, Interieur Nieuwe Hervormde Kerk

Interieur van de Oude Kerk
18 voor de restauratie die in 1963 aanving. De preekstoel stond nog tegen een mid-denkolom binnen de dooptuin.
 Onder: de nieuwe situatie met de preekstoel op de hoek van het koor en het fraaie poortje naar de sacristie.

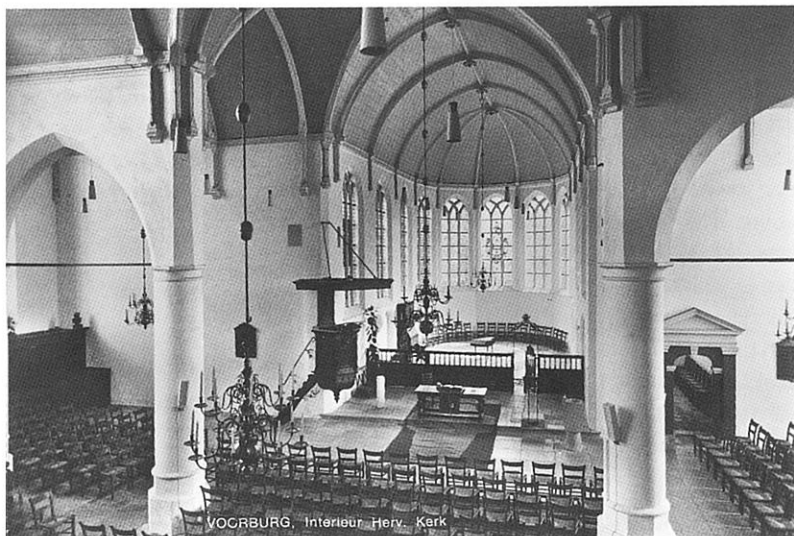
grond van de oudste in de funderingen teruggevonden baksteen, dat de voorganger een romaanse of vroeg-gotische kerk is geweest. Bij de ingrijpende restauratie zijn de twee ingangen, achter in het koor en in het transept aan de kant van de Parkweg, weer dichtgemetseld. Tot de belangrijkste ingrepen behoorde wellicht ook het herstel van de houten gewelven, waartoe

pleisterwerk uit vorige onderhoudswerken werd verwijderd. De gewelven zijn nu blauw geschilderd met wit 'gemarmerde' (houten) gewelfribben. Het pleisterwerk van de kerkwanden werd vernieuwd, waarbij de gele kleur veranderde in wit. Van het koor, toen in de wandeling nog 'de porceleynkast' genoemd, verdween de naar achter oplopende houten vloer, met de volgens Van der Sterre 'beide busgewijs opgestelde twee blokken banken'. In de vloer van steenachtig materiaal werden alle bruikbare grafstenen herplaatst. Men dacht het koor voor het avondmaal te gebruiken.

De preekstoel, gemaakt door Floris Jacobszn, dateert uit 1625. Uit Naaldwijk, waar men een soortgelijke kansel heeft, is bekend dat de baljuw, de kerkmeesters en de schrijnwerker in Voorburg zijn komen kijken. Omdat de preekstoel daar op 1619 is gedateerd, kan de Voorburgse preekstoel zelfs nog wat ouder zijn. De lezaar van koper is door Van der Sterre op 1641 gedateerd.

Tot 1964 hing de preekstoel aan de middenkolom bij de hoofdingang, met daaromheen een dooptuin voor ambtsdragers. Er was ook een doopbekken van metaal. Ook hier waren omstreeks 1830 'deerlijke toetakelingen', bedoeld als restauratie en modernisering, aangebracht op gezag van architect Roodenberg. Raamtraceringen waren dichtgemetseld. Bij de restauratie in de jaren zestig is de preekstoel op de hoek van koor en transept geplaatst. Onder de in 1830 aangebrachte massieve betimmeringen kwam het 17e-eeuwse doophek van eikenhout

tevoorschijn. Het is gerestaureerd en met twee koperen doorgangen, die ook uit 1641 dateren, in het koor opgesteld. Tot het gerestaureerde meubilair behoren verder de 18e-eeuwse, rijk gesneden herenbank en een gebogen bank van prinses Marianne, dochter van koning Willem I, die van 1848 tot 1883 in Voorburg woonde. Zij schonk in 1879 ook 23.000 gulden voor een nieuw orgel van J.F. Witte. Het vervang het orgel uit 1800, geschonken door de bewindvoerder van de Westindische Compagnie Adriaan Leonard van Meeteren, dat inmiddels aan 'windziekte' leed. Voor dit orgel met hoofd- en rugwerk was al rond 1800 de orgelgalerij ingebouwd. Achter het orgel hangt een vermoedelijk 18e-eeuws Tien Gebodenbord, dat waarschijnlijk na de plaatsing van het eerste orgel nog vanuit de kerk zichtbaar was. De houten engelen aan weerszijden van het huidige orgel zijn nog van het eerste orgel afkomstig. De deuren in de hal, aan de gevel en in de kerkruimte zijn met houtsnijwerk versierd. Aan de kerkzijde is rond de deuren een monumentaal grafmonument in de vorm van een obelisk aanwezig. Het herinnert aan de in 1786 overleden Deense edelman Seneca Ingerssen baron van Geltinge, ondermeer resident van de Oostindische Compagnie. Het bestaat ogenschijnlijk uit natuursteen van verschillende kleuren, maar het is gemaakt van hout, dat met zijn beschildering steen nabootst. Naast een fraai gemetseld poortje naar de oorspronkelijke sacristie is een wapenstein uit 1705 geplaatst, die de nu afgesloten oorspronkelijke

VOORBURG, Interieur Hervormde Kerk

toegang tot de grafkapel markeert. Voor de restauratie waren er twee 17e-eeuwse kaarsenkronen van koper in de kerk aanwezig. Bij de restauratie zijn deze aangevuld met twee bijgegoten kronen. De avondmaalstafel is gewijzigd en voorin het koor geplaatst. Daaronder ligt een handgeknoot tapijt naar ontwerp van de architect, uitgevoerd in voor- namelijk blauwe en groenblauwe kleuren.

Veel banken maakten plaats voor door Van der Sterre ontworpen stoelen van iepenhout in min of meer klassieke trant met biezen zittingen. Ze kunnen met groter flexibiliteit worden gebruikt dan de banken.

Het nieuwe, wat plumpe vrijstaande doopvont met een kinderbeeldje op de rand, ontworpen door Marianne Gobius, is weinig geslaagd. Het oude doopbekken is nog aan het preekstoeltrapje bevestigd. Het nieuwe vont heeft dit oude bekken, dat sedert de reformatie veel in protestantse kerken werd toegepast, vervangen, wellicht omdat het beter zichtbaar is voor de kerkgangers. Het zou het kerkbestuur gesierd hebben, als men het elegante doopvont uit de gesloopte Vaste Burchtkerk hier hergebruikt zou hebben. Dat ontwerp van medewerkend architect Sturler lag klaar voor de puincontainer, terwijl het krachtens het Charter van Venetië –inzake eigentijdse toevoegingen, geldig voor Europese diensten voor monumentenzorg– een waardevolle toevoeging aan het interieur van de Oude Kerk had kunnen zijn. In het Kunstreisboek meent auteur

Don, dat bij deze restauratie het '18e-eeuwse karakter van het kerkgebouw in grote lijnen (is) gehandhaafd en hier en daar zelfs versterkt; zo werden in het koor de vermoedelijk 18e-eeuwse houten venstertraceringen gereconstrueerd, behielden de overige vensters houten roeden en kregen de gewelven een blauwe beschildering'.

Voor de restauratie kleurden de oude ramen in de kerk het licht zo sterk geel, dat Van der Sterre de voorkeur gaf aan een vrijwel kleurloze beglazing. Daarbij werden enkele glas-in-loodramen ingrijpend gerenoveerd. Oud-directeur van de Academie voor Beeldende Kunsten H.J.M. Basart hergroepeerde enkele onderdelen van bestaande ramen. Eén raam herinnert aan de restauratie onder leiding van architect Herman van der Kloot Meijburg uit 1922, met Daniël geknield in de opperzaal. Twee ramen herinneren aan predikanten: ds. Postma uit 1913 met de vier evangelisten en ds. N.G. Veldhoen uit 1934. Zo kwam bij deze ingrijpende restauratie het accent op het interieur te liggen.

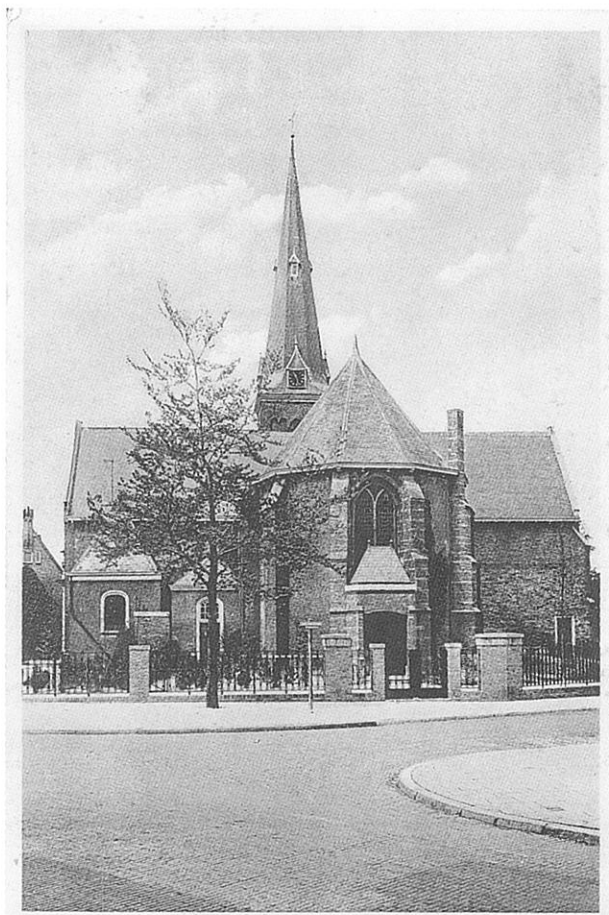
De monumentale erfscheidingen uit de eerste helft van de 20e eeuw zijn vervangen door een lage tuinmuur van metselwerk met daarop een traditionele 'ezelsrug'. Daardoor werd de kerk weer toegankelijker. Waar dit gewenst was, werden rond het gazon leilinden geplaatst, ondermeer om de Voorhof wat aan het zicht te onttrekken.

Sedert de restauratie zijn de vijf luidklokken uitgebreid met een carillon van 32 door de Frans Mortelmans-stichting aangeboden beiaardklokken. Door de lage plaatsing in de toren

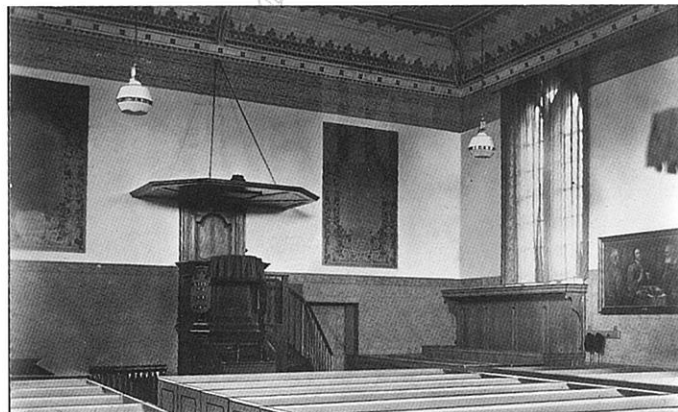
draagt de klank bij bespeling niet erg ver.

Een opmerkelijk eigentijds kunstwerk is de Oude Kerk in 1958 ontgaan. Het kerkbestuur weigerde toen een drieluik, omdat er van te voren onvoldoende overleg was gepleegd. Een anonieme schenker had de kunstenaar Diewke Aalbers-Kollewijn opdracht verleend voor een van de grootste naoorlogse protestantse schilderijen. Nadat dit drieluik gereed was gekomen, werd het in de kerk geëxposeerd, maar tot verbijstering van voorstanders geweigerd. Het kunstwerk is daarop in de hervormde dorpskerk van het Drentse Diever geplaatst, waar dit niet op bezwaren stuitte.

Bij de ingrijpende restauratie zijn de twee ingangen, achter in het koor en in het transept aan de kant van de Parkweg, weer dichtgemetseld.

Voorburg. Nod. Horen Kerk

De oorspronkelijke inrichting van de Franse Kerk in 1928.

Franse Kerk

De naam 'Franse Kerk', oorspronkelijk Eglise Francaise, herinnert aan de oorspronkelijke bestemming. De omschrijving die als reden werd gegeven bij de bescherming van deze kerk als rijksmonument, geeft

Voorgevel van de Franse Kerk in de huidige staat.

een helder beeld van het belang van het gebouw in de Nederlandse bouwkunst: 'De kerk, die werd ingewijd op 27 augustus 1726, is een van de weinige, zo niet de enige nog bestaande Hugenotenkerk in Nederland, die speciaal voor de Hugenoten werd gebouwd. Zij is een herinnering aan de Franse refugiés, die Holland binnenstroonden tijdens de vervolgingen in Frankrijk. De Franse kolonie in Voorburg, welker bestaan met zekerheid reeds in 1678 is te vinden, is oorzaak geweest van de stichting van de Franse kerk'.

Daarmee is in kort bestek de historische waarde geschetst van het eenvoudige zaalkerkje. Het oorspronkelijke gebruik duurde 200 jaar; vanaf 1926 werd de kerk verhuurd. In 1947 werd de Franse Kerk eigendom van de gereformeerde kerk onderhoudende art. 31.

De reeds genoemde officiële beschrijving spreekt van een in handgevormde baksteen opgetrokken gebouw, waarvan de hoofdingang in classicistische stijl deel uitmaakt van een sobere maar voorname architectuur. Deze entree wordt bekroond door een eenvoudig timpaan dat op twee pilasters met Ionische kapitelen rust. Boven de goot-kroonlijst staat een opbouw van metselwerk met een houten torentje voor een luidklok. Het torentje is opgenomen in de met pannen gedekte kap. Als bouwmeester (en timmerman) wordt in de 'Kroniek van Voorburg' N. van Someren Carpentier genoemd. Een tekening uit 1726 illustreert de vroeger meer open ruimte voor en naast de kerk. De Franse Kerkstraat

zelf was toen nog aanzienlijk smaller. Het gebouw had oorspronkelijk een kerkruimte van drie travéeën met daarachter een consistoriekamer. Bij latere verbouwingen is er veel aan veranderd en toegevoegd. De plattegrond geeft een beeld van de situatie rond 1950.

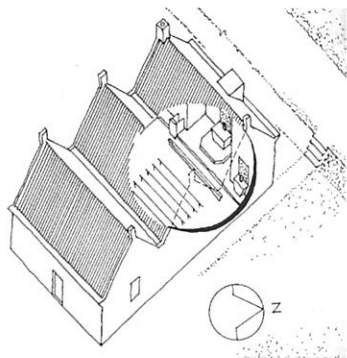
Het eenvoudige kerkinterieur heeft wanden met een gebogen overgang naar het plafond, dat volgens Monumentenzorg 'op stemmige wijze decoratief' is beschilderd. In de 'Kroniek van Voorburg' is vermeld dat de ornamenten en twee bijbelteksten in 1916 zijn aangebracht door de Voorburgse schilder F.W. Zieck. Men ervoer het interieur indertijd als te sober. De preekstoel is nog authentiek. De banken met deurtjes beschermden bezoekers tegen tocht en waren groepsgewijs bestemd voor uiteenlopende categorieën kerkgangers, die een vaste plaats hadden.

De Vrijzinnig Godsdienstige Gemeente knapte het gebouw in 1928 nog een keer op. Maar de verbouwing van 1958 was het meest ingrijpend, omdat aan de drie travéeën van de kerkruimte een vierde werd toegevoegd. Daartoe werden zowel de oorspronkelijke aandachtswand als de consistoriekamer, alsmede de latere toevoegingen gesloopt. Met de vergroting ontstond de huidige vorm van de Franse Kerk, die er na 200 jaar door de verbouwingen zeker niet op vooruit is gegaan.

Plattegrond van de Franse Kerk voor de uitbreiding van circa 1950 met de authentieke indeling.

St. Martinuskerk

De St. Martinuskerk aan het Oosteinde vormt al meer dan een eeuw het hoogtepunt van de katholieke kerkbouw in Voorburg. Het lijkt hier echter de juiste plaats, om eerst een terugblik wat verder in de geschiedenis te werpen. Een uitstekende gids daartoe vormt het in 1993 rond de honderdjarige St. Martinus uitgegeven boekje van M.J. Harms 'Ik ben niet iemand die wijkt voor de

Ouderdom'. Hieraan zijn voor deze beschrijving veel gegevens ontleend. In archivalia van het Bisdom Utrecht blijkt reeds omstreeks 950 sprake van kerkbouw in Voorburg. Op de plaats van de hiervoor beschreven Oude of Martinuskerk stond in ieder geval vanaf 1200 al een kerk van steen. Het gebruik van die kerk door de rooms-katholieke parochie werd 1575 abrupt in opdracht van de Staten-Generaal beëindigd en aan de hervormden overgedragen. Kerkelijke bijeenkomsten werden aan rooms-katholieken verboden. Met de Vrede van Munster kwam er in 1648 verandering in deze situatie. Het werd weer toegestaan de mis op te dragen en daarvoor mochten ook eigen gebouwen gebruikt worden, mits deze min of meer het

karakter van een schuilkerk hadden. Dit leidde in 1654 tot de aankoop van de buitenplaats Bijvliet aan de toenmalige Voorweg, al geschiedde die aankoop nog wel via een stroman. Het vormde uiteindelijk de aanzet tot de bouw van de monumentale St. Martinuskerk, op dezelfde plaats die nu Oosteinde heet.

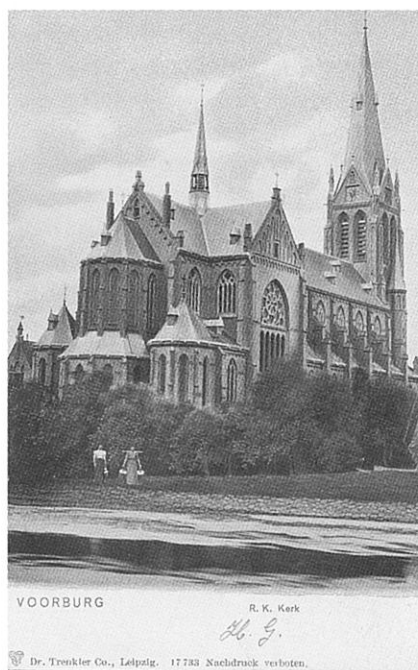
Het buiten Bijvliet werd min of meer verhuuld geschikt gemaakt voor rooms-katholieke kerkdiensten. Pastoor Joannes van Neercassel, hier van 1680 tot 1692 aangesteld, schreef: 'De kerk, hoewel onlangs gemaakt, is door haar lichte timmering wel omtrent vier vingers gezakt; de paal van de oude kerk en waar de nieuwe gezamenlijk op rusten was door het water vergaan, de vloer van de oude kerk was wel vier of vijf voet lager van gewelf als de nieuwe was. Om alle lekgaten daar te voorkomen en de gehele lengte van de kerk onder een gewelf te krijgen, heb (ik) de oude kerk tot de grond afgebroken en een nieuwe onder een gewelf weer opgebouwd.' De klachten van de pastoor zijn niet helemaal helder geformuleerd, maar het is wel duidelijk dat de teneur van zijn berichten hem niet vrolijk stemde.

Zo'n eeuw later werd in 1774 opnieuw van een bouwvallige toestand gesproken. Weer was het onduidelijk of er echte nieuwbouw plaatsvond of dat er sprake was van een renovatie. Architect Joh. P.M. Goudeau maakte in 1993 voor het boekje van M.J. Harms een reeks schetsen van de opeenvolgende bouwfasen op het terrein van Bijvliet. De eerste fase betrof 1774

met een rechthoekige gebouw, afgedekt met drie naast elkaar liggende zadeldaken met daartussen twee zakgoten (^-^-^). De dakopbouw aan de straatzijde bevond zich waarschijnlijk boven de voormalige ingang van het buiten Bijvliet. Op de voorgrond is de toegang tot de kerkruijtte in de (achter)gevel voor parochianen zichtbaar, hoewel nog altijd wat verscholen, zoals bij een schuilkerk paste. Gevolg was, dat het hoofdaltaar nog aan de straatzijde in de kerk stond, geflankeerd door ondermeer de sacristie. Pas in 1820 mochten rooms-katholieke kerkgebouwen weer als zodanig herkend worden. In Bijvliet werden kort daarop grote ramen in de zijgevels aangebracht. Het moesten neo-gotische of -romaanse ramen zijn geweest, die als architectonische elementen toen veelal de voorkeur genoten. Het grotere glasoppervlak moet ook voor meer lichttoetreding in de kerk gezorgd hebben. In 1824 werd de voorgevel gewijzigd met een toren en luidklok, die ook beter zichtbaar werd door

De opengewerkte axiometrische schets toont de voormalige buitenplaats Bijvliet in 1774. Het hoofdaltaar stond voor de oorspronkelijke hoofdingang. Aan de achterzijde een meer verborgen kerkingang. De kerkvloer lag aanzienlijk lager dan het straatniveau van het Oosteinde.

St. Martinuskerk gezien vanaf de Westvlietweg.

VOORBURG

R. K. Kerk

H. G.

Dr. Treukler Co., Lelzalg. 17783 Nachdruck verboten.

sloop van een oude tuinmuur. Maar het hoofdaltaar en de sacristie bleven een doelmatig gebruik van het gebouw nog in de weg staan.

In 1843 volgde een ingrijpende verbouwing. Het ontwerp werd gemaakt door Theo Molkenboer, een architect die volgens Rosenberg in verschillende neo-stijlen ontwierp en veel gebruik maakte van gestukadoorde gewelven en gemodelleerde kapitelen. Molkenboers wijziging voorzag in een georiënteerd koor met hoofdaltaar en twee zijaltaren. Met de eveneens nieuwe sacristie lagen deze elementen nu aan de zijde van de Vliet en kwam eindelijk de weg vrij voor het gebruik van ingang en toren.

De huidige pastorie werd in 1866 gebouwd naar ontwerp van architect H.J. van der Brink van Rijsenburg. Opnieuw ontstond er onvrede over de kerk, al werd die ook regelmatig verbouwd. Het ongenoegen werd als volgt tot uitdrukking gebracht: 'Het betreft een nederig kerkgebouw, als men het grootste gebrek der kerk als eene schoonheid van bouw gaat roemen, kan ik nooit hun gevoelens delen. De kerk is bijzonder laag en te laag eerstens in grondslag, terwijl dezelve minstens 0,80 el beneden de kruin der weg ligt en men van het laagste gedeelte der weg nog door middel van twee treden in de kerk afklimt, terwijl de grondslag zoowel voor deugdelijkheid als schoonheid minstens één el boven de kruin van de weg had behoren te zijn, doch bovendien is de kerk primitief gebouwd tijdens de wet welke de Katholieken verbodt zichtbare kerken te hebben en deze

steeds voor het uitwendige slechts een gewoon huis moesten schijnen en daarom heeft men om inwendig zoveel mogelijk te kunnen het dak als trachten te verbergen door twee zakgoten er in te plaatsen en dit over een spanning van ruim 10 el buitenwerk waarover ook nu in plaats van een afgaand dak ^ verkrijgt deze lage vorm ^-^ dit. Een en ander maakt het mij ondoenbaar om beneden de kerk te blijven'. De auteur suggereerde dat ondanks alle verbouwingen de kapvorm van de buitenplaats Bijvliet de kerk nog altijd domineerde. Dat een meer definitieve oplossing voor een bevredigend kerkgebouw regelmatig ter sprake kwam, bleek bijvoorbeeld ook toen men in 1889 tot tussentijdse grond-aankoop overging om bij nieuwbouw ruimte voor een noodkerk te hebben. De plannen raakten in een versnelling toen Gedeputeerde Staten in 1890 toestemming tot kerkbouw verleenden. Architect E.J. Margry kreeg opdracht tot het ontwerp, dat nog hetzelfde jaar op papier kwam en al in begin maart

1891 werd aanbesteed. Eind juli legde men de eerste steen. De ontwerper overleed tijdens de bouw, die door zijn bureau werd voltooid. Later nam dit bureau ook de opdracht voor de kerk in Leidschendam voor zijn rekening.

Van de bouw van een tijdelijke noodkerk zag men af. Artikel I van 'Bestek en voorwaarden' luidde ondermeer: 'Het werk bestaat in het bouwen eener nieuwe Kerk, in twee gedeelten, ter plaatse waar de thans bestaande Kerk zich bevindt, en wel het eerste gedeelte d.i. het priesterkoor met kapellen, transepten en sacristiegebouw tot aan de lijn P-Q op plan aangegeven, en het tweede gedeelte, d.i. lange schip met toren, enz. Nadat het eerste gedeelte gereed en met tijdelijke noodbeschieting gedicht en in gebruik genomen is, moet de bestaande kerk geamoveerd worden, om daarna het tweede gedeelte van den bouw te kunnen aanvangen en het geheele werk in aansluiting met den gereed zijnde achterbouw te kunnen vol-

De St. Martinus gezien vanaf de Oranje Nassaustraat, zoals de straat tegenwoordig heet.

Julianastraat met St. Martinuskerk - Veenendaal

tooiën.' De kerk kwam dus voor een groot deel op het terrein van de voorganger te staan.

De consecratie vond 24 april 1893 plaats. Voor zo'n grote kerk, die in twee aparte bouwfasen is gebouwd, met zo'n monumentale toren en met tussentijdse sloop van zijn voorganger, is een bouwtijd van twee jaar krap geweest.

H.P.R. Rosenberg beschrijft in zijn boek 'De 19e-eeuwse kerkelijke bouwkunst in Nederland' het ontwerp als volgt: 'Neogothische kruisbasiliek met smaller koor, omgeven door een omgang. Toren met twee rijk geprofileerde nissen in iedere gevel van de klokkeverdieping, bekroond door frontalen en een naaldspits. (Beïnvloed door Tepe's toren te Abcoude in 1887). Het schip heeft schoorbogen.

Prismatische bundelpijlers met bakstenen kolonnetten en van de lijstkapitelen opgaande geringde schalken. Het koor heeft gepolijst granieten zuilen met bladkapitelen. Pijlers, bogen en kruisribgewelven zijn als schoon-werk behandeld; de muur-

vlakken zijn gepleisterd.'

Architectonisch zijn met name de zijgevels plaatselijk wat grof. Architect Ab Peetoom wees in 1990 (in een kanttekening bij zijn restauratieplan) op de kwaliteit van de toren:

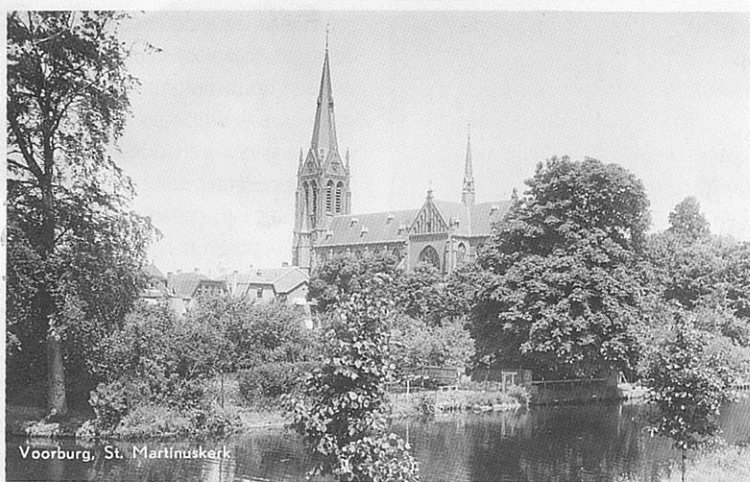
'Indrukwekkend is de toren in zijn gevelopbouw met portaal, roosvenster en galmgaten, met hoeksteunberen, lijsten en nissen. Het geheel bekroond met topgevels en schitterende spits'.

Het interieur is veel fijner gedetailleerd. Jan Kalf schreef daarover in zijn gezaghebbende boek 'De Katholieke kerken in Nederland' (1906): '... het in- en uitwendig(e), is uitgevoerd in baksteen met tamelijk ruime toepassing van zandsteen. Inwendig is voor zuilen en bogen gebakken vorm- en profielsteen van groot formaat toegepast, in een sterk roode kleur, waartegen het wit der kapiteelen en diensten wel wat heel sterk afteekent. De zuilen van den chooromgang zijn monolithen, afwisselend van geel- en blauwgrijs gepolijst graniet, die echter weinig

tot hun recht komen, bedekt als ze zijn door het plumpe hoofdaltaar en door de breede penanten, die, zonderlingervijze, den omgang afsluiten van het westelijke choorgedeelte. Onder de sieraden der kerk trekken een paar beeldengroepen tegen de vieringpijlers, door Wilhelm Mengelberg, de aandacht, terwijl men op bescheiden plaats, in de zuidelijke zijkapel, een fraai wit marmereen altaar vindt, op welks, vermoedelijk uit het begin van de negentiende eeuw dagteekende onderbouw, onlangs door den Amsterdamschen beeldhouwer Van den Bossche een retabel met tabernakel is gesteld, versierd met gevoelige bas-relieffes en edele statuetten.'

Er spreekt waardering uit Kalfs beschrijving, al is die niet kritiekloos. Dat is ten aanzien van deze kerk eigenlijk altijd min of meer het geval geweest. Het is opvallend dat passanten van de kerk, bij bezichtiging van het interieur, positief worden verrast, ondanks de voortdurende reeks van veranderingen, waarbij extra banken werden toegevoegd, kerkelijk meubilair en beeldende kunst werd vervangen of buitengezet, soms gemoderniseerd of weggeschilderd. In 1933 maakte de met zijn kerkbouw bekend geworden architect B.J. Koldewey nog een verbouwingsplan tot kruiskerk, maar het bisdom stak daar een stokje voor. In 1944 kreeg de kerk een crucifix van teakhout, gesneden door de Voorburgse beeldhouwer Albert Termote, en in de jaren vijftig ook ramen van de glazenier Max Weiss. Het hoofdaltaar werd samen met het koor gemoderniseerd. In 1960 ging architect A.J. Schrader nogal

De kerk gezien vanaf de Vliet.

*Interieur van de St. Martinus
omstreeks 1975 gezien naar
het koor.*

hardhandig met verschillende onderdelen van de kerk om. Zo kwam een beeldengroep van de H. Familie in de tuin terecht. In 1968 werd het altaar vernieuwd en naar voren geplaatst.

De erkenning van de St. Martinus, officieel ingeschreven als 'rijksmonument van geschiedenis en beeldende kunst', had veel voeten in de aarde. In 1972 is het centrum van Voorburg als 'beschermde dorpsgezicht' ingeschreven. Op de aanvraag voor erkenning van de St. Martinuskerk was de reactie aanvankelijk negatief. Daarop werd getracht het beschermde dorpsgezicht met het Oosteinde uit te breiden, waardoor de kerk met een status van 'beeld-ondersteunend gebouw' bescherming en aangepaste subsidiëring zou kunnen genieten. Dat lukte evenmin; de Rijksdienst voor de Monumentenzorg was in Voorburg op korte afstand van het plangebied gehuis-

vest. Architect Jo Kruger woonde echter nog veel dichterbij de kerk. Hij was nauw betrokken bij de dorpskern, waar hij overigens de opdracht voor de restauratie van Oude Kerk miste, maar Swaensteyn aankocht en restaureerde. B en W adviseerde hij voordracht tot een meer complexe bescherming, inclusief de pastorie, tuin en begraafplaats. 'Burgemeester en wethouders zijn het met het kerkbestuur eens: naar hun mening legt het betrekken van pastorie, tuin en kerkhof bij een monument een te grote claim op toekomstige stedenbouwkundige ontwikkelingen. Bovendien vinden zij de waarde van het complex als monument niet aangetoond', aldus het oordeel. De hele actie, zo kunnen we nu concluderen, was een nogal eenzijdig spektakel, dat op z'n minst aangaf dat Krugers plaats van huisvesting ook had bijgedragen aan zijn brede visie op de zaak. De kerk is uiteindelijk in 1974 toch op de voorlopige monumentenlijst geplaatst. Dat besluit leverde bij de geraamde begroting van de restauratie van vooral het exterieur in de jaren 1990-1993, drie miljoen gulden op. Restauratie-architect Ab Peetoom heeft binnen de kerk de banken weer grotendeels in de opstelling van Margry geplaatst, al blijft het kerkinterieur daardoor zo ruim voor de parochie, dat men halverwege de kerk een beplanting heeft geplaatst om de parochianen voorin de kerk te groeperen.

Eerste gereformeerde kerk

De gereformeerde gemeente maakte voor samenkomsten in Voorburg aanvankelijk gebruik van verschillende locaties. In 1888 kreeg de doleanatie, de uittreding uit de hervormde kerk, definitief haar beslag. Het daaropvolgende jaar werd al een nieuw eigen kerkgebouw in gebruik genomen. Het was voor korte duur, want nog geen vijftig jaar later werd een aanzienlijk grotere, nieuwe kerk in gebruik genomen.

De automobilisten die de gemeente Voorburg via het Prins Clausplein binnenrijden, passeren na de overbrugging van de Vliet –nog voor de Herenstraat– een eenvoudig wit gepleisterd gebouwtje, met het onmiskenbare uiterlijk van een zaalkerkje. Dit kerkje raakte echter al in 1913 buiten gebruik als kerkgebouw en is sedertdien herhaaldelijk van gebruik veranderd en ingrijpend verbouwd en gerenoveerd.

Oorspronkelijk was deze kerk aan de Voorhofstraat gesitueerd. In archiefkringen wordt de kerk nog altijd naar die locatie vernoemd. Het gebouwtje lag echter niet direct aan de straat, maar op een binnenterrein van een bouwblok met rondom voornamelijk woningen. In de straatwand was een eenvoudig gebouwtje opgenomen met een portaal en daarachter een consistoriekamer. Ernaast was een toegang tot de binnenplaats voor het eigenlijke kerkje. Via een ingangsportaal binnen, met een trap naar het balkon erboven, kwamen de bezoekers binnen. Het ontwerp van het kerkje is gemaakt door de gemeente-architect Michiel Antoon de Zwart, die ook het raad-

huis ontwierp. Hij greep in zijn ontwerpen veel terug op historische bouwvormen. Voor de gereformeerde kerk stond het Franse kerkje in veel opzichten model: de omvang kwam vrijwel overeen, de gevels waren opgetrokken in metselwerk, de ramen waren aan de bovenkant (deels) halfrond beëindigd, de tamelijk eenvoudige hellende daken waren met dakpannen gedekt en de gepleisterde muren van de kerkruimte hadden een kwartronde overgang naar het plafond. Alleen details als ingang, klokkentorentje en eindschilden ontbraken in de Voorhofstraat, waar de situering ook wat minder duidelijk zichtbaar was. In 1913 voltooidde de gemeente een grote nieuwe kerk aan de Laan van Oostenburg. Die is inmiddels al weer gesloopt, terwijl de oudste kerk alleen zijn ingangszijde van de Voorhof- naar de Huygensstraat keerde.

Opgangkerk

Bij het te klein worden van de eerste 'kerk aan de Voorhofstraat' is aanvankelijk uitbreiding daar ter plaatse overwogen. Uiteindelijk besloot men tot nieuwbouw aan de Laan van Oostenburg, waar de eerste vrijstaande en twee onder een kapwoningen verrezen. Voor de kerk werd een ruimere kavel met enkele meters ruimte rondom verworven. Voor kerken was dat rond de eeuwwisseling niet ongebruikelijk. Behalve wellicht de Oude Kerk is er in Voorburg geen kerk zo intensief en bij herhaling verbouwd en uitgebreid als deze gereformeerde kerk. De naam van Opgangkerk is pas 3 maart 1964 geïntroduceerd. Hoewel het historisch dus niet geheel correct is, wordt hier meteen de voorkeur gegeven aan deze naam boven de aanvankelijke vernoeming naar de straatnaam.

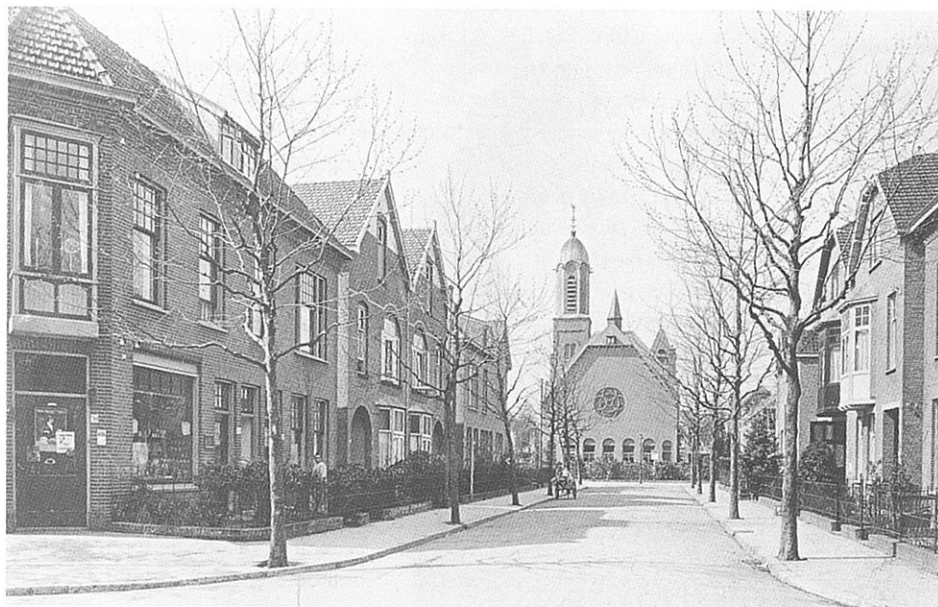
De geschiedenis van de Opgangkerk begon in 1903, met het instellen van

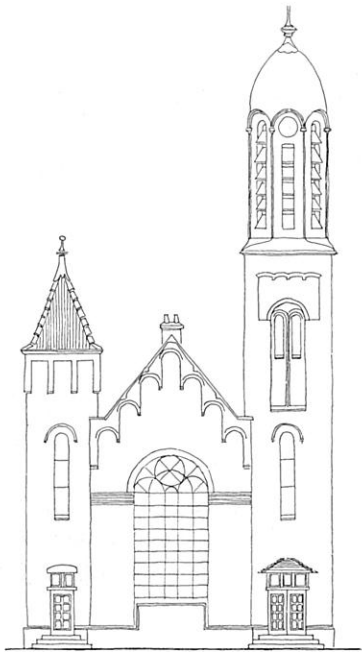
een bouwfonds. De gemeente verleende op 21 mei 1910 de bouwvergunning aan de Voorburgse aannemer J. Muys. Het ontwerp werd gemaakt door de Rotterdamse architect Phs. (Philippus ?) Dijkshoorn, een onbekend gebleven ontwerper.

De architectuur rekent men tot het eclecticisme vanwege de vermenging van meerdere bouwstijlen in de gevels. De voorgevel met twee torens kan men als een westwerk opvatten, dat in hoofdopzet inderdaad aan de westelijke zijde van het terrein was gesitueerd. De zuidelijke toren met luidklok, gelegen aan de zijde van het dorpscentrum, was aanzienlijk hoger. Het klimmende rondboogfries langs de dakranden van de topgevel is eveneens neoromaans, terwijl de hoge ramen in voor- en zijgevels door de gemetselde traceringen meer naar de gotiek verwezen. Hoger was in de achtergevel een roosvenster opgenomen,

Het voormalige 'Kerkje aan de Voorhofstraat', nu als kantoortje terzijde van het viaduct langs de Huygensstraat.

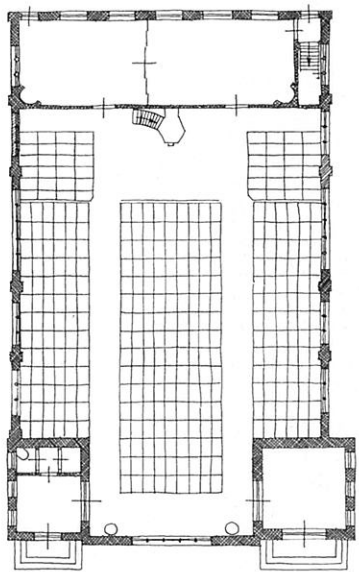
De Opgangkerk gezien vanuit de Heldenburgdwaarsstraat, thans de Zuyderloostraat.

26 Voorgevel en (onder) plattegrond van de Opgangkerk in 1913.

Rechts: De Opgangkerk vóór de laatste ingrijpende verbouwing uit 1962, toen de torens en voorgevel in slechte staat verkeerden.

dat lange tijd in het interieur niet zichtbaar was achter het orgel. De tekeningen op deze pagina's geven een beeld van de oorspronkelijk plattegrond en de voorgevel in een vergelijking met de latere verbouwingen. Daarop is, evenals op een historische ansichtkaart, de volledige toren met achthoekige bekroning te zien, waarin rondom galgaten voor de luidklokken waren opgenomen. De eenvoudige kerkruimte had in 1910 achter iedere toren een blok zitplaatsen en in het midden een breder blok. Het ging om circa 350 zitplaatsen, waarschijnlijk banken. De preekstoel met trap hing tegen de aandachtswand met daarboven het orgel. Achter de wand met de preekstoel lag een ruime zaal die in tweeën deelbaar was.

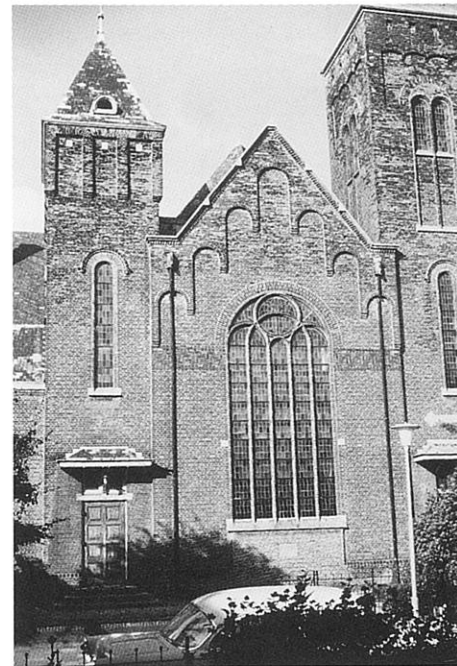
De kerkruimte bleek opnieuw veel te klein voor de groeiende gemeente. In 1926 werd tot een ingrijpende verbouwing besloten. De Amsterdamse architect Tjeerd Kuipers maakte het ontwerp voor deze omvangrijke uitbreiding. De kerkzaal werd aan de oostzijde twee meter en aan de westzijde drie meter verbreed, terwijl de aandachtswand vier meter naar achteren schoof, waardoor de zaal achter de preekstoel verviel. In een nieuwe uitbouw werden twee 'kamertjes' opgenomen. Het liturgisch centrum kreeg een verhoogd podium. Boven de preekstoel kwam een nieuwe orgelgalerij terwijl tussen beide torens een galerij met banken werd aangebracht. Om daar te komen werd een trapenhuis tegen de westertoren aangebouwd.

Gelijktijdig kon men aan de achterzij-

de nog een perceel grond verwerven, dat als kavel voor woningbouw bestemd was. Daar werd in min of meer neo-gotische trant een consistoriekamer met bovenzaaltje gebouwd. Via een gang langs een binnenplaatsje waren de beide bouwdelen met elkaar verbonden. Het bijgebouw lag aan de Laan van Heldenburg, ter hoogte van de Zuyderloostraat, en kreeg een royale uitbouw –of erker– die als een absis met twee steunberen in metselwerk was opgetrokken. Dit deel van het complex zou de latere sloop van de kerk overleven en werd verbouwd tot woningen. De uitbreiding was zo ingrijpend, dat aannemer Willem van der Knaap voor 3000 gulden tijdelijk een noodkerk van het comité tot kerkstichting 'Zuider Tuindorp' uit Rotterdam aankocht. Deze 'veredelde bouwkeet' werd tijdelijk op de latere plaats van de vijver en de bank in het toenmalige Boerenbos, nu Juliana Bernhardpark tussen Parkweg en Noordenburglaan, geplaatst.

In de loop van de jaren werden ook twee zijbalkons in de kerk aangebracht, die in aanzet in de verdiepingsplattegrond van 1962 zijn aangegeven. Bij deze twee plattegrondjes van de voorbouw ging het echter in hoofdzaak om een nieuwe ingrijpende verbouwing in het begin van de jaren zestig.

Een tussentijdse ingreep betrof de hoogste toren. In 1941 trad ernstige schade op, wellicht mede door oorlogsomstandigheden, die afbraak van de achthoekige bovenbouw noodzakelijk maakte. De later geboren generaties kenden de toren alleen onthoofd, al gaf de vlakke beëindi-

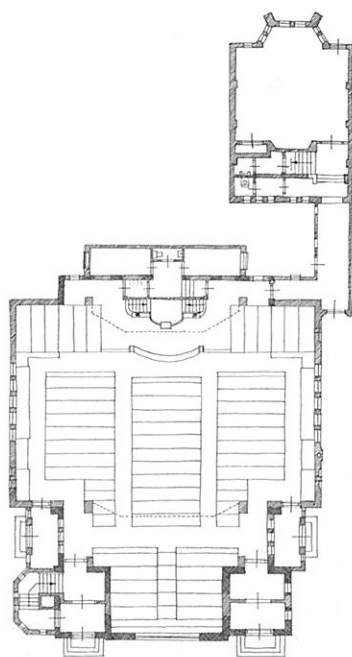

ging het vermoeden dat er ooit meer op had gestaan.

Enige tijd later werd duidelijk dat de restanten van het vroegste ontwerp, met name de voorgevel en de torens uit het oudste ontwerp van Dijkshoorn, in slechte staat verkeerden. Aannemer Muys had in 1910 nog gebruik gemaakt van traskalk voor de mortel van het metselwerk, hetgeen door uitzetting van de voegen leidde tot het loskomen van de bakstenen. Bouw- en Woningtoezicht constateerde alarmerend: 'Het verwoestingsproces van het metselwerk is thans zover gevorderd, dat het resterende gedeelte van de voorbouw door het grote aantal losse stenen in het bovenste gedeelte ervan, en voorts wegens de 'verkanking' van het metselwerk in het onderste gedeelte, gevaar oplevert voor de omgeving.' De gereformeerde kerk spon garen bij deze waar-

schuwing. De gemeente ging namelijk bij de overheden aandringen op spoedige rijksgoedkeuring van een nieuw verbouwingsplan.

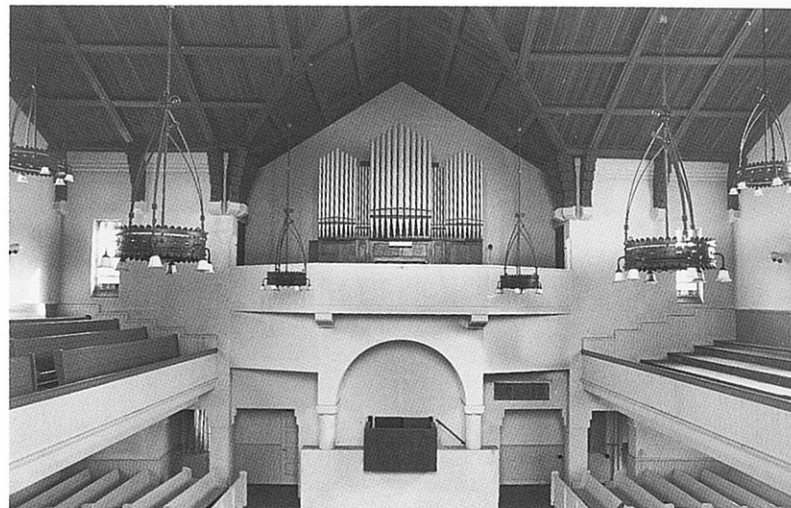
Ditmaal ging het om sloop van beide torens en voorgevel. Zij maakten plaats voor een geheel nieuwe voorbouw met op de begane grond een bijna tien meter brede hoofdingang, geflankeerd door twee trappenhuizen. De trappen leidden naar de beide zijgalerijen en de minder diep geworden galerij tegen de voorgevel. Boven de hal was een ruime zaal van 90 m² met zeven ramen ontworpen. Het uitgevoerde ontwerp kreeg een grote zaal met doorlopende glaspui. Door de bouw van de beglaasde hal ontstond een contrast met beide

Plattegrond van de Opgangkerk in 1926.

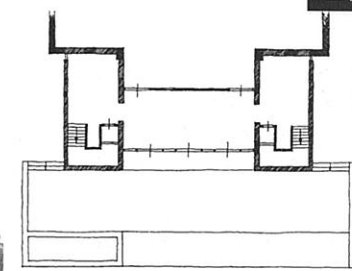
gesloten trappenhuizen en de topgevel. Zo ontstond een modern kerkgebouw dat met behulp van bestrating, gemetselde tuinmuren en een plantenbak werd ingepast in de straatwand van oudere woningen. Het ontwerp was ditmaal afkomstig van het architectenbureau Jos en Leo de Jonge uit Rotterdam. Het bureau genoot bekendheid door zijn progressieve gereformeerde Messiakkerk in Rijswijk –inmiddels echter reeds gesloopt– en een van de eerste gecombineerd gereformeerd-hervormde kerken van ons land in Utrecht-Kanaleneiland. De Voorburgse welstandscommissie toonde zich heel gelukkig met de nieuwe voorbouw. In een brief van 9 februari 1961 achtte de commissie deze vernieuwing een 'belangrijke verbetering'.

De ironie wilde dat de Opgangkerk 25 jaar later toch werd gesloten. Het samen op weg-proces vorderde in de gereformeerd-hervormde wijkgemeente en maakte de kerk overbodig. Bij de keuze tussen het historische monument van de Oude Kerk en de Opgangkerk, moest de laatste het afleggen. De kerk is kort daarna gesloopt, op het bijgebouw aan de Laan van Heldenburg na, om plaats te maken voor een blokje nieuwe woningen. Alleen het gerenoveerde gebouw Heldenburgtht herinnert aan het voormalige kerkgebouw.

Het interieur in de jaren zestig.

*De Opgangkerk na de laatste verbouwing in 1962.
Rechts de entreehal.*

De zijgevel van Onze Lieve Vrouw Tenhemelopneming met links de pastorie, gezien vanaf de Lusthofstraat.

Onze Lieve Vrouw Tenhemelopneming

In 1923 bleek de monumentale St. Martinuskerk niet langer voldoende voor de oudste parochie van Voorburg. De bouw van een tweede kerk werd voortvarend aangepakt. Grond werd aan het begin van de Laan van Nieuw Oosteinde aangekocht. Het terrein naast de villa Reeser, ter grootte van 15.500 m², werd voor 128.000 gulden verworven. Een boekje bij het zilveren jubileum van de kerk vermeldt een voor de tijd tekenende extra kostenpost: 'Aan de heer Knokke, die eigenaar was van de particuliere weg Laan van Nieuw Oosteinde, moest nog 10.000 gulden worden uitbetaald voor een recht tot uitpad'. Bij de gemeente bedong de pastoor, dat bij een uitleg met woningbouw een straat naar Maria zou worden genoemd, de huidige Marialaan. De Rotterdamse architect P.G. Buskens kreeg opdracht voor het ontwerp van de kerk. Hij ontwierp een kerk met 830 zitplaatsen en naastgelegen pastorie. Dat heeft nogal wat voeten in de aarde gehad, zodat latere bezuinigingen noodzakelijk waren. Toen de bouwkosten te hoog bleven, was de pastoor persoonlijk behulpzaam bij het ontwerpen van goedkopere oplossingen. Zo kon toch op 1 mei 1924 de eerste steen voor de kerk worden gelegd. Reeds eind 1924 werd de kerk voorlopig in gebruik genomen en in 1925 plechtig geconsacreerd. De in het schetsontwerp voorkomende forse kerktoren is alleen in de onderbouw uitgevoerd, waaruit blijkt dat er wel rekening werd gehouden met voltooiing. De

Voorburgse architect J. Rutjes heeft in 1963 nog wel een ontwerp, in licht vereenvoudigde vorm, voor de voltooiing getekend, maar tot een werkelijke realisering daarvan is het nooit gekomen. Het ontwerp van de kerk neigt naar traditionele baksteenarchitectuur, maar werd toch opgenomen in deel 15 van de serie 'Moderne bouwkunst in Nederland', onder redactie van Berlage, Dudok en anderen. Toch treft men in veel raam- en deurvormen nog traditionele elementen aan.

Opmerkelijk binnen het interieur is de houten dakconstructie, met een originaliteit die aan Kropholler herinnert. In de kerk zijn nogal wat veranderingen aangebracht. Een in tamelijk massief metselwerk uitgevoerde preekstoel werd weggebroken in verband met een vernieuwing rond het hoofdaltaar. De wand van het hele priesterkoor was oorspronkelijk in baksteen met kleurig ornament uitgevoerd, maar werd later van een effen voorzetwand voorzien, om het

grote kruisbeeld van de Voorburgse beeldhouwer Albert Termote meer naar achter en lager te kunnen plaatsen, zodat het goed zichtbaar werd. Ook het hoofdaltaar zelf is vernieuwd. Achter in de kerk zijn plaatselijk ingrijpende wijzigingen aangebracht, die soms modieus werden vormgegeven en daarom niet harmoniëren. Termote was overigens betrokken bij nog drie beelden die reeds in 1925 en 1926 werden gehouwen. Interessant zijn ook de later toegevoegde glas-in-loodramen boven de ingangen, ontworpen door Hubert Estourgie.

Oorspronkelijk sprak men van de parochiekerk van Onze Lieve Vrouw Hemelvaart. Toen in 1950 de leer werd aanvaard, dat Maria met lichaam en ziel was opgenomen, gaf dit dogma aanleiding tot naamsverandering in Onze Lieve Vrouw Tenhemelopneming. In de tweede helft van de jaren negentig is de kerk ingeschreven op de gemeentelijke monumentenlijst. De gelijktijdig gerealiseerde pastorie sluit direct op het kerkgebouw aan.

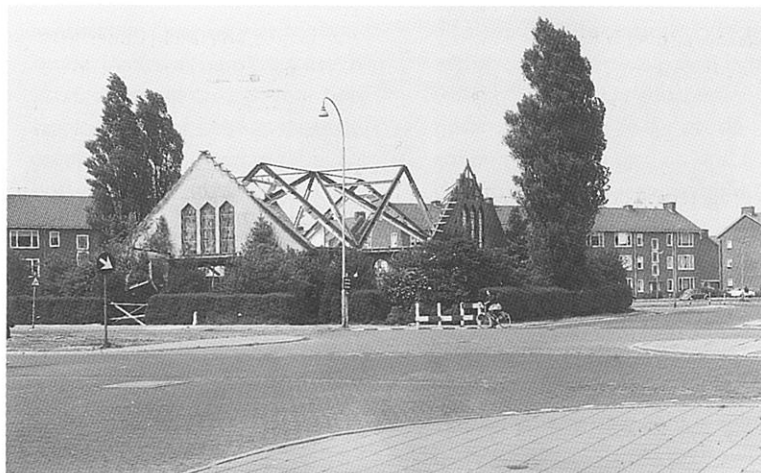

Evenals bij de St. Martinuskerk zijn verschillende katholieke schoolgebouwen in de onmiddellijke omgeving van de kerk gebouwd. Ontwerpen daartoe zijn gemaakt door de beide in Voorburg woonachtige architecten C. van Moorsel en B.J. Koldewey. De laatste ontwierp ook terzijde van de St. Martinuskerk het later naar Leidschendam verhuisde ziekenhuis St. Antoniusshove.

Noorderkerk

Aanvankelijk sprak men van een hulpkerk, maar spoedig noemde men haar de Noorderkerk, aan de (latere) Koningin Julianalaan. De bouw vond heel kort voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog plaats, de feestelijke opening een dag voordat ons land in oorlog raakte.

Het ontwerp was van de in Rijswijk gevestigde architect E. Reitsma, die al zo'n tien kerken had ontworpen. De kerk, die een lichte neiging tot

Bij de sloop van de Noorderkerk midden jaren zestig, was de skeletconstructie goed te zien.

een kruisvorm had, telde ruim 500 zitplaatsen. De nok van de forse met pannen gedekte kap was 9 meter hoog.

Om bij zo'n groot volume een kolomvrije kerkzaal te maken betekende dat er gebruik gemaakt moest worden van een skeletconstructie met stalen balken. De gevels, opgebouwd uit plaatmateriaal, werden met wit pleisterwerk gestukadoord. Zo ontstond een relatief eenvoudige kerk met aan de achterzijde nog ruimten voor catechisatie en kerken-

raadsvergaderingen achter de preekstoelwand.

Hoe tijdelijk de kerk aanvankelijk werd gedacht, blijkt uit de aanvraag voor de huur van bouwgrond. Gerekend werd op vijf jaar tegen een huurprijs van vijf gulden per vierkante meter per jaar.

Een gereformeerde noodkerk op papier

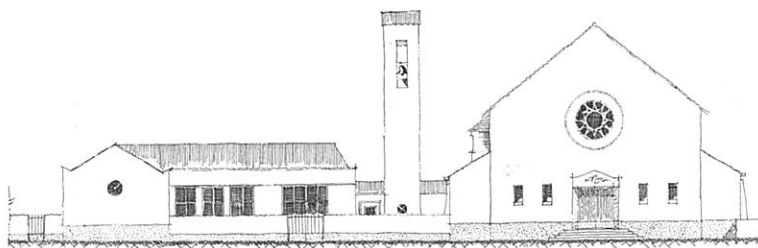
Bij het onderzoek naar de geschiedenis van Voorburgse kerken vormde de ontdekking van een inmiddels vrijwel vergeten ontwerp voor de Zegtruststraat een verrassing. Het ontwerp voor een gereformeerde noodkerk met 560 zitplaatsen en een bijgebouw dat ook bruikbaar zou zijn als kleuterschool, werd gemaakt door de architecten Albert en Gerard van Essen. Verwarrend genoeg sprak men ook vaak over de situatie aan de Prinses Mariannelaan. Er bestaan twee versies van het ontwerp, waarvan hier de grootste uit oktober 1949 is opgenomen, omdat de architectuur karakteristiek is voor behoudende kerkbouw in de jaren

1963 – Een forse kap met keramische pannen domineerde de Noorderkerk.

VOORBURG, Ger. Kerk Kon. Juliana laan

Ontwerp voor de noodkerk aan de Zegtruststraat met voorgevel en (boven) de plattegrond.
Gemeentearchief Voorburg

veertig, terwijl de liturgische opvattingen zich in dit ontwerp ontwikkelden. Het vermoedelijk tweede ontwerp, toen voor 600 zitplaatsen, was voor een meer provisorisch en tijdelijk onderkomen van de kerk gedacht. Uiteindelijk zag men van de bouw af toen men de beschikking kreeg over het bouwterrein voor de Fonteinkerk aan de Vliet.

Behalve de tekeningen is ook een brief aan de Raad der Gereformeerde Kerken bekend, waarin al in februari 1949 werd gemeld dat architect Van Essen 'te hulp is geroepen voor een Noodkerk aan de Prinses Mariannelaan'. Het ontwerp behelsde een basilicale kerkruijme van een breed middenschip met twee blokken zitplaatsen en met achter in de kerk een flink balkon, waarop tegen de voorgevel een orgel was gedacht. Twee lagere zijbeuken ontsloten de kerkruijme en hadden een rij zitplaatsen langs de zijgevels. Opmerkelijk voor die tijd was, zeker voor een gereformeerde kerk, de naast de preekstoel opgenomen absis, een halfronde uitbouw

op de middenas van de ruijme. In Den Haag verrees in 1949 de hervormde Maranathakerk van architect Eschauzier, aan de Sweelinckstraat in Duinoord. Er lijkt een sterke invloed van dat ontwerp aanwezig in de ontworpen noodkerk.

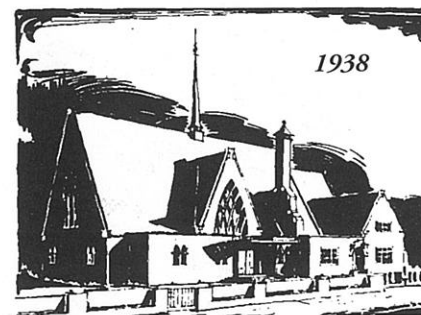
Opmerkelijk voor een noodkerk is de royale klokkentoren boven een stookkelder, direct naast de kerk. Daarop sloten een consistorie, een zaal voor 40 personen en nog een dubbele zaal voor 20 en 40 mensen aan. De traditioneel aandoende architectuur werd gedacht in metselwerk van baksteen. In de tijd kort na de Tweede Wereldoorlog waren bouwmaterialen zeer schaars, wat ongetwijfeld bijdroeg aan de vertraging van de plannen. Uiteindelijk is op het terrein aan de Zegtruststraat alleen een –inmiddels alweer gesloopt– kleuterschooltje gebouwd. Het ontwerp voor de noodkerk zou jaren later de Fonteinkerk worden, van dezelfde architecten, maar toen met een opvallend modern ontwerp.

Vaste Burchtkerk

Rond 1950 omvatte hervormd Voorburg-Noord globaal het vooroorlogse gebied tussen de huidige Utrechtse Baan en de Broeksloot en tussen het postkantoor en de spoorlijn naar Leiden. Rond het Hofplein-spoor graasden koeien in een weidegebied.

De hervormde gemeente kwam al sedert 1928 zondags bijeen in de Julianaschool aan de Van Sevenbergestraat. De eerste schetsen voor een wijkgebouw ten behoeve van catechisatie lagen al sedertdien gereed, hetgeen overigens zo bleef. De gereformeerde broeders in globaal dezelfde wijk, paktten de kerkbouw effectiever aan. Zij voltooiden reeds in 1940 de toenmalige Noorderkerk. De hervormden hebben lange tijd mede gebruikgemaakt van deze grote 'hulpkerk'. Toch zat de hervormde wijkgemeente niet stil. Al in 1923 was het 'dubbeltjesfonds' voor kerkbouw gesticht, dat later is opgegaan in het fonds Uitbouw. Het leidde in 1938 tot de aankoop van een bouwterrein van 1200 m² op de hoek van de Potgieterlaan en de Tollensgade. Met de prijs van 16 gulden per m² was een investering van 20.000 gulden gemoeid.

Architect Albert van Essen kreeg

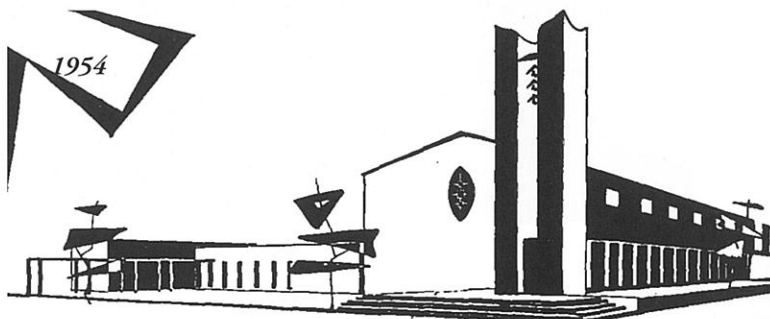
opdracht voor een schetsontwerp. Hij genoot in hervormd Voorburg bekendheid door zijn ontwerp van Huize Rustoord, dat inmiddels vernieuwd is, en de tegenwoordig door verbouwingen misvormde Emma-school, nu De Vijverhof. Het ontwerp omvatte een kerkruimte voor ca. 500 bezoekers, met daaronder nevenruimten, en terzijde een pastorie. Een bouwplan uit begin 1944 toonde een traditionele opzet voor de kerkzaal met aan weerskanten steunberen. Het ontwerp werd in hoofdopzet herhaald in de perspectiefschets op de wervingsfolder voor het bouwfonds uit 1951: een meer basilicale opzet van hoog middenschip met lage zijbeuken en daarboven ramen in de zijgevels. Het roosvenster en de klokkenstoel boven de entree op de middenas waren weinig vernieuwend. Het ontwerp werd tot tweemaal toe door de landelijke Bouw- en Restauratiecommissie afgekeurd. Toch is het opvallend, dat de bij Bouw- en Woningtoezicht ingediende tekeningen nog tijdens de bouw aangepast blijken te zijn. Zo gaf het uiteindelijk gerealiseerde ontwerp blijk van een voortdurend zoeken naar verdere vernieuwing. De nevenruimten bestonden uit een gemeentenzaal, twee kleinere ruimten en een predi-

kantskamer. Daartoe was het bouwterrein inmiddels uitgebreid met een kavel, die oorspronkelijk voor twee woningen onder één kap naast de predikantswoning was gedacht. De bouw van de pastorie bleef echter achterwege.

De eigenlijke kerkruimte lag wat verhoogd ten opzichte van de straat en had nog maar een zijbeuk. De oorspronkelijke klokkenstoel werd een toren van twee pylonen, gemetseld in baksteen. Daartussen kwamen uiteindelijk drie luidklokken onder een dakje te hangen. De kerk werd op Lutherdag 1955 geopend. Opvallend was de architectonische ontwikkeling in enkele jaren tijd. De eigenlijke kerkzaal kreeg een flauwhellende kap met een dakbedekking van koper. Eigenlijk dacht de ontwerper aan een nog wat groter dakoverstek buiten de gevels. Er moest echter gekozen worden tussen een ruimer dakoverstek met goedkoper rube-roïd als dakbedekking, of een wat kleiner dakoverstek, dat dan wel met koper gedekt kon worden. Het roosvenster keerde in de voorgevel terug in een afgeslankte vorm met een geheel nieuw gevormde tracing. Boven de zij-ingang werd het met een variant herhaald. De ontwerpers werkten nog in een laat stadium aan de verfijning van de detaillering. De voorgevel, onderdelen van de klokkenstoel en een sierlijke luifel van beton sloten aan op de gebogen raamtraceringen. Binnen de kerkruimte werd gewerkt met gebogen details in de kolommen langs de zijbeuk, de geschaafde houten profilering van limba voor de kap en het vrij gevormde doopvont. Aan

dit bijzondere doopvont is ooit zelfs een afzonderlijk artikel gewijd in het tijdschrift Parnas. De gebogen bovenzijde volgde de lijn van de armen van ouders die hun kind ten doop hielden. Het materiaalgebruik

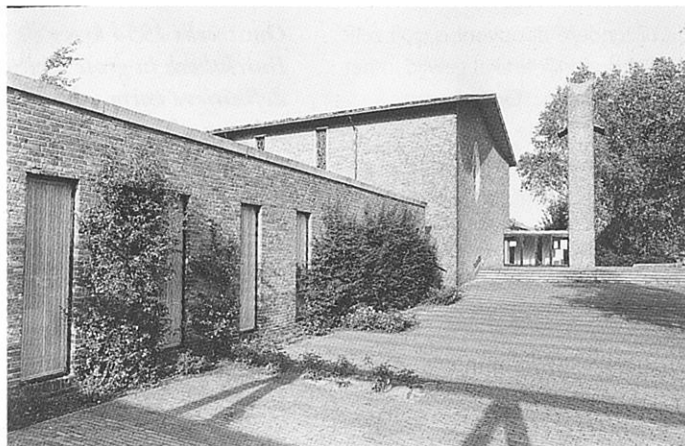

in het ontwerp ademde de protestantse sfeer van een licht kerkinterieur, met wit gepleisterde wanden waarop plaatselijk akoestische voorzieningen waren aangebracht. Ook liturgisch gingen de vernieuwingen in de bouwperiode door. Aanvankelijk zou de preekstoel in het midden tegen de aandachtswand worden geplaatst, met een bescheiden –min of meer symbolische– avondmaalstafel. Uiteindelijk koos men voor een permanent opgestelde royale avondmaalstafel over de hele breedte van de kerkruimte. Liturgisch werd zodoende gebroken met de langdurige discussie over plaats en functies binnen het liturgische centrum die in de hervormde en gereformeerde kerken werd

Omstreeks 1954 kreeg de Vaste Burchtkerk in grote lijnen haar definitieve vorm, al ontbrak de gebogen plattegrond in de voorgevel, die ook nog geen dakoverstek had.

Het voorontwerp van de Vaste Burchtkerk uit 1938 omvatte op de begane grond nevenruimten voor kerkelijk werk met de kerkruimte op de verdieping. De voorgevel in het ontwerp van 1951 was ingrijpend gewijzigd in een traditioneel kerkgebouw met aan weerskanten een lagere zijbeuk. Onder: plattegrond.

De hoofdingang van de Vaste Burcht kerk en links nevenruimte De Regenboog.

32

gevoerd. De preekstoel werd a-symmetrisch opgesteld en had een opvallend slanke vorm met achterwand van Egyptisch notenhout en aan de zijanten inlegwerk met een kleurig mozaïek van hardplastic. De predikanten hadden echter te weinig ruimte en daarom werd de preekstoel dieper gemaakt. Ook is de vloer daarin tot tweemaal toe hoger gemaakt. Het kleurrijke frivoliteitje van mozaïek in het donkerbruine hout werd vervangen door effen zachtgroen plakplastic.

Vanaf de opening was er versiering in het gebouw opgenomen. Tussen de torenpylonen was een nogal simplistisch glasmoozaïek met kerkelijke symbolen aangebracht, geschonken bij de opening door de architect. De ramen waren gevuld met getint glas dat in vrije stukken in lood was gevat, met op de ontmoetingspunten 'karbonkels', eveneens vrijgevormde brokken die uit dikgegoten blokken gekleurd glas waren gehakt. In het centrum van het roosvenster en het grote zijgevelvenster naast het doopvont waren grotere vlakken ingevuld als karbonkels. In de westgevel

waren vijf smalle hoge ramen opgenomen. Vóór in de kerk ontwierp Ben Aalbers een wat naïef tekst-raam: 'Het volk dat in duisternis wandelt ziet een groot licht'. In de overige vier raamopeningen moesten verder glas-in-loodramen komen die gewijd waren aan de christelijke hoogtijdagen. Men kwam daarmee niet verder dan een boeiend en zeer kleurrijk pinkterraam.

Diewke Aalbers-Kollewijn ontwierp in het midden voor de aandachtswand een groot wandkleed dat –evenals het kleed over de avondmaalstafel– door vrouwen uit de gemeente werd vervaardigd. Het wandkleed heeft de tijd niet doorstaan en werd vervangen door een complex drieluik naar ontwerp van Frits Frietman. Door onderdelen daarin van positie te laten verschuiven, kon de voorstelling worden aangepast aan de tijd van het kerkelijk jaar. Later is aan dit werk een ingelijste verklarende toelichting toegevoegd.

In de jaren tachtig resulteerde het samen op weg-proces binnen deze

wijk in het besluit een kerk af te stoten, de hervormde of de gereformeerde kerk. Het blijft betreurenswaardig dat, met de nodige tegenstand van kerkgangers, de Vaste Burcht kerk afviel. De matige bouwkundige toestand –mede teweeggebracht door de neiging teveel voor te weinig geld te hebben willen ontwerpen– en de minder doelmatige nevenruimten legden het af tegen de kwaliteiten van de Koningkerk.

Opmerkelijk was de 'sluitingsdienst' op 19 mei 1996, toen de gemeente de liturgie afsloot met het feestelijk zingen van 'U zij de glorie' met aansluitend uitbundig klokgelui. Van de tijdens de dienst toegezegde zorgvuldige opslag van de twee glas-in-loodramen kwam bij de sloop niets terecht. Het doopvont lag op een gegeven moment beschadigd achter in de kerk en de vier glas-in-loodramen met kleurige karbonkels waren rijp voor de puin-container. Deze vier voorwerpen zijn echter door een particulier gered, in een stadium dat de beide ramen van Aalbers al

VCCRBURG, Vaste Burcht kerk

tamelijk beschadigd waren. Het waren maar details in het verhaal van de sloop, die echter zwaar aankwamen omdat het in feite om waardevolle en om deels goed her te gebruiken voorwerpen ging. Ze waren in ieder geval van grotere waarde dan de aankondigingsborden voor psalmen en gezangen, die met royaal gebaar aan de katholieke buurkerk werden geschonken. Het wisselluik van Frietman ging mee naar de Koningkerk. Met name ouderen die ooit hun dubbeltjes, maar soms ook veel grotere bijdragen offerden in een tijd die veel magerder was, hadden het moeilijk met het verlies van de kerk. Zij ondervonden bijval van gemeente-ambtenaren, die meegedacht hebben over de mogelijkheid van hergebruik van het gebouw. Uiteindelijk liep het toch uit op sloop ten gunste van nieuwbouw, die architectonisch van wat minder hoge kwaliteit is, al is het ontwerp van de eensgezinswoningen afkomstig van hetzelfde architectenbureau dat enkele decennia eerder De Opgang zo inspirerend had verbouwd.

De drie uiteenlopende ontwerpen van de Vaste Burchtkerk vertonen nogal wat interessante aspecten. Albert van Essen had rond zijn veertigste de Emmaschool ontworpen, in een modernisme dicht bij collega Dudok. Dat gold ook bij Huize Rustoord. Na dit modernisme was zijn eerste ontwerp van de kerk in 1938 verwant aan de katholieke Onze Lieve Vrouw van Buskens. Vooral daken en ramen vormden aanleiding tot die vergelijking. In die tijd braken oud-modernisten van

'Groep 32' met de als te modern ervaren 'witte dozen' van de architecten rond Le Corbusier en Oud. Het tweede ontwerp van de kerk uit 1951 werd vanwege zijn traditionalisme aan medewerker Baars toegeschreven. In het uitgevoerde derde ontwerp treft men een gevarieerd modernisme aan. Dat kon worden toegeschreven aan de invloed van de net afgestudeerde medewerkend architect jhr. J.W.E. Sturler, de slechts bij een kleine groep insiders bekende medewerker van Albert van Essen. Inmiddels deed ook zoon Gerard van Essen zijn intrede op zijn vaders bureau, evenals zijn broer Anton als constructeur. De invloed van Sturler is kort daarna vooral ingrijpend geweest op de ontwerpen van de gereformeerde Fonteinkerk en ook bijvoorbeeld de voormalige Beatrixschool, die tot nu toe echter alleen op naam van Gerard van Essen stond.

Hoeksteenkerk

In opdracht van het kerkbestuur van de Vereniging voor Vrijzinnig Godsdienstigen ontwierpen de architecten J.J. Homstra en J. Gerbracht de Hoeksteen. Deze kerk voor de Nederlandse Protestantenbond staat op de hoek van de Prins Bernhardlaan en de Rozenboomlaan. Ze werd in 1956 in gebruik genomen, nadat de NPB sedert 1907 aanvankelijk in het Voorburgse stationskoffiehuis en later in de Franse Kerk bijeen was gekomen. Het relatief kleine kerkgebouw, aanvankelijk ook Cremerkerk genoemd, heeft 275 zitplaatsen. De naam Hoeksteen lijkt mede ingegeven

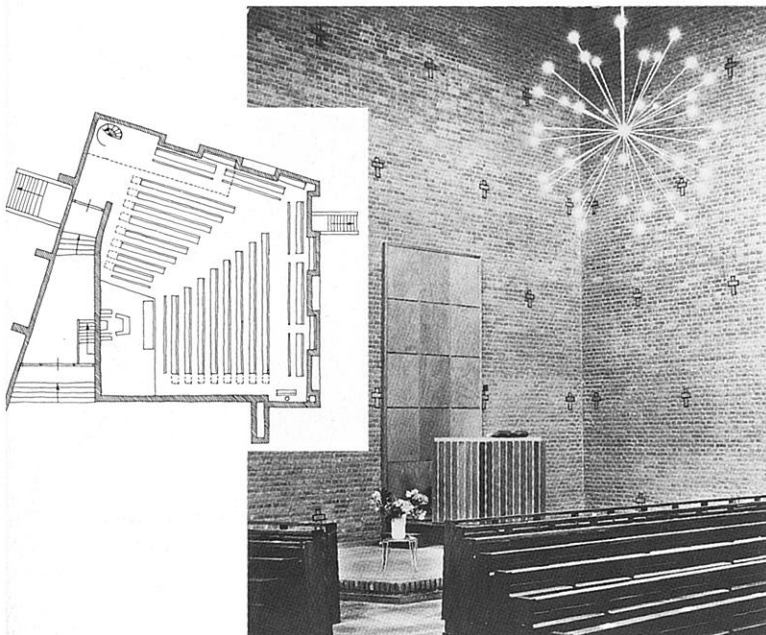

Nieuwe kerk N.P.B., Voorburg

door de situering als een vrij gesloten stedenbouwkundige kubus, opgetrokken in gele baksteen. De gevels hebben ieder een individueel ontworpen karakter. De voorgevel aan de Prins Bernhardlaan heeft een hoge glaspui, ter breedte van de ingangshal en ter hoogte vanaf het buitentrapje tot aan de onderzijde van het platte dak. De uitgebouwde klokkenstoel in deze gevel biedt onderkomen aan zowel de sopraan-luidklok als aan het rookkanaal van de centrale verwarming, die in de onderbouw is geplaatst. De gevels aan de Rozenboomlaan en Cremerstraat hebben gevelvlakken die wisselend aan de binnen- en buitenzijde van kolommen geplaatst zijn, met onder de dakrand grote ramen. Plaatselijk zijn de stenen in sierverband gemetseld met een patroon van kleine ronde raampjes. De vierde gevel heeft steunberen die voor de constructieve stabiliteit van de hoge zijwand van de hal zorgen. Verdiepingskerken waren na 1945 een nog tamelijk nieuw fenomeen dat nogal eens werd gekozen. De verdieping droeg bij aan de hoogte van het gebouw, waardoor de ker-

De Hoeksteen kort na de ingebruikname in 1956.

De eenvoudige kerkruimte van de Hoeksteen met donker gevoegde kruisjes in het metselwerk.
Inzet: plattegrond van de Hoeksteen met bij de ingang het balkon tegen de achterzijde van de ruimte.

ken het konden opnemen tegen de flatwoningen van nieuwe uitbreidingswijken. Een praktisch voordeel was bovendien, dat er minder grote bouwterreinen nodig waren en met minder heipalen kon worden volstaan, wat het budget lager hield. De gebrekkige toegankelijkheid met voornamelijk trappen vormde echter een onderkend bezwaar.

De nevenruimten van de Hoeksteen, bestaande uit een jeugdzaal en predikantskamer, zijn hier gedeeltelijk als een souterrain in het terrein ingegraven. Zo ontstond een relatief hoog gebouw, in overeenstemming met de stedenbouwkundige voorwaarden van de gemeente Voorburg, die eisen aan de bouwwijze stelde.

Het interieur van de kerkruimte is sober. De gevels van hal en kerk zijn aan de binnenzijde opgetrokken in rode baksteen. In de kerkzaal is plaatselijk een patroon van kruisjes in

donkere voegen aangebracht; kleine ronde ramen zijn in een ander patroon opgenomen. De constructie van het balkon is in beton uitgevoerd. De kerk heeft voor het dak 'tralieliggers' van staal met lichte betonplaten, die zichtbaar zijn gebleven. De houten banken en preekstoel zijn eenvoudig van opzet. Hoewel het een relatief kleine kerk betrof, was het opvallend dat deze toch in verschillende architectuur- en bouw tijdschriften is gepubliceerd. De moderne opzet met een plat dak en aandacht voor de vormgeving in het metselwerk droegen daartoe bij.

Damsigtkapel

Voordat in 1957 de hervormde 'hulpkapel in het Damsigtkwartier' werd geopend, kwam de wijkgemeente van de toen excentrisch gelegen en moeilijk bereikbare woonwijk achter het Hofpleinlijntje al drie jaar bijeen in de gymzaal van de Damsigtschool in de Elsbergstraat. Waarschijnlijk was het wel de spectaculairste paasdienst toen de

omwonenden door middel van een geluidsinstallatie tot kerkgang in de gymzaal werden opgewekt met een bandopname van het gebeier van monumentale klokken ...

In oktober 1955 vroeg de kerkvoogdij de gemeente 'voor de duur van enige jaren ca. 1000 m² bouwgrond voor een hulpkerk'. Reeds twee weken later kocht men in Marknesse een hulpkerk met kosterswoning, consistoriekamer en klokkentorentje. Het noodgebouw was daar vervangen door een definitieve kerk en men verkocht het voor 8000 gulden én voor de opbrengst van vijf jaarlijkse collectes ten behoeve van de kerkbouw in de Noord-Oost-Polder. De gemeente stemde in met de verhuur van een terrein aan de Veurselaan tussen Oost- en West-Duivesteijn. Popelend van ongeduld transporteerde de kerkvoogd/architect/aannemer C.P. Versteegh de kapel naar Voorburg. De gymzaalbezoekers hunkerden immers naar een eigen kerkgebouw. De gemeente Voorburg trad berispens op, toen de bouw werd aangevangen, voor-

VOORBURG, Damsigt k

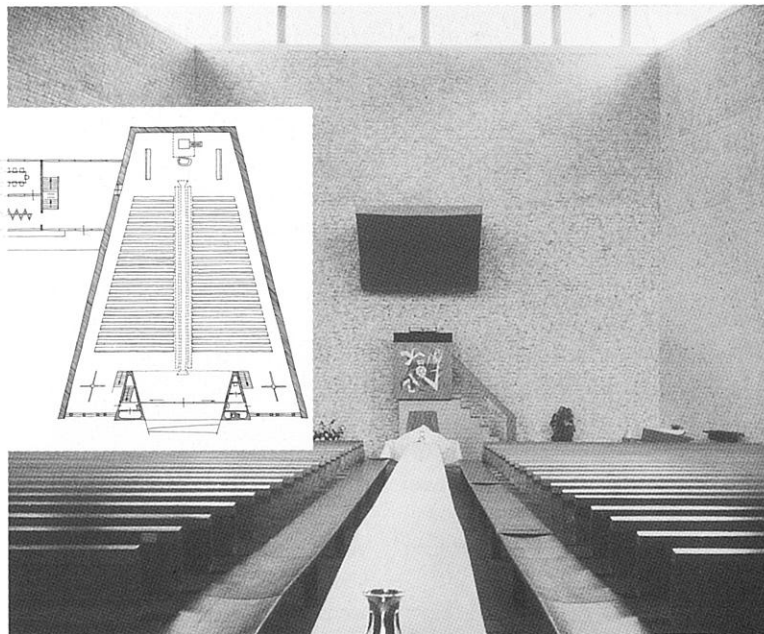
dat vergunning was verleend en er ook nog een onaangekondigde vijver voor de kerk gegraven bleek te zijn! Die vijver ligt er overigens nog altijd. Probleem voor de gemeente was, dat zij de goedkeuring van Gedeputeerde Staten diende af te wachten. De kerkvoogden verklaarden de vijver tot de verbreding van een bestaande waterloop: 'een slootverbetering die niet strijdig was met voorwaarden van verhuur en onderhoud van de grond om de kapel'. Kort daarop kon de bouw voortgezet worden, ook met de hulp van gemeenteleden.

Op de voorgevel werden enkele afbeeldingen van vissen, een christelijk symbool, bevestigd. Het waren door beeldend kunstenaar Ben Aalbers ontworpen eenvoudige dieren, die met hun fel geschilderde vorm weerspiegelden in het water van de kerkelijke waterloopverbreding. Toen ze echter bleken aan te zetten tot kerkbezoek aan belendende kerken, werden de 'jeugdzonden' van Ben Aalbers (zijn eigen woordkeuze anno domini 1998) verwijderd en konden omwonenden niet langer over de 'kapel met de vissen' spreken. In 1987 is de kapel door brand verwoest. Omdat de Opstandingskerk aan de Rembrandtlaan al gereed gekomen was, besloot de kerkvoogdij de verzekeringspremie niet voor herbouw te gebruiken. Tot in de jaren negentig mopperden ontevreden kerkleden in Damsigt nog over dit toch zeker niet geheel ongerechtvaardigde rentmeesterschap.

Fonteinkerk

De geschiedenis van de gereformeerde Fonteinkerk begon omstreeks 1949 met de opdracht voor de noodkerk aan de Zegtruststraat. In die periode zijn ook locaties aan de Prinses Mariannelaan en op een binnenerf achter Heeswijkstraat 30 ter sprake geweest. Omdat het gereformeerde verzorgingshuis Nieuw Heeswijk, naast park Sonnenburgh aan het Westeinde, in gebruik genomen werd, kon het oude gebouw aan de Vliet worden gesloopt. Daardoor werd de situatie aan de Fonteijnenburghlaan mogelijk. Het besluit om de kerk tot Fonteinkerk te dopen was snel gemaakt, maar de formulering van de naamgeving had zoveel voeten in de aarde, dat het debat daarover afzonderlijk aan het eind van deze beschrijving is opgenomen.

Omstreeks 1955 werd besloten dat het noodzakelijke nieuwe ontwerp door drie architecten zou worden gemaakt. Zo'n meervoudige opdracht of besloten prijsvraag was zeer waarschijnlijk vroeger al bij de Noorderkerk toegepast. Albert van Essen werd na de verandering van het bouwterrein van de Zegtruststraat opnieuw voor het maken van een ontwerp uitgenodigd. Zijn collega B.W. Plooy had sedert de jaren dertig al minstens 15 kerken, veelal gereformeerde, ontworpen. Zijn Vredekerk in de Haagse wijk Morgenstond kwam toen ongeveer gereed. Het Zeeuwse bureau Rothuizen en 't Hooft had ongeveer evenveel gereformeerde kerken op zijn naam staan. De architectuur van beide mededingers was tamelijk

behoudend. Daartussen viel het ontwerp van Albert van Essen voor de Zegtruststraat nauwelijks op, terwijl kort daarvoor in de Vaste Burcht-kerk modernere opvattingen naar voren waren gekomen. Maar Albert van Essen vond op zijn 65e jaar dat de tijd voor zijn zoon gekomen was: hij schoof Gerard naar voren als medewerker die het bureau ging domineren. Beiden werkten al samen aan zowel het ontwerp van de niet gerealiseerde noodkerk aan de Zegtruststraat als aan de hervormde Vaste Burcht-kerk die bijna gereed was. De bijdrage van de jonge architect Sturler aan die kerk is al aan de orde geweest. Nadat vader en zoon wat later hun bureau splitsen, maakten beiden individueel vrij intensief gebruik van medewerkers op free-lance basis, ook voor daadwerkelijke ontwerpen. Die samenwerking maakte de doorbraak naar het vernieuwend ontwerp voor de

Interieurfoto van de Fonteinkerk kort na de opening met de authentieke avondmaalstafel opgesteld in het brede middenpad.

Inzet: plattegrond van de Fonteinkerk met de avondmaalstafel van ingang tot preekstoel gestippeld getekend.

toekomstige Fonteinkerk mogelijk. Het kerkbestuur trok voor de keuze uit de drie ontwerpen ook een deskundig adviseur aan. Omdat de toenmalige rijksbouwmeester Gijsbert Friedhoff het te druk had, werd de Haagse architect Jules M. Luthman gevraagd, de ontwerper van het recentelijk gesloopte grote Haagse stadhuis aan het Burgemeester De Monchylein. Het kerkbestuur, dat na zijn keuze van de drie ontwerpers aanvankelijk een voorkeur had voor architectuur uit de Delftse School, moet in het voorjaar van 1956 door Luthmans advies zijn verrast en wellicht ook verbaasd. Hij koos ondubbelzinnig voor het ontwerp van de architecten Van Essen, dat hij 'verreweg het waardevolst' noemde. 'Het is esthetisch het meest doordacht', oordeelde hij. Voor de indeling van de nevenruimten achtte Luthman echter wel verbeteringen mogelijk. De grote glasgevels, die in de zomer warm en in de winter koud zouden zijn, moesten zorgvuldig berekend worden op hun warmtetransmissie. 'Met een

gerust hart (kan ik) U het advies geven met deze architecten verder te gaan. Persoonlijk hebben zij mij het vertrouwen gegeven, dat zij in staat zijn, niet alleen een goed kerkgebouw tot stand te brengen, maar zelfs een bouwwerk, dat baanbrekend zal zijn voor de Protestantsche Kerkbouw'.

Het is betreurenswaardig, dat de archiefcommissie bij een ordening van het gereformeerde kerkarchief in 1986 de beide andere ontwerpen verscheurde, omdat het zulke grote rollen met tekeningen betrof. Maar tussen de twee ontwerpen in de traditionele sfeer van de Zegtruststraat, was dit ontwerp ongekend modern. De bewaard gebleven maquettefoto van het ontwerp onderstreept dat. Even opmerkelijk is het, dat zo'n spectaculair vernieuwend ontwerp ook vrijwel ongewijzigd is gebouwd.

Het ontwerp was elementair in functie en vormgeving. Rond de eigenlijke kerkruimte staat een eenvoudige gevel van rode baksteen. De zijgevels staan schuin in de richting van

de preekstoel, waardoor de aandacht van de kerkgangers op het Woord is gericht. Opmerkelijk is het royale gebruik van glas: de voorgevel is behoudens beide pylonen van de toren en de 19 meter brede schuifdeuren geheel beglaasd. Op het vijf meter hoge metselwerk van de drie overige gevels liggen de balken van de dakconstructie met daartussen opnieuw een horizontale strook glas. De kerkvloer loopt van achter naar voren zestig centimeter omlaag, zoals bij een amfiteater, om een goed zicht op het relatief kleine liturgische centrum mogelijk te maken. De eenvoudige kuip van de preekstoel staat op een kloeki voet van beton. Voor een goede akoestiek hangt aan de wand boven de preekstoel een dominerende klankkaatser, terwijl berekeningen uitwezen, dat de horizontale dakbalken een perforatie nodig hadden om het geluid van zowel de voorganger als het orgel niet te belemmeren. Het Flentroporgel, met een door de architect ontworpen orgelkast, staat in het midden van het balkon boven de ingang. Ook verdere details zijn uitgesproken functioneel. Volgens berekeningen is in het wit gekeimde (licht overgeschilderde, red.) metselwerk een bepaald percentage van de stootvoegen (de korte voegen tussen de naast elkaar liggende stenen) niet met specie maar met geluidabsorberend steenwol gevuld. De ingangsdeuren schuiven als twee zeer brede schuifdeuren de beide pylonen in. Bij het geleidelijk binnenkomen gebruiken de bezoekers de glasdeuren achter deze deuren, maar aan het einde van de dienst kunnen de deuren geheel in de beide pylo-

De vrijwel geheel met glas bezette voorgevel van de Fonteinkerk. Foto kort na de ingebruikname.

nen van beton weggeschoven worden. Ook in beide pylonen speelt de functie een rol: de ene dient als rookkanaal voor de verwarmingsketel in de kelder, de andere biedt ruimte aan een vlaggenmast die op nationale feestdagen wordt uitgestoken. Er zit iets tragisch in de detaillering van de beglazing, die uit vrijgevormde ruiten van licht getint glas bestaat, met op de ontmoetingspunten karbonkels; brokken kleurig glas, gehakt uit dikke brokken gegoten glas. Ze herinnert met de hier achtereenvolgens behandelde elementen (naast de beglazing met karbonkels ook de pylonen en het rookkanaal) aan het 'direct citaat' van de Vaste Burchtkerk, die iets eerder door dezelfde architecten is gebouwd, maar inmiddels is verdwenen. Toch zijn de materialen en de vormen in de Fonteinkerk moderner toegepast, soms ook eigenzinniger als men aan de pylonen van beton denkt. De beglazing kwam er in de Fonteinkerk constructief heel slecht af. De enorme ruiten in de voorgevel zakten voortdurend door het lood waarin ze waren gevat. Zwaar auto- en vermoedelijk ook luchtverkeer veroorzaakte trillingen en ook de vaak onderschatte windhinder maakte het nodig dat alle glas in de kerkruimte werd vernieuwd met kleinere tussenregels, hetgeen uit architectonisch gezichtspunt een teleurstelling heeft opgeleverd. Wel werden de karbonkels verzameld en in een kruisvormig frame verzameld, terwijl de karbonkels van de Vaste Burchtkerk deels in de puincontainer verdwenen ...

De inrichting van de kerkruimte trok de aandacht van bezoekers, van

zowel degenen die in architectuur als die in liturgie geïnteresseerd waren. De fontein middenin het doopbassin in de met natuursteen afgewerkte vloer spuit op temperatuur gebracht doopwater en doet daarmee herinneren aan de doopteksten over het scheppen van levend water. De avondmaalstafel werd speciaal voor het gebruik uit de kelder gehaald en bestond uit zware elementen voor blad, poten en banken. Deze werden dan in het zeer brede langspad tussen entree en preekstoel opgesteld. Hoewel er daardoor in één gang zo'n 150 kerk-gangers aan konden zitten, was deze bijzonderheid met name voor de koster onpraktisch. De tafel was bij het gebruik erg lang en stond in de weg. Als noodmaatregel heeft men het dikke tafelblad overlangs gehalveerd en de banken eveneens kleiner gemaakt. Sedert lang wordt het avondmaal nu met een wandelende gang voor de preekstoel gevierd. Wat de preekstoel zelf betreft, is het aardig dat de koster bij gastpredikan-

ten eerst even de lengte schat, alvorens de vloer van achter de preekstoel langs hydraulische weg op de ingeschatte juiste hoogte te brengen, hetgeen de zichtbaarheid van de predikant en vooral ook zijn verstaanbaarheid in de kerkruimte optimaliseert. De vaste voorgangers kunnen de vloer op de preekstoel met een eigen knop in hoogte verstellen, al schijnt dit niet geheel geluidloos te verlopen ...

Opmerkelijk is het veelzijdig gebruik van hoogwaardige beeldende kunst in de Fonteinkerk. Het was vooral de jong overleden kunstenaar Frans Vollmer die daar opdrachten voor kreeg. In de rechter pyloon bracht hij een in het materiaal gestorte vis en een Px als Christussymbolen aan, waarbij hij ook gebruik maakte van later aangebracht gekleurd glasmazaïek. Op de voorzijde van de houten preekkuip bracht Vollmer een non-figuratieve beschildering aan, waartoe de tekst 'Uw woord is een lamp voor mijn voet en een licht op

De ruiten in de voorgevel zijn vervangen door glas met kleinere tussenregels, omdat de grote ruiten voortdurend door het lood zakten.

Foto M.G. Trapman, 1999

mijn pad' (psalm 119) hem inspireerde. Voor de gevels van de nevenruimten ontwierp Vollmer in opdracht van de architect enkele panelen van Zwitserse leisteen. Het doopvont bestaat uit een hol uitgeslepen bassin in Italiaans serpentino als vloerplaat, waarin het doopwater opklettert. Daaromheen ligt een vloermozaïek van verschillende kleuren natuursteen. Frans Vollmer ging uit van de oud-christelijke symbolen van de vier gevleugelde evangelisten met Mattheus als engel, Markus als leeuw, Lukas als os en Johannes als adelaar. Op het middenpad sluiten een alpha en omega het reliëf af. Toen men uiteindelijk voor een beter zicht op het liturgisch centrum tot een plaatselijke verhoging van de vloer besloot, plaatste het doopvont de commissieleden voor grote problemen, omdat men het vont en het

kunstwerk geen onrecht wilde aandoen. Ten einde raad heeft men een soort uitsparing bedacht die met een plaat doorzichtig glas zou worden afgedekt, zoals dat in historische kerken met een crypte wel is toegepast. Uiteindelijk heeft men echter kans gezien uit de met natuursteen afgewerkte vloer ieder onderdeel los te maken en via een ingewikkelde patroontekening later in de verhoogde vloer van het liturgisch centrum opnieuw te monteren.

De nevenruimten terzijde van de kerk werden in een uitermate strak en eenvoudig rechthoekig bouwblok ondergebracht. Voor de gevels werd opnieuw op grote schaal glas toegepast, gemonteerd tegen eenvoudige profielen van staal, die een herinnering oproepen aan de beroemde, uiterst transparante glaswoningen van de beroemde architect Ludwig

Mies van der Rohe, ooit de laatste directeur van het Bauhaus, toen dat in Berlijn werd gevestigd en spoedig daarna moest sluiten. De kelder wordt tegenwoordig steeds intensiever voor jeugdwerk gebruikt. Op de begane grond was een vergaderruimte tussen de foyer en de garderobe gesitueerd. Op de verdieping is een zaalruimte aangebracht, die in twee ruimten kan worden gesplitst.

De omschrijving geeft een indruk van de zorg voor een optimaal architectuurklimaat voor kerk en nevenruimten. Maar ook bij de laatste onderdelen leverde het royaal aanwezige glas minder comfort op en is een deel later geblindeerd. De ruimte voor kerkgangers, om na de dienst koffie te drinken, bleek te klein zodat men aan de hal, die door de glasarchitectuur juist zo gevoelig was, een stuk toevoegde. Recentelijk bleek de aanleg van een groot terras aan de zijde van de Vliet nodig, onder meer om het uitlaten van honden daar in te tomen. Noodzakelijke verbouwingen betekenen architecturaal niet altijd verbeteringen. Hier vinden botsingen plaats tussen 'welwillende maar deels amateuristische verbeteringen' die de monumentale aspecten geen goed doen.

Ds. W.G. Overbosch, sprekend voor de Van der Leeuwstichting, roemde de originaliteit in het kerkgebouw en noemde het goed doordacht. Als gereformeerd kerkgebouw werd het tamelijk uniek in haar hoofdopzet, maar ook in onderdelen als de kloeketorens van beton, de voorgevel van glas, de acht meter brede schuif-

Het nieuw-aangelegde terras met een kleine waterval, gesitueerd achter de kerk aan de Vliet.

Foto M.G. Trapman, 1999

pui als uitgang en de stalen, met triplex afgetimmerde dakliggers, die in verband met de akoestiek zijn geperforeerd met openingen. Het 'zwevende dak' met glas boven de gevels, de balkperforaties en het ruwe materiaal herinneren vooral aan de Franse architect Le Corbusier en zijn kapel in Ronchamp. Maar de sfeer is protestants en losgemaakt van de katholieke mystiek van de Fransman.

De kerk is een voorbeeld van moderne architectuur, maar toch herinneren de beide torens niet alleen aan de Vaste Burcht, maar ook aan Franse kathedraal met tweelingtorens. De bijzondere toepassing van beeldende kunst komt vooral in de vorm van intarsia's in toren, kerkruimte en nevenruimten tot uitdrukking. Daarmee verwierf de Fonteinkerk internationale bekendheid, ook door publicaties in de vakpers. Albert van Essen ontving tot zijn schrik en overlast correspondentie tot uit Japan! Toen het aantal vaste kerkbezoekers terugliep, kwam de vraag aan de orde welke van beide kerken, de Opgangkerk of de Fonteinkerk, moest worden prijsgegeven. Terecht mocht de Fonteinkerk blijven, omdat de architectonische kwaliteit beduidend hoger lag dan die van de telkenmale en soms erg ingrijpend vertimmerde Opgangkerk. De laatste verbouwing aan de Laan van Oostenburg, van 1961, was gezien vanaf de buitenzijde spectaculair, maar verhulde het magere interieur, dat constructief noch liturgisch aan redelijke eisen voldeed.

Het is opmerkelijk dat de Fontein-

kerk vrijwel geheel over het hoofd is gezien door de regionale redactie rond dr. Regn. Steensma en dr. C.A. van Swigchem van het boek 'Honderd vijftig jaar gereformeerde kerkbouw', waarin drs. Peter Karst-karel tekende voor 'Kerkbouw voor en na de tweede wereldoorlog, vooroorlogse ideeën kwamen na 1945 aan bod'. Na een seintje dienaangaande vanuit Voorburg hadden de wijkgemeente en de ontwerpers toch beter verdiend, met tenminste foto's en een plattegrond van kerk en nevenruimten. Overbosch had al eerder een voortreffelijk gedocumenteerde beschrijving gegeven, zodat deze nalatigheid zich in 1987 niet had mogen voordoen.

De naam Fonteinkerk lijkt zinvol voor kerk én locatie, maar de predikanten waren gelukkiger met de doopnaam zelf dan met de precieze formulering ervan. Die naam werd overigens al bij het heien van de palen gepubliceerd, omdat naamsbekendheid het inzamelen van geld moest ondersteunen. Het voorstel voor de naam kwam van de kerkleden Eendebak en Meyster. Zij noemden de naam zinvol omdat op de plaats waar de kerk werd gebouwd jarenlang een laat-19e-eeuwse fontein van de hand van de beeldhouwer Pier Pander had gestaan, die na de sloop een nieuwe plaats naast Huis de Werve had gekregen. Eerder, in de 17e eeuw, was aan de Vliet de 'fonteinwerker' Rogier van Cleeff neergestreken. Deze vooraanstaande ontwerper van fontein, tuinbeelden en wat dies meer zij, verwerkte een toespeeling op zijn beroep in de naam van

zijn buitenplaats, wat uiteindelijk heeft geleid tot de tenaamstelling van de Fonteijnenburghlaan. Beide kerkleden vonden dit een tweede reden om de naam van de kerk te kiezen. Bovendien zijn er in de bijbel nogal wat verwijzingen naar water en fontein te vinden. Deze vermoedelijk eerst bedachte naam werd later nog extra actueel toen de kerk als doopvont een fontein kreeg. In de Voorburgse Courant schreef wijkpredikant I.M. de Graaf echter zijn motivatie: 'Laat ik direct een misverstand afsnijden. Tenminste dat proberen. Want misverstanden zijn als onkruid. Je snijdt ze wel af. Maar zo zijn ze er weer!' Vervolgens ontkende De Graaf vernoeming naar de vroeger aanwezige fontein, die geen fontein zou zijn geweest. Ook wilde hij niet dat de kerk zou heten naar 'Fonteijnenburgh', of naar de laan die heette naar die buitenplaats. Aan het einde van zijn drie kolommen lange artikel besloot De Graaf dan ook: 'Daarom Fonteinkerk. En niet Fonteijnenburghkerk. Want de kerk is niet vernoemd naar deze laan. Maar naar het bijbelse begrip fontein. De bron van het water des levens. Dat is: het Woord van God.' De gemeenteleden die via het pamflet 'De Fonteinkerk' werden voorgelicht, konden daarin toch weer een andere redenering volgen. Beide naamgevers Eendebak en Meyster werden wat vrij geciteerd: 'Het begrip "water" is een zeer bijbels begrip ... Verder, omdat de kerk ligt aan de Fonteijnenburghlaan, naar het buiten "Fonteijnenburgh", dat vroeger op deze plaats stond en omdat zich daarin in de tuin daarvan een fontein bevond ...'.

De noodkerk aan de Van Leeuwenstraat is nu in gebruik als jongerencentrum.

40

De Goede Herder

De parochie werd begin 1957 opgericht. Hetzelfde jaar werd een noodkerk aan de Van Leeuwenstraat gebouwd, die tot kerst 1960 werd gebruikt, en die er nog steeds staat, al wordt zij voor andere doeleinden gebruikt.

De Goede Herder aan de Prinses Beatrixlaan werd ontworpen door architectenbureau Van den Bosch, Hendriks en Campman. De bouw startte in augustus 1960 met de eerste paal. Het heiwerk gaf nogal wat problemen, waardoor de kerk pas in december 1961 gereedkwam. In de loop van de tijd verzezen enkele scholen terzijde van de kerk, die eveneens door de Rotterdamse

architecten werden ontworpen. Inmiddels zijn deze gebouwen deels gesloopt om plaats te maken voor de bouw van nieuwe woningen. Met de hoofdingang naar de langgestrekte groenstrook van 't Loo, liggen kerk en pastorie ruim gesitueerd. Het gaat om een kloeke kerk, waarin

grote glaspui opgenomen. In een verlaagde 'biechtgang' daaronder is een dagaltaar geplaatst. Achter in deze ruimte stond bij de opening in 1957 het doopvont, zoals dat in veel katholieke kerken afgezonderd stond in een kapelruimte terzijde van de hoofdingang.

Het hoofdaltaar is twee meter naar buiten geplaatst. Het metselwerk loopt tot bovendaks door en kreeg een dakraam dat het altaar meer daglicht had moeten geven dan er in werkelijkheid doorviel. Erboven is een luidklok in een klokkenstoel van beton aangebracht, waarop nog een kruis. De architectuur is eenvoudig, wellicht wat aan de zakelijke kant, waartoe Rotterdamse architecten snel geneigd zijn.

De sfeer binnen de kerkruimte sluit

bij hoogtijden zo'n 1200 plaatsen zijn. Officieel hield men het op 1000 zitplaatsen. Met het verschuldigde respect kan men van een eenvoudige gesloten doosvorm spreken. Drie gevels zijn vrijwel gesloten, acht meter hoog en in rood genuanceerde baksteen opgetrokken. Onder de platte met koper afgewerkte dakrand loopt een raamstrook. In de langsegevel aan de kerkzijde is een

daar op aan. De ruimte wordt slechts onderbroken door twee rijen slanke kolommen van staal, die weinig in de weg staan omdat ze op het eind van de banken staan. Het orgel staat tegen de zijwand voor op het koor.

Zo ontstond een tamelijk monumentale kerk. De ramen zijn versierd met een geometrische versiering

De Goede Herder, met op het dak de klokkenstoel, kort na de ingebruikname in 1962. Rechts: het interieur.

met terughoudende kleur. Alleen in de gevel aan de Mgr. van Steelaan is een reeks kleurrijke glas-in-loodramen opgenomen waarin symbolen zijn verwerkt. Direct erboven is een kruiswegstatie geplaatst. Tegen de wand achter het hoofdaltaar is een kleurig hoog wandkleed opgehangen. Het tabernakel voor de hostie is van metaal en vormt een hoogwaardige toevoeging op het hoofdaltaar. De ontwikkelingen zijn niet aan het kerkgebouw voorbij gegaan. Komt men de kerkruimte binnen, dan treft men onder het balkon over de gehele breedte enkele meters ont-rimde banken aan. De vrijgekomen ruimte is in gebruik voor onder meer koffiedrinken aan tafels. Een gordijn scheidt deze ruimte van de eigenlijke kerkruimte die nog maar zo'n 700 plaatsen omvat. De dagkapel of biechtgang is bij lage temperaturen eveneens van een gordijn voorzien. De ruimte waar het doopvont stond, werd tot garderobe gedegradeerd. Het vont staat nu opzij van het hoofdaltaar. Het zijn enkele van de wijzigingen. In feite had de pastoor het hoofdaltaar meer centraal in de kerkruimte willen opstellen, hetgeen door de niet geringe kosten is uitgebleven. Verwijlt men in de kerkelijke ruimte, dan moet men wel constateren dat de veranderingen de kerk weinig goed hebben gedaan. Het is altijd een probleem om kerkruimten aan te passen aan de liturgische wensen van de parochianen en hun voorgangers. Slechts zelden treft men werkelijke verbeteringen aan; hier bijvoorbeeld bij de verwarming en bij de verbreding van erg smal uitgevallen zijpaden, toen hoge aantallen zit-

plaatsen noodzakelijk waren. Het comfort van een te groot geworden kerkruimte wordt helaas zelden op waardevolle wijze uitgebuit, omdat de kosten van renovatie al snel –veel– te hoog worden.

De Opstandingskerk

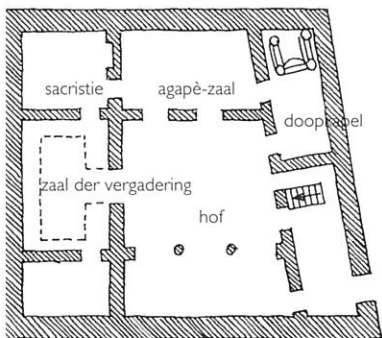
De hervormde Opstandingskerk is op 1 mei 1964 in gebruik genomen. Het ontwerp is afkomstig van de in de wijk wonende architect Rein H. Fledderus. Deze maakte ontwerpen voor vijf kerken, waaronder ongeveer gelijktijdig de Antwoordkerk in Rotterdam, ter gelegenheid van de landelijke inzamelingsactie voor kerkbouw gelden.

De markant aan de Rembrandtlaan gesitueerde kerk met nevenruimten, maakte deel uit van een groter bouwplan met een verzorgingshuis en een kleuterschool. Realisering van deze bouwdelen verliep vaak onevenwichtig. Zo heeft men –evenals indertijd bij de Vaste Burchtkerk– lang getwijfeld of men ook hier eerst een gebouw met nevenruimten van maar liefst drie verdiepingen zou realiseren. Dit bevatte als een extra 'apostolaatsprogramma' ook nog

andere voorzieningen, zoals een bejaardensociëteit, een consultatieruimte voor arts en jurist en een 'verpozingshof'. Deze hof vormde een voorloper van de uiteindelijke patio terzijde van de kerkruimte, toen het bouwplan werd gewijzigd en er in één keer werd gebouwd. Ook het ontwerp van het verzorgingshuis 'Het Anker' werd door Fledderus nog heel kort voor de bouw ingrijpend herzien, omdat gewijzigde overheidsregels nieuwe mogelijkheden tot hoogwaardiger woningbouw boden. Over het ontwerp van de kerk vertelde Fledderus indertijd aan de auteur, dat het ontwerp van de kerk in zes weken tot stand was gekomen. De ontwerptekeningen werden twee maanden aan de wand gehangen, en vormden aanleiding tot herbezinning. Daarbij verdiepte hij zich vooral in de vroeg-christelijke kerkbouw, die veelal aansloot bij de vormen van de oudere tempels. De eerste volgelingen van de ten hemel gevaren Christus verwachtten aanvankelijk een spoedige wederkomst en daarom besloten zij niet tot de bouw van aparte kerken. Hun bijeenkomsten vonden plaats in de gebruikelijke tempels, maar ook

De Opstandingskerk in 1964.

Reconstructie van de plattegrond van de in het jaar 256 n.Chr. verwoeste kerk van Doura-Europos aan de bovenloop van de Eufraat.

42

Voorontwerp van de Opstandingskerk met op de voorgrond de nevenruimten in vier bouwlagen. Tussen nevenruimten en kerk een met een pergola omsloten binnentuin.

Tekening Rein Fledderus

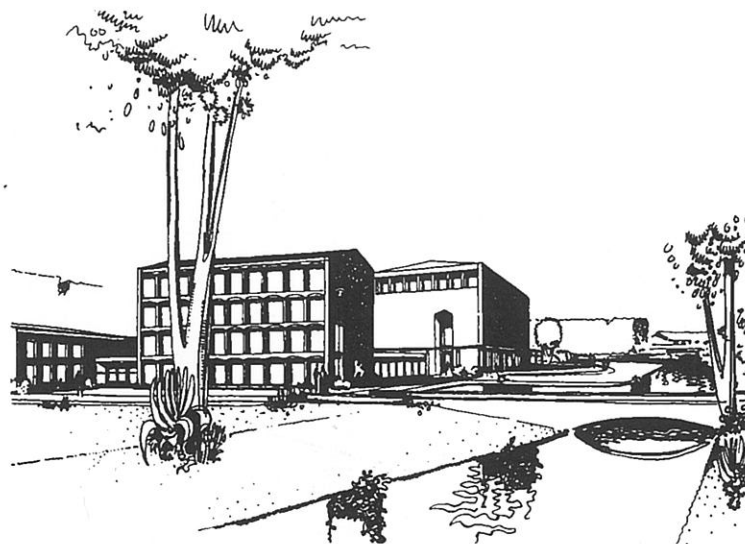
woningen werden voor dat doel gebruikt. Nadien ging men meer geëigende ruimten voor kerkdiensten bouwen. Een voorbeeld daarvan trof men in de jaren twintig aan bij opgravingen in Doura-Europos, een Syrische stad aan de bovenloop van de Eufraat. Tussen verschillende tempels vond men wat terzijde een christelijk kerkje, waarover Walter Thiemann in 1961 uitvoerig heeft bericht op de Evangelischen Kirchenbautagung in Hamburg.

Fledderus nam bij de toelichting op zijn uiteindelijke kerkontwerp in het Bouwkundig Weekblad een schets op van de plattegrond van het kerkje in Doura-Europos en schreef: 'Dit gebouw groepeerde de ruimten, o.a. een zaal der vergadering, de agapè-zaal en een doopkapel, rond een hof; een van de best bewaarde voorbeelden van de gebouwtypen, zoals deze door de directe opvolgers van de apostelen nog als 'preekkerken' werden gesticht; een type dat daarom dicht bij het protestantisme staat dan de basilicale kerk van later tijd'. Het basilicale kerktype heeft een hoger middenschip met aan de langskanten twee lagere zijbeuken en een absis, als halfronde uitbouw aan de kopwand. Daarin is, op een verhoging, het altaar geplaatst, waarbij daglicht binnenvalt door hooggeplaatste ramen in de langswanden boven de zijbeuken. De katholieke St. Martinus, de gereformeerde noodkerk voor de Zegtruststraat en het ontwerp uit 1951 voor de Vaste Burchtkerk zijn daar voorbeelden van.

Deze toelichting verklaart voor een

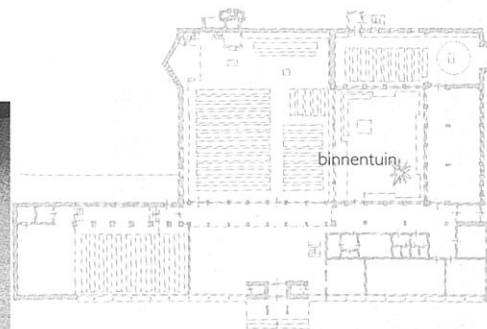
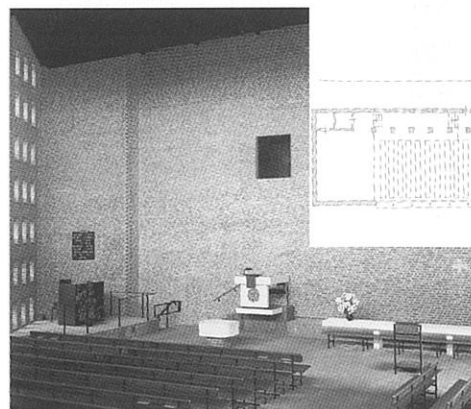
groot deel de tamelijk unieke opzet van de Opstandingskerk. Het hoogste bouwvolume bevat de kerkruimte met daarnaast de binnenhof met een boom en met een betonblok als fontein in de bestrating. Aan de voorzijde ligt de entree achter een 'opgeheven teken', met de hal in het verlengde van de kerkruimte. Links naar Het Anker toe is een gemeentezaal en rechts ruimte voor de predikant en de kerkenraad en voor een keukentje en dergelijke. Verder grenzen aan de hof een ruimte voor jeugdwerk in de richting van de zijgevel en de Johanneskapel aan de achterzijde, een ruimte met een blok banken en voorin een koepel met daarvoor een absis. De kapel was door Fledderus als aparte avondmaalsruimte gedacht, die in open verbinding met het liturgisch centrum stond. De Bouw- en restauratiecommissie van de Nederlandse Hervormde Kerk keurde deze aparte ruimte echter af, omdat die te gesepareerd zou liggen. Het avondmaal diende temidden van de gemeente plaats te vinden. Dat was opvallend, omdat de Amsterdamse architect Karel Sijmons al in 1955 voor het eerst vanuit zijn restauratiepraktijk

voor hervormde kerken een aparte avondmaalsruimte had geïntroduceerd, die de kerkelijke gemoederen nog steeds bezighoudt en op verschillende plaatsen is herhaald. Met name vanuit de Prof. dr. G. van der Leeuwstichting werd deze ontwikkeling in woord en geschrift ondersteund. Fledderus kende de Adventkerk van Sijmons aan de Hengelolaan in Den Haag en beschreef die in zijn artikel 'Over kerken' in het Bouwkundig Weekblad als een inspirerend voorbeeld. De verwantschap tussen beide kerken is evident door de gelijkgerichte architectuur met sterke wortels in het kubische gebruik van bouwvolumen, de opstelling van de blokken banken, uitgezonderd de avondmaalstafel, deels dwars en de centrale plaats van het doopvont. Daar staat tegenover dat de door Fledderus gedachte avondmaalsruimte afstandelijker terzijde lag met een relatief kleine ruimtelijke verbinding naar de kerkruimte en dat de voorliefde van Fledderus voor 'schoon' (ongelept) metselwerk door Sijmons als 'te rooms' werd gekenschetst. Maar ook Sijmons verwees naar de inspiratie die hij had geput uit de geschie-

denis van de kerkbouw, toen hij zijn ontwerp toelichtte in het liturgieboekje van de openingsdienst voor zijn Haagse Adventkerk. De aparte avondmaalsruimte ging volgens hem terug naar de tijd van Augustinus. De Bouw- en restauratiecommissie beriep zich echter op dezelfde kerkvader en stelde: 'doop en avondmaal zijn de zichtbare symbolen van een onzichtbare genade' (Augustinus). 'Een architect dient zich naar deze uitspraak te richten', verzuchtte Fledderus in zijn toelichting in het Bouwkundige Weekblad. Maar pijnlijk was het voor de architect, omdat er functies in zijn ontwerp verschoven. De oorspronkelijk ontworpen kleine vierkante kapel onder de dakkoepel in het platte dak, was bestemd als ruimte voor persoonlijk gebed en meditatie, bereikbaar vanuit zowel de kerkruimte als de omgang. De oorspronkelijke avondmaalsruimte had een hellend dak en kreeg nu noodgedwongen een overgang naar de vergrote kapel met haar hellende dak. Door de sluiting naar de kerk, werd de kapel voor bijvoorbeeld gelijktijdige diensten voor jongeren bruikbaar. De oorspronkelijke, interessante ruimtelijke

zichtlijnen via de patio werden nu echter minder vanzelfsprekend. De architectuur van de Opstandingskerk is sober, soms eenvoudig, maar ook met veel aandacht gedetailleerd, vaak met een geheel eigen originaliteit. Op de stoep voor de ingang staat een 'opgeheven teken': een als een doek over twee kolommen gedrapeerde luifel van beton en koper. In een loggia daarboven werd in de voorgevel van de kerk een luiddklokje aangebracht. Aanvankelijk liet Rein Fledderus de toren weg omdat hij die vanwege de hoge kosten minder relevant vond. Om de hoek vormen de absis met piramidale afdekking en de koepel van de Johanneskapel twee traditionele accenten die aan oosterse bouwelementen herinneren, maar hier anders waren beargumenteerd. In de zijgevel van de kapel was aanvankelijk een aparte ingang geplaatst, die echter zoveel vandalisme aantrok, dat deze is verwijderd. De drie glas-in-loodramen met Mozes, de drie koningen en het leven door de Geest als onderwerp, werden door Fledderus zelf ontworpen. De donkere mangaankleurige baksteen, die is gebruikt voor de gevels,

werd binnen voor de wanden van de kerkruimte en verschillende nevenruimten toegepast, maar ook voor een deel van de vloeren.

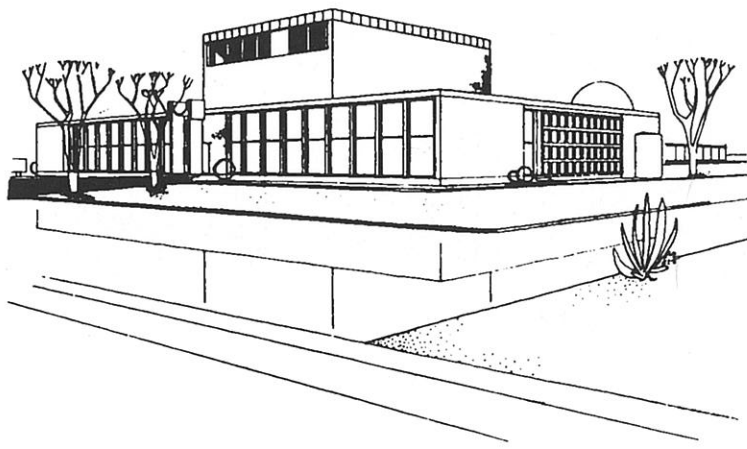
Na de bouw zijn verschillende elementen aan het interieur toegevoegd. Zo hadden kerkgangers moeite met 'het zwarte gat' boven de preekstoel, het rooster van de verwarming. Fledderus lostte dat op met een gebogen frame met daarin hangende elementen van koper. Het orgel werd enkele jaren later geplaatst op een rondlopende verhoging langs de kerkwand die ook in metselwerk is uitgevoerd. Het ontwerp van de orgelkast toont weinig relatie tot de verdere meubilering en zou Fledderus zeer teleurgesteld hebben. Het doopvont bestaat uit een blok wit marmer, zoals dat bij winning uit de steengroeve komt, met aan de bovenzijde alleen een uitholling voor het doopwater. De wand tussen hal en kerkruimte bestaat uit een geheel beglaasd frame van kolommen en balken van beton, met daartussen een balkon.

Interieur van de Opstandingskerk met een indertijd tijdelijk orgel.

Inzet: plattegrond van de kerk. De binnentuin staat afgebeeld op pagina 49.

43

Het definitieve ontwerp van de Opstandingskerk waar de klokkenstoel nog aan ontbrak. Tekening Rein Fledderus

Architect Rein Fledderus ontwierp persoonlijk drie ramen voor de Johanneskapel, met ondermeer de drie koningen.

44

De eenvoudige ruimte voor de vergadering van gelovigen aan de Van Horvettestraat.

Inzet: plattegrond van het kleine zaalkerkje als vergaderruimte.

De kerk heeft 500 zitplaatsen. Boven de grote ramen naar de binnenhof is een cassette-achtig metselwerk in reliëf aangebracht. Dit dient ter verbetering van de akoestiek en herinnert in zijn vorm aan dergelijke cassettes in natuursteen rond de podia van de grote en de kleine zaal van De Doelen in Rotterdam.

'In verband met de hoge bouwprizen zijn de vormen en materialen simpel gehouden. Gepoogd is om door een bewust naïeve behandeling van de materialen en structuren daarmee een gebouw te scheppen, dat in de wereld, maar niet van de wereld is.' schreef Rein Fledderus in het liturgieboekje bij de opening van de kerk.

In een artikel in het Bouwkundig Weekblad toonde Fledderus zich heel tevreden met de 'goede situatie (...) omgeven door groen en water, aan de rand van het oude Voorburg en gericht naar de nieuwe wijken'. In vergelijking met de overige naaorlogse kerken in Voorburg is de architectuur wellicht wat minder spectaculair dan die van de Fonteinkerk van Gerard van Essen en Sturler.

Aan Fledderus moet men wellicht een niet volledig slagen van zijn liturgische opzet toeschrijven, maar liturgisch en ruimtelijk heeft de architect toch een uitzonderlijk interessante kerk ontworpen. Zijn zoeken naar vroeg-christelijke architectuur leidde tot een vernijkende ervaring op het gebied van de protestantse kerkbouw, waarin zijn persoonlijke interpretatie van vroeg-christelijke architectuur met invloeden van late-re en hedendaagse bouwkunst tot bijzondere uitdrukking zijn gebracht. Het ontwerp trok landelijk de aan-

dacht van architecten en liturgen en vormde het hoogtepunt van de vijf kerken waaraan Fledderus heeft gewerkt.

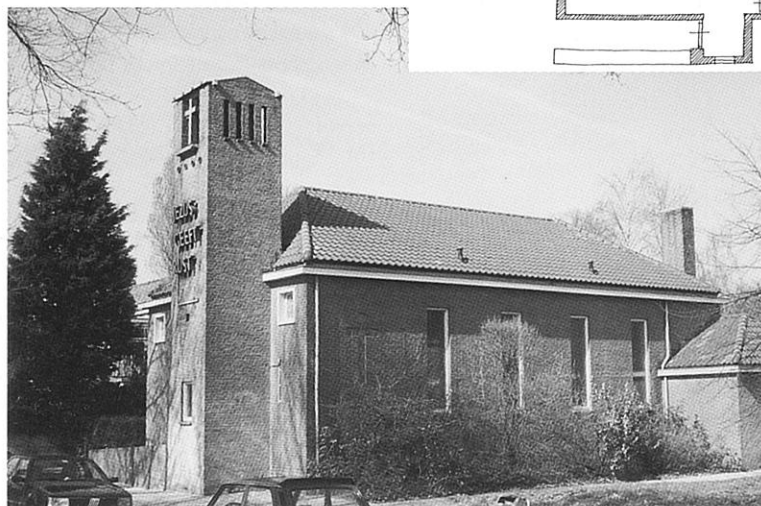
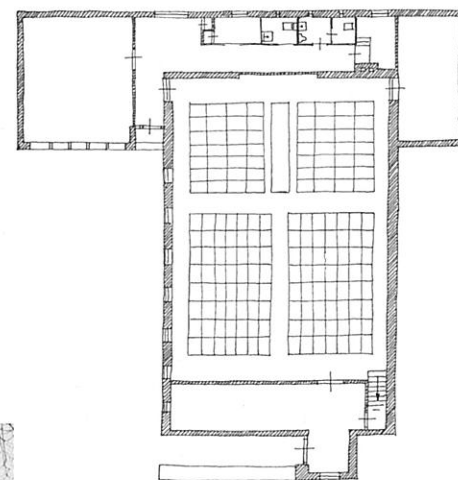
Ruimte voor vergadering van gelovigen

De vergadering van gelovigen houdt haar samenkomsten niet in een kerkgebouw, maar in een vergaderruimte. Toch staat de verschijning van het gebouwtje aan de Van Horvettestraat in de traditie van de zaalkerken voor kleinere gemeenten. Het gebouwtje heeft dan ook een torentje dat de hoofdingang markeert en beschikt over eenvoudige nevenruimten.

De gemeenschap leidde aanvankelijk in de huisvesting van hun bijeenkomsten een wat zwervend bestaan langs schoolgebouwen en het dienstgebouw van architect Herman van der Kloot Meijburg naast de Oude Kerk. Toen zij ook in de Prinses Beatrixschool aan de Van Horvettestraat belandde, ontstond het plan voor een eigen ruimte direct daar-

naast. In 1958 verwierf men de grond. Architect C.P. Versteegh kreeg opdracht voor het ontwerp. Eind december 1964 kon de vergaderruimte in gebruik genomen worden. Het is een bijna pretentieloos gebouwtje dat eenvoudig is vormgegeven. Alleen een kruis in het galmgat en de evangeliserende neontekst 'Jezus geeft rust' op de toren vragen om aandacht.

De ruim honderd zitplaatsen waren spoedig al weer te weinig, maar dat is eenvoudig opgelost met nevenbijeenkomsten in Zoetermeer.

De Verrezen Christus

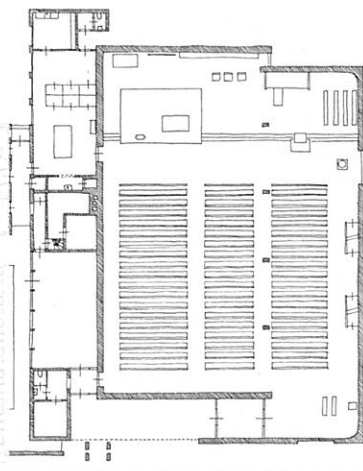
Op 16 juli 1967 werd De Verrezen Christus aan de Fonteynenburghlaan in gebruik genomen. Het ontwerp werd gemaakt door de architecten D.L. van der Pol en J.A.L. van Poppel. Zij ontvingen begin 1961 de ontwerpopdracht voor een kerk van circa 550 zitplaatsen. De omgeving werd gedomineerd door de omvang van het toen nieuwe Diaconessen-huis. Daarop reageerden de architecten met een tamelijk gesloten complex van een kerkruimte op de hoek met daarnaast een parochiezaal met aansluitende pastorie. De tuin bij de pastorie ligt tamelijk ver naar achteren en heeft een kloeki tuinmuur. De architectuur is eenvoudig. De gevels zijn opgetrokken in gele baksteen. De kerkruimte heeft een brede hoofdbeuk met rechts daarvan een smalle ruimte die iets lager is. Een rij van vier kolommen maakt de keuze mogelijk van het gebruik van één van beide beuken, of van beide beuken tegelijk, bij grote toeloop. Aan de zijde van de Prinses Mariannelaan ligt een aanzienlijk lagere smalle strook ruimten gescheiden van de eigenlijke kerkzaal. Achter de parochiezaal liggen de sacristie en nog wat kleine ruimten.

Het opvallende van De Verrezen Christus is de markante baksteenarchitectuur, met het hout van de plafonds als voornaamste tweede bouw materiaal. Er spreekt een robuuste eenvoud uit; de banken zijn eenvoudig uitgevoerd in hout, het liturgisch meubilair is rustig en de ruimte heeft daardoor gewonnen. Deze architectonische kwaliteit treft men ook aan in de overige ruimten,

waarbij de ruimtelijkheid weldadig aandoet. Voor de kerk staat een forse klokkenstoel van beton, waarin de luidklok achter een houten regelwerk is opgehangen. Tot de toegepaste beeldende kunst behoort een reliëf in de voorgevel van De Verrezen Christus, vervaardigd naar het ontwerp van de beeldhouwer Jan Vaes en architect Poppel. Zij maakten gebruik van brokken gele natuursteen dat goed bij het metselwerk aansluit. De madonna in de kerk is van de beeldhouwer Arthur Spronken. Een groot wandkleed werd door Marijke van

Moorsel-Asperslagh ontworpen.

De Verrezen Christus vormde zo een kloek kerkgebouw, dat ont kwam aan de vaak hinderlijke vormcapriolen van veel katholieke kerken uit de jaren zestig. Kwalitatief kon de architectuur zich meten met die van de hervormde Opstandingskerk aan de Rembrandtlaan. Kon is helaas het juiste woord; inmiddels werd de ruimte te groot en heeft men de zijbeuk eenvoudig tussen de betonkolommen dichtgemetseld en geschikt gemaakt voor verhuur. De gevolgen daarvan zijn desastreus. Het strakke orgel uit de zijbeuk verhuisde tamelijk demonstratief naar de hoek van het altaar. Het wandkleed hangt slecht belicht tegen de dichtgemetselde sluiting. Op het koor werd het eenvoudig te vol, en achter in de ruimte zijn nog wat tafeltjes met stoelen geplaatst. Vergelijkt men de kerk met haar oorspronkelijke opzet, dan heeft er zich een ramp in de inrichting voltrokken. De pastoor toonde zich echter gelukkig met de financiële verlichting van de lasten. De huuropbrengst is voldoende om

De kubistische architectuur van De Verrezen Christus met links de pastorie aan een rustige tuin aan de Fonteynenburghlaan. Inzet: plattegrond van De Verrezen Christus met links de pastorie. Op de tekening nog in authentieke staat.

46

Interieur van De Verrezen Christus kort na de ingebruikname, met rechts de zijbeuk met voorin het orgel en links de hogere kerkruijnte.

de exploitatie jaarlijks vrijwel rond te krijgen. Dat eist een zware tol, maar die is in betere tijden wellicht weer te corrigeren. Ook naast de al moeilijk te behouden monumentale kerken zijn daar voorbeelden van bekend. Wanneer men echter De Verrezen Christus nu bezoekt met kennis van haar oorspronkelijke kwaliteit uit de jaren zeventig, dan moet men wel even slikken.

Koningkerk

De Noorderkerk deed van 1940 tot halverwege de jaren zestig dienst als noodgebouw. Toen bleek de tijd rijp voor de bouw van een nieuwe Noorderkerk. Binnen de gereformeerde gemeente sprak men omstreeks die tijd over een 'driekerkenplan'. De Fonteinkerk was net gebouwd en kende geen problemen meer op het gebied van het vastgoed. Bij de Opgangkerk was de verbouwing met nieuwe gevel en gemeentesaal zeer ingrijpend geweest,

maar de kerkruijnte bleef verouderd en de nevenruimten bleven beperkt. De Noorderkerk was aan vernieuwing toe, met name ook vanwege de tekortschietende nevenruimten. Opmerkelijk genoeg ging de kerkenraad uit van een nieuwe kerk op een –zeker achteraf– zeer pregnante locatie aan het Koningin Julianaplein. Op de hoek van het plein en de Uhlenbeckstraat lag tot aan de Van Serooskerkenstraat een gekocht terrein van 2515 m². Dit terrein was in 1953 aangekocht. De kerkvoogdij vreesde later echter één probleem: bij bebouwing zou de kerk mogelijk te veel concurrentie opleveren voor de Opgangkerk. Dat het Julianaplein uitermate gunstig lag voor de toen nog nauwelijks uitgewerkte plannen van 't Loo en Essesteijn werd gemakshalve buiten beschouwing gelaten. Voor de gereformeerde gemeente zou Damsigt in de toekomst naar Leidschendam doorschuiven.

De Commissie van Beheer was daarvoor gelukkig met het besluit van B en W het comfortabele bouwterrein aan het Julianaplein om te ruilen

voor het globaal even grote terrein van de Noorderkerk aan het Balen van Andelplein. In 1956 vond de ruil plaats. Een voortvarende bouwcommissie kwam begin maart 1960 voor het eerst bijeen. Gesproken werd over een nieuwe kerk van 800 tot 1000 zitplaatsen. Direct vlogen er namen van vooraanstaande architecten over tafel, zoals Wim Quist, Eschauzier, Jos en Leo de Jonge, Cornelis Elffers en H.T. Zwiers. Hoeks en Reitsma solliciteerden spoedig zelf. Hoewel men aanvankelijk af wilde zien van een meervoudige opdracht voor twee of drie architecten, kwam de commissie daar later op terug en bezocht een aantal nieuwe kerken in het land. Zo werd in het najaar een schetsontwerp gevraagd aan de architecten H. Sutterland, J.H. van der Zee en D. Zuiderhoek. De drie architecten hadden ieder al enkele kerken gerealiseerd. Vooral Van der Zee en Zuiderhoek ontwierpen ieder in een persoonlijke architectuur, die toen veelal als eigentijds werd gezien.

Kennelijk was de ervaring met een

VOERBURG, Christus Koning Kerk

De Koningkerk gezien vanaf de Koningin Julianalaan, met links de nevenruimten.

deskundig adviseur bij de selectie van architecten bij de Fonteinkerk goed bevallen. Ditmaal nam de reeds bij de architectenselectie genoemde architect Cornelis Elffers deze functie aan. Hij had in de omgeving het christelijk lyceum ontworpen, waarvan de aula regelmatig gebruikt werd voor kerkelijke bijeenkomsten.

Na de selectie van drie ontwerpen kwam Van der Zee eind 1961 als definitief ontwerper tevoorschijn. Elffers was overtuigd van de hoogste kwaliteit van dit ontwerp en overtuigde zijn opdrachtgevers daarvan. Toch miste zijn zeer gedetailleerde vergelijkende rapportage het enthousiasme dat het ontwerp van de Fonteinkerk vijf jaar eerder bij adviseur Luthman had gewekt, toen die de besloten architectenprijsvraag had beoordeeld. Van der Zee ontwierp samen met medewerkend architect J. Valk 'de nieuwe Noorderkerk' in een reeks van minstens 10 andere kerkgebouwen, waarvan de Kruisheuvelkerk in Leidschendam-De Heuvel in deze regio het bekendste is.

Uit de aanvankelijke naam Koningskerk is later de koppellende s wegge laten. Opvallend was dat Van der Zee de kerkruimte in zijn ontwerp zo ver mogelijk van de Koningin Julianalaan aflegde om de hinder van het verkeer tegen te gaan. Dat droeg wellicht bij tot de plattegrondvorm van een vijfhoek, waarin een zijde aan zowel de Bruijnings Ingenhoeslaan als aan het Balen van Andelplein ligt. De geknikte laagbouw bevat de belangrijkste ingangen met daartussen hal en garderobruimte en bevat in de kelderlaag

tevens een deel van de nevenruimten. De kosterswoning ligt op de andere zijde van het terrein, aan de Staringkade. De gemeenteruimte is op de verdieping gesitueerd in een bouwvolume dat de woning en de secundaire entree overbrugt. In de zo ontstane doorgang is een gelegenheid tot fietsenstalling. Het ontwerp voorzag in een eenvoudige klokkenstoel op het dak, die tot nu toe echter niet werd gerealiseerd. Wel lagen sedert de sloop van de Vaste Burchtkerk de drie luidklokken jaren op het grasveld aan de ketting te wachten op plaatsing.

De Koning(s)kerk is vrijwel geheel volgens het oorspronkelijke ontwerp gebouwd en op 24 maart 1966 in gebruik genomen. Omdat de drie bouwlagen de bruikbaarheid niet bevorderden, liet men in 1992 een kleine lift, als was het de lamme die voor Jezus werd neergelaten, door het dak neerdalen.

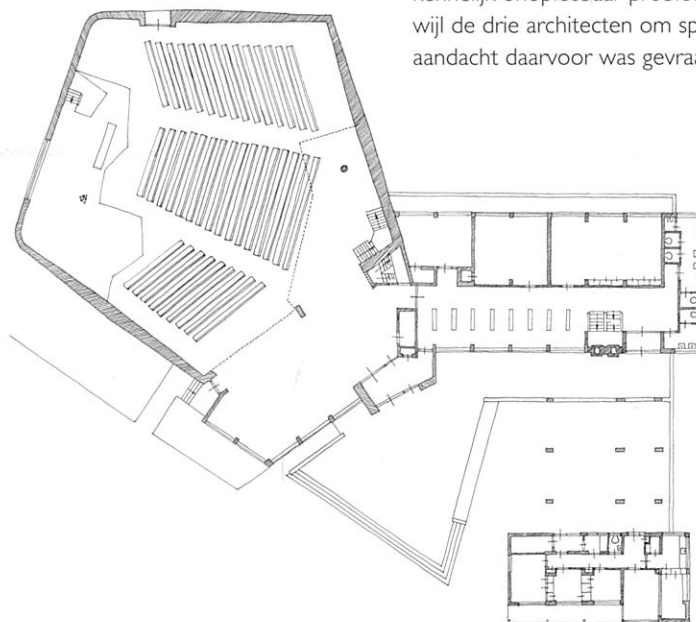
De beide andere ontwerpen voor de kerk deed men omstreeks 1996 milieubewust, maar met weinig respect, bij het oude papier, toen de archiefcommissie de opgerolde teke-

ningen onhandig groot vond voor het archief.

De eigenlijke kerkruimte heeft, evenals bij de Fonteinkerk, tamelijk gesloten gevels van metselwerk. Oorspronkelijk opperde de architect de wanden wit te schilderen, maar uiteindelijk bleef het metselwerk in het zicht.

De viering van het avondmaal vormde bij deze kerk vanaf het begin een kennelijk onoplosbaar probleem, terwijl de drie architecten om speciale aandacht daarvoor was gevraagd.

Interieur van de kerkruimte in de authentieke staat kort na de opening.

Plattegrond van de Koningkerk met rechts de nevenruimten in drie bouwlagen en op de voorgrond de kosterswoning.

Drieluik van Frits Frietman afkomstig uit de Vaste Burchtkerk. Onderdelen van het luik kunnen van positie verschuiven.

Foto M.G. Trapman

Geen van de drie kerkruimten bleek te voldoen. Er is overwogen, om de aanvankelijk voor de Opstandingskerk voorgestelde aparte avondmaalsruimte te kiezen, hetgeen echter niet doorging. Architect Van der Zee koos voor lange tafels naar het voorbeeld van die in de Fontein-kerk, die bij avondmaalsdiensten in beide brede middenpaden opgesteld konden worden. Ook van die oplossing is afstand gedaan.

Opmerkelijk was de ongecoördineerde inrichting van het liturgische centrum. Een schotsvormig niveau van één trede metselwerk met daar bovenop stukjes natuursteen kreeg grotendeels nog een tweede niveau van twee treden timmerwerk. Hierop stond vooraan een avondmaalstafel en daarachter de nog weer hogere preekstoel. Een modieus doopvont stond op het eerste niveau, met de bijbehorende paaskaars terzijde op een uitloper van het hogere niveau geparkeerd.

Die onoverzichtelijke indeling werd er zeker niet beter op door plaatselijke wijzigingen in het liturgisch centrum en de daarop aansluitende meubilering, waarbij de banken opzij plaatsmaakten voor een wat hoger vloerniveau met stoelen. De afbraak van de hervormde Vaste Burchtkerk, door de bundeling van kerken in het 'samen op weg' proces, bracht voor de Koningkerk de aanwinst van het veelluik, dat door verschuiving van de panelen steeds de periode van het kerkelijk jaar kan aangeven. Het is van de hand van Frits Frietman. De plaatsing van dit veelluik terzijde van het monumentale glasaplique achter het doopvont is geen verbetering in het toch al onevenwichtige interieur van het liturgisch centrum. Achter in de kerkruimte is op een balkon een orgel van Verschueren geplaatst.

De architectuur in de kerken van architect Van der Zee toont steeds een eigen interpretatie en een min of meer persoonlijke vormgeving, waarin een behoefte aan vernieuwende vormgeving spreekt die minder door de liturgische opvattingen dan door gewilde expressie is ingegeven. Door de ruimtelijke combinatie van de vijfhoekige plattegrond met het diamantvormige dak met daarin het vrij gevormde orgelbalkon en het liturgische centrum en vrij gevormde ramen ontstond een ontwerp zonder totaliteit. De kerk kan men wel beschrijven als een centrisc gerichte ruimte waarin de bezoekers sterk rond het liturgisch centrum zijn geschaard in een vrijere vorm dan in de voorgaande Noorderkerk.

Ook hier gaf het interieur aanleiding tot wijzigingen. Het aantal banken werd verminderd, het liturgisch centrum gewijzigd en de vorm van de vloer aangepast. Opmerkelijk is het glas-in-loodraam terzijde van de preekstoel in de aandachtswand, dat waarschijnlijk door dezelfde kunstenaar, mevrouw Van Steenbrugge, is ontworpen als het al even monumentale raam in de Kruisheuvelkerk in Leidschendam.

Rechter pagina: de binnentuin van de Opstandingskerk.

Architecten van kerken in Voorburg

50

In de laatste eeuw waren er in Voorburg nogal wat architecten gevestigd, van wie er zich enkele met kerkbouw bezig hebben gehouden. Het is echter opvallend dat veel kerken in de gemeente door collega's van elders zijn ontworpen. Een vooraanstaand Voorburgs katholiek architect zoals B.J. Koldeweij heeft in 1933 alleen de uitbreiding van de St. Martinuskerk tot kruiskerk ontworpen, maar die werd niet uitgevoerd. Het in de jaren vijftig en zestig vooraanstaande architectenbureau van Jan A. Lucas en H.E. Niemeijer ontwierp na 1950 honderden woningen in de gemeente, maar bouwde geen kerken. Herman van der Kloot Meijburg heeft wel elders een kerk ontworpen en tal van restauraties aan soms monumentale kerken uitgevoerd, zoals aan de Oude en Nieuwe Kerk in Delft, in Voorburg was hij tussen 1919 en 1925 alleen betrokken bij de restauratie van de Oude Kerk en hij ontwierp ook het dienstgebouw De Voorhof daarnaast. De om zijn restauraties bekendstaande architect Jo Kruger zag de restauratie van de Oude Kerk aan zijn collega Piet van der Sterre uit Leiderdorp vergeven, omdat de restauraties van zijn bureau door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg duur werden genoemd. Kruger heeft buiten Voorburg overigens wel een aantal kerken gebouwd, ondermeer in Delft en Zoetermeer. Dominerend in de Voorburgse kerkbouw waren de ontwerpen van de familie Van Essen.

In het derde gedeelte van dit themanummer ligt het accent op de bijdragen van 20e-eeuwse architecten aan de kerkbouw in Voorburg. Architecten die alleen deelnamen aan een besloten prijsvraag of meervoudige opdracht zijn hier niet apart besproken. In enkele gevallen zijn de ontwerpers van verbouwingen wel opgenomen.

P.G. Buskens

Over de Rotterdamse architect P.G. Buskens is niet zoveel bekend. Hij ontwierp voor Rotterdam een katholieke kerk aan de Beukelsdijk en een min of meer op de Voorburgse kerk gelijkende Franciscus van Assisi in Weert. Hoewel zijn naar gotische vormen tenderende raamvormen en gemetselde bogen rond de jaren twintig ook elders veel voorkwamen in het interieur van katholieke kerken, werd de Onze Lieve Vrouw Tenhemelopneming toch royaal gedocumenteerd in de serie monografieën van

Moderne architectuur in Nederland onder redactie van onder anderen H.P. Berlage.

Albert en Gerard van Essen

Albert van Essen (1890-1976) was met zijn architectenbureau gedurende lange tijd in Voorburg gevestigd. Hij bouwde voor zichzelf een woning aan de Soomerluststraat, die later respectvol door zijn zoon Gerard voor eigen gebruik is gerenoveerd. Zijn vader had zich toen al gevestigd in een woning met later uitgebreide kantoorruimte, op de hoek van de Prinses Mariannelaan en Fonteij-

nenburghlaan. Zijn andere zoon, ir. A.M. van Essen, woont en werkt daar als constructeur nog altijd.

In de jaren dertig heeft Albert van Essen veel villa's in Voorburg gebouwd. Een belangrijk werk van zijn hand was de Emmaschool, nu met weinig affiniteit voor de historische naam Vijverhofschool genoemd, naar de locatie. De architectuur is verminkt door de sloop van de markante schoorsteen en door de toevoeging van dakramen. Het oorspronkelijk hervormde verzorgingshuis Rustoord bij de Vliet aan de

Raadhuisstraat is gesloopt en vervangen door nieuwbouw. Ook werkte Albert van Essen lang voor het Christelijk instituut voor doven Effatha, eveneens aan de Vliet.

Van Essen ontwierp voor verschillende instellingen binnen de gezondheidszorg in Leidschendam en Katwijk. Een voor de architect persoonlijk belangrijk ander segment van zijn werk betrof monumenten. Naast verschillende raadhuisen waren dat ook kerken, waaronder ook zijn bijdrage aan de restauratie van de Oude of Martinuskerk rond 1940.

Behalve zijn schetsontwerp voor de noodkerk aan de Zegtruststraat, realiseerde hij de Vaste Burchtkerk en een daaraan verwante kapel voor de Robert Fleury Stichting in Leidschendam. De uitnodiging voor deelname aan de meervoudige opdracht voor de Fonteinkerk schoof hij door naar zijn zoon Gerard, die zijn winnend ontwerp uit mocht voeren. Bij vele ontwerpen werkten zowel Albert als Gerard van Essen samen met architect J.W.E. Sturler. Diens aandeel in de ontwerpen was vaak heel dominant. Het is genant dat zijn naam vrijwel nooit werd genoemd. Dat gold niet alleen in de kringen van opdrachtgevers. Ook bij publicaties, tot in de gespecialiseerde architectuurpers toe, werd zijn naam nooit genoemd. Zelf gaf Sturler een jaar geleden toe, dat hij zijn ontwerpwerk vooral thuis moest uitvoeren, omdat hij op kantoor teveel de aandacht op

details vestigde. Zijn persoonlijke opvattingen bracht hij graag met verve onder woorden. Toen hij bijvoorbeeld eens onverwachts voor een kerkbestuur een toelichting moest geven, verklaarde hij de gebogen bovenzijde van het doopvont in de Vaste Burchtkerk door die in verband te brengen met de gebogen vorm van de ten doop opgehouden kinderen, maar toen hij de vorm verder toelichtte door te verwijzen naar de vaginale vorm die kon worden aange troffen bij de moeders, varieerden de reacties van de toehoorders tussen verbaasd en verbijsterd ... Gerard van Essen werkte aanvankelijk samen met zijn vader. Hij was al vroeg betrokken bij de Vaste Burchtkerk en de noodkerk aan de Zegtruststraat. Aan de Fonteinkerk werkte hij zelfstandiger, zonder zijn vader, die echter wel bij de opening aanwezig was. Opnieuw had architect Sturler hier een belangrijk aandeel in het ontwerp. Gerard van Essen ontwierp in Den Haag aan de Ridderspoorweg een kapel voor een pinkstergemeente. Een voorafgaand schetsontwerp toonde een groot gebogen schaaldak van beton met voorgevel van glas. Het gerealiseerde ontwerp is eenvoudig en kreeg een ingetogen karakter. Tot de scholen die Gerard van Essen ontwierp behoort de inmiddels omgedoopte Prinses Beatrixschool. Deze werd eind jaren vijftig gebouwd als christelijke huishoud- en industrieschool aan de Van Horvettestraat. Opvallend is de hal van twee

bouwlagen in het midden van de school. De invloed van de Frans-Zwitserse architect Le Corbusier sprak uit het gebruik van beton, zoals dat op andere wijze ook in de Fonteinkerk tot uitdrukking kwam. Een interessante tweede Voorburgse school van zijn ontwerp vormt de Van Royenschool, nu de Driemaster, aan de Spinozalaan. De authentieke kleuren van de gevelpuien zijn verloren gegaan, omdat de welstandscommissie zich drukker maakt om een wat afwijkende kleur dakpannen, dan om wezenlijker architectuurdetails. Ook in het Bezuidenhout ontwierpen Gerard van Essen samen met Sturler een forse school aan de Koningin Marialaan.

Rein H. Fledderus

Architect Rein H. Fledderus (1911-1970) genoot tevens bekendheid als stedenbouwkundige. Voor ondermeer Zoetermeer en Scheveningen maakte hij omvangrijke stedenbouwkundige ontwerpen, in Zoetermeer met woningbouw en in Scheveningen met de verbouwing tot het Circustheater, dat inmiddels opnieuw is verbouwd. Hoogtepunt in zijn veelzijdige carrière als architect was de opdracht voor het concert- en congresgebouw De Doelen in Rotterdam. In dienst van de gemeente maakte hij het eerste ontwerp, dat hij na zijn vestiging als zelfstandig architect samen met bureau Kraaijvanger voltooide.

Fledderus ontwierp verschillende kerken: de hervormde

Michaëlkerk in Spijkenisse, de Antwoordkerk in Rotterdam (na een spraakmakende kerkbouwactie) en zijn dierbaarste ontwerp: de Voorburgse Opstandingskerk. Daarnaast ontwierp hij de katholiek-gereformeerde Ontmoetingskerk in Waddinxveen en de hervormde De Rank in Krimpen aan de IJssel, in samenwerking met collega L. van Roggeveen.

Bij de Opstandingskerk was het vanaf het begin de bedoeling om meteen aansluitend ook het verzorgingshuis Het Anker en een kleuterschool te bouwen. Toen verruiming van de subsidieregels het mogelijk maakte Het Anker met balkons voor de toekomstige bewoners uit te breiden, maakte Fledderus royaal een sterk gewijzigd ontwerp, dat bewoners meer gebruiksvrijheid bood. De pupillen van de kleuterschool zijn later in de voormalige Emmaschool ondergebracht, waarna het schooltje van Fledderus plaatsmaakte voor het blokje aanleunwoningen De Meerpaal. Vrijwel gelijktijdig met Het Anker bouwde men tussen de Prinses Mariannelaan en het Oosteinde het verzorgingshuis Sonnenburgh met een blok aanleunwoningen, eveneens naar ontwerp van Fledderus. De architect had een tot buiten de landsgrenzen bekend bureau. Hij overleed vroeg, na een korte ziekte.

J.P.L. Hendriks

Architect Hendriks maakte deel uit van bureau J.P.L. Hendriks, L.A. v.d. Bosch en J. Hendriks. Het

ontwerp voor De Goede Herder wordt in publicaties veelal alleen aan J.P.L. Hendriks toegeschreven. Het architectenbureau wisselde in de jaren vijftig en zestig van naamverlenende partners. Het bureau genoot bekendheid door ten minste twaalf kerkontwerpen. Het betrof voornamelijk katholieke kerken, gebouwd in de Rotterdamse en Haagse regio.

J.J. Hornstra en J. Gerbracht

Het in Wassenaar gevestigde architectenbureau J.J. Hornstra en J. Gerbracht had niet zo'n grote naamsbekendheid. Toch ontwierp het voor een gemeente als Voorburg enkele belangrijke bouwwerken. Tegenover de Hoeksteen ontwierpen zij het opmerkelijke blok winkels met daarboven flatwoningen. Hun grootste ontwerp was het Diaconessenhuis, waarin aan de zijde van de Fonteinkerk ook een ruime kapel was opgenomen, die inmiddels is verbouwd, evenals andere onderdelen van het gebouw. In Rijswijk ontwierpen zij het verzorgingshuis Onderwatershof en in Den Haag-Bohemien Dekkersduin.

De in zijn bouwvolume bescheiden Hoeksteen trok relatief veel belangstelling in de vaktijdschriften.

E.J. Margry

Architect Everhardus Johannes Margry (1841-1891) was een van de bekendste leerlingen van de vooraanstaande bouwmeester en kerkarchitect P.J.H. Cuypers. Margry heeft vooral in het bisdom Haarlem zo'n 30 kerken in neo-

gotische trant ontworpen, geïnspireerd op de vroege Franse gotiek. In de omgeving van Voorburg ontwierp Margry ondermeer de St. Jozefkerk aan de Elandstraat in Den Haag en de kerken in Nootdorp, Loosduinen en Leidschendam. De laatste is na zijn overlijden door collega's van zijn bureau verder ontworpen. Margry heeft ook de school tegenover de naar zijn ontwerp gebouwde St. Martinus, aan de overzijde van het Oosteinde, ontworpen. De architectuur daarvan kwam heel kleurrijk te voorschijn bij een recente schoonmaak.

D.L. van der Pol en J.A.L. van Poppel

Het architectenbureau Van der Pol en Van Poppel genoot in vakkringen relatief weinig bekendheid. Gezien de architectonische kwaliteit van het ontwerp voor De Verrezen Christus is dat verwonderlijk. Van Poppel maakt sinds de jaren negentig deel uit van bureau Rienks van Poppel in Breda.

Piet van der Sterre

De in Leiderdorp gevestigde architect Piet van der Sterre genoot landelijke bekendheid als specialist op het gebied van restauratie. Zijn werkzaamheden voor de Oude of Martinuskerk waren ingrijpend, maar werden met terughoudendheid uitgewerkt. Het bureau van Piet van der Sterre werd na zijn overlijden overgenomen door de in Voorburg woonachtige architect Ab Peetoom, die lang bij restauratie-

architect J. Kruger werkzaam is geweest. Hij nam een relatief niet zo diep ingrijpende restauratie van de neo-gotische St. Martinuskerk voor zijn rekening.

Jhr. J.W.E. Sturler

Zie voor deze architect onder Albert en Gerard van Essen. Hij was als meewerkend architect werkzaam voor hun bureau.

C.P. Versteegh

Architect C.P. Versteegh was de zoon van de aannemer Versteegh die in de jaren twintig de gereformeerde kerk aan de Laan van Oostenburg ingrijpend heeft verbouwd. C.P. Versteegh was werkzaam als architect en aannemer. Hij ontwierp veel woningen en nam daarvan ook de bouw voor zijn rekening. Door zijn aanstelling als hervormd kerkvoogd was hij nauw betrokken bij veel werk voor de kerkelijke gemeente.

In Voorburg ontwierp hij de tijdelijke Damsigtkapel, waaraan een nieuwe ruimte werd toegevoegd. Aan de Van Horvettestraat ontwierp C.P. Versteegh het gebouwtje voor de vergadering van gelovigen. Tot zijn ontwerpen behoorden ook veel verbouwingen. Op de hoek van de Laan van Middenburg en het Westeinde verbouwde hij een vrijstaande woning tot 'Het Kruispunt', waarin naast kerkdiensten ook andere kerkelijke activiteiten plaatsvonden, nu in gebruik als kerkelijk bureau. Een belangrijke verbouwing van zijn hand vormde ook het jeugdgebouw Fjord aan de

Zwartelaan, dat voor een zeer divers verenigingsleven dienst heeft gedaan.

Als kerkvoogd had C.P. Versteegh veel invloed op het kerkelijk reilen en zeilen, waarin hij soms werd bijgestaan door zijn broer, die zelfstandig een aannemersbedrijf in Voorburg uitoefende en bijvoorbeeld de bouw verzorgde van de Opstandingskerk van architect Rein H. Fledderus.

J.H. van der Zee

Architect J.H. van der Zee uit Hilversum genoot vooral bekendheid om de kerken die hij verspreid over het land in naoorlogse woonwijken ontwierp. Van de minstens tien gereformeerde kerken die hij ontwierp, is vermoedelijk de Tabernakelkerk in Apeldoorn de meest spraakmakende geweest door haar ruimte en vorm. Volgens een journalist was die kerk 'als een straaljager in een woonwijk geland'. De door hem ook ontworpen Koningkerk is tamelijk groot door de vele nevenruimten en de kosterswoning op een relatief klein bouwterrein. In materiaalgebruik en sfeer benadert de Kruisheuvelkerk in Leidschendam de Voorburgse kerk, ook qua inrichting en het toegepaste glas-in-loodraam.

Michiel Antoon de Zwart

De architect van de eerste gereformeerde kerk in Voorburg werkte als gemeentearchitect in Voorburg. Omstreeks 1881 kreeg hij opdracht voor het ontwerp van een nieuw raadhuis annex postkantoor met bijbehorende

directeurswoning. Daarnaast ontwierp De Zwart later het hervormde Diaconiehuis bij de Herenstraat, dat na de bouw van Huize Rustoord naar ontwerp van Albert van Essen de bestemming van huishoudschool kreeg. Nadat Albert van Essen zijn huishoudschool had gebouwd werd het voormalige diaconiegebouw verbouwd tot uitbreiding van het raadhuis. Ook ontwierp de gemeentearchitect het politiebureau op het terrein van de Oude of Martinuskerk, op de hoek van de Herenstraat en de Van Schagenstraat. Het is relatief snel door sloop verdwenen.

Opmerkelijk is het, dat De Zwart wel de landschappelijke inrichting van de begraafplaats aan de Parkweg ontwierp, maar niet de entree. De doodgraverswoning op de hoek van Parkweg en Einddorpstraat geeft sinds de gevelrestauratie weer een goed beeld van de historiserende architectuur van de gemeente-architect, waarbij de halfronde bovendorpels met 'wenkbrauwen' zijn uitgevoerd.

Literatuur

In deze literatuurlijst zijn vooral artikelen opgenomen uit architectuur- en bouwbladen, zoals die in technische bibliotheken voorhanden zijn. Daarnaast zijn andere bronnen, zoals boeken en tijdschriftpublicaties, voor zover die bekend waren, vermeld.

Algemeen

*G. Gorris, H. Hardenberg, D. van der Meide en N.J. Pabon, Dorp aan de Vliet: geschiedenis van Voorburg, Scheveningen, 1953 en 1960.

*'Ter kerke in Voorburg' in de reeks 'Kroniek van Voorburg', nr. 3, Voorburg 1988/1989.

*Kerkelijke archieven in het bezit van het Gemeentearchief Voorburg. *Wim J. van Heuvel: 'Moderne kerkbouw in Voorburg'. In: verenigingsblad De Brulboei van de CJV, Voorburg, 1958, nr. 7, p. 14-20.

Oude Kerk

*K. Barendrecht en K. van der Veen (red.), 'De Oude Kerk', krant bij de restauratie, Voorburg 1965. *Peter Don, Kunstreisboek Zuid-Holland. 8e dr. Weesp/Zeist, 1985, p. 385-386. *Piet van der Sterre, 'Restauratie van de Oude Kerk te Voorburg'. In: Bouw, 1969, 05, 17, p. 832-

837. *Charles Dumas, Haagse stadsgezichten 1580-1810. Zwolle, 1991, p. 310-315. *C.H. Voorhoeve, De Oude Kerk van Voorburg. Zaltbommel 1993. *Bernard Dijkman, 'De Oude- of Martinikerk van Voorburg', brochure Gemeentearchief Voorburg, 1994 en later gewijzigde herdrukken.

Franse Kerk

*Peter Don, Kunstreisboek Zuid-Holland. 8e dr. Weesp/Zeist, 1985, p. 386.

St. Martinuskerk

*P.J.W. Cuypers en J.K. Kalf, De katholieke kerken in Nederland. Amsterdam, 1906, p. 283-284. *Peter Don, Kunstreisboek Zuid-Holland. 8e dr. Weesp/Zeist, 1985, p. 387. *'De Martinuskerk', restauratieuitgave Voorburg, 1990. *M.J. Harms, Ik ben niet

iemand die wijkt voor de Ouderdom. Voorburg (St. Martinusparochie), 1993.

Onze Lieve Vrouw Tenhemel-opneming

*Ars sacra. Op initiatie van J.M. Hardeveld. Leiden, 1929, p. 11. *H.P. Berlage e.a. (red.), Moderne Bouwkunst in Nederland. Deel 15, Kerken. Rotterdam, 1932, p. 11-13 en p. 44. *Parochie. Brochure monumentendag 1997.

Vaste Burchtkerk

*J.W.E. Sturler, 'Gedachten bij een doopvont'. In: Parnas, nr. 1 (Den Haag, ca. 1956), p. 8-9. *C.G. Batterman, 'De Vaste Burchtkerk te Voorburg'. In: Polytechnisch Tijdschrift, editie b, 1957, 04, 11, p. 258-262. *(Auteurscollectief), Vaste Burchtkerk 1955-1996. Voorburg, 1996.

Hoeksteen

*J.J. Hornstra en J. Gerbracht, 'Kerk te Voorburg'. In: Bouw 1956, 12, 29, nr. 52, p. 1118-1121. *C.G. Batterman, 'Kerkgebouw te Voorburg'. In: Polytechnisch Tijdschrift, editie b, 1957, 03, 29, nr. 13/14, p. 218-222. *J.J. Hornstra en J. Gerbracht, 'Kerk voor de Vereniging van Vrijzinnig Godsdienstigen te Voorburg'. In: Bouwkundig Weekblad, 1957, 09, 28, nr. 39, p. 407-415. *Wim J. van Heuvel, 'Baksteen in de hedendaagse kerkbouw'. In: Baksteen, 1959, 11, p. 6-10.

Fonteinkeerk

*D. van der Meide, Voorburg. Van Romeinse nederzetting tot moderne woonstad. Gemeente Voorburg, 1957, p. 34. *Fonteinkeerk

Aan de Van Horvettestraat ontwierp C.P. Versteegh het gebouwtje voor de 'vergadering van gelovigen', dat in 1964 in gebruik werd genomen. Het staat bijna op de plaats van villa Johanna. Rechts de door Gerard van Essen ontworpen 'Prinses Beatrixschool', die eind jaren vijftig werd gebouwd.

Collectie P.P.A. van Dorp

in Voorburg'. In: Cobouw, 1958, 03, 07.
G.W. van Essen, 'Gereformeerde kerk te Voorburg'. In: Bouwkundig Weekblad, 1959, 10, 10, nr. 41, p. 482-485. *H.R. Blankesteijn en W.G. Overbosch, Brandend Braambos. De nevenruimten. Amsterdam, 1959, p. 29.
*W.G. Overbosch, 'Fonteinkerk'. In: Mededelingen Prof. dr. G. van der Leeuw-stichting, nr. 13, 1958, p. 387-392. *H.R. Blankesteijn en W.G. Overbosch, Een hut om in te schuilen. Baarn, z.j.(ca. 1960), p. 58-61. *Wim J. van Heuvel, 'Fonteinkerk in Voorburg'. In: Vrije Geluiden, 1959, 12, 05. *Frits A. Mehrkens en W.G. Overbosch, Brandend Braambos 4. Het orgel in de kerk. Hilversum, 1962, p. 20. *Bouw, 1963, p. 1872-1875.

De Goede Herder

*D. van der Meide, Voorburg. Van Romeinse nederzetting tot moderne woonstad. Gemeente Voorburg, 1957, p. 33. *A.J.J. van Rooy, Nederlandse kerkbouw op een keerpunt. Haarlem, z.j. (ca. 1957), p. 70-73. *Wim J. van Heuvel, 'Voorburg ontwikkelt zeer grote activiteit op kerkbouwgebied'. In: Cobouw, 1961, 12, 29. *L.A. van den Bosch, J.P.L. en J. Hendriks, 'R.K. kerk "De Goede Herder" te Voorburg'. In: Bouw, 1963, 09, 07, nr. 36, p. 1128-1130. *Bernard Dijkman, De Goede Herder 1957-1997. Voorburg, 1997. *Bouwkundig Weekblad, 1967, nr. 11, p. 18-20.

De Verrezen Christus

*Wim J. van Heuvel, 'Plastische architectuur met grote eenvoud'. In: Cobouw, 1965, 06, 21.
*D.L. van der Pol en J.A.L. van Poppel, 'Parochiekerk De Verrezen Christus te Voorburg'. In: Tijdschrift voor Architectuur en Beeldende Kunst, 1967, 05, p. 194-198. *D.L. van der Pol en J.A.L. van Poppel, 'R.K. kerk "De Verrezen

Christus"'. In: Bouwkundig Weekblad, 1967, 01, 17, nr. 1, p. 18-20.

Opstandingskerk

*D. van der Meide, Voorburg. Van Romeinse nederzetting tot moderne woonstad. Gemeente Voorburg, 1957, p. 34. *Rein H. Fledderus, 'Kerkelijk centrum te Voorburg'. In: Bouw, 1959, p. 442-433. *Wim J. van Heuvel, 'Voorburg ontwikkelt zeer grote activiteit op kerkbouwgebied'. In: Cobouw, 1961, 12, 29. *A.J.J. van Rooy, Nederlandse kerkbouw op een keerpunt. Haarlem, z.j. (ca. 1957), p. 78-80. *W.G. Overbosch, 'De hervormde Opstandingskerk in Voorburg'. In: Mededelingen Prof. dr. G. van der Leeuw-stichting, 1965, nr. 29, p. 1387-1400. *Rein H. Fledderus, 'Opstandingskerk te Voorburg'. In: Bouw, 1966, 01, 22, p. 122-125. *Rein H. Fledderus, 'Opstandingskerk te Voorburg'. In: Bouwkundig Weekblad, 1966, 03, 15, nr. 15, p. 78-80. *F.Z. Ort, Zomaar een dak. Zoetermeer, 1994, p. 94-98.

Christus Koningkerk

*D. van der Meide, Voorburg. Van Romeinse nederzetting tot moderne woonstad. Gemeente Voorburg, 1957, p. 35. *Wim J. van Heuvel, 'Voorburg ontwikkelt zeer grote activiteit op kerkbouwgebied'. In: Cobouw, 1961, 12, 29. *Fraai ontwerp voor geref. kerk'. Roofdruk uit Cobouw 1961, 12, 29 in: Nieuwe Haagse Courant, 1961, 12, 30.

De eerste gereformeerde kerk, ontworpen door gemeente-architect Michiel Antoon de Zwart, die ook de doodgravers-woning bij de Algemene Begraafplaats ontwierp. Al in 1913 was de kerk niet meer als zodanig in gebruik. De huizen ervoor zijn afgebroken. Zie foto op pag. 57. Collectie P.P.A. van Dorp

Historische Vereniging Voorburg

Secretariaat: Oosteinde 30
2271 EH Voorburg
telefoon: 070 386 13 02

Jaargang 5 • Nummer 2/3 • 1999

Redactieadres:
Laan van Rustenburg 16
2271 XT Voorburg
telefoon: 070 386 84 95

Redactie:

Anne Jacobs
Kees van der Leer
Trudie Lepoutre

Teksten:

Wim J. van Heuvel

Oude ansichtkaarten:

Piet van Dorp

Grafische vormgeving en lay-out:

Rietje Trapman

Lithografie en productie:

Rinus Sarabèr

Bestuur:

drs. K. van Tuil *voorzitter*
drs. P.B. den Bakker *secretaris*
J.L. Kok RA *penningmeester*
ing. W. Beek *tweede secretaris*
I.E. van der Beesen-van Brussel *lid*
dr. R.M.W. van Gelooven *lid*
S.E.Th. Aalders-Warffemius *lid*
J.H.S.M. de Beer *adviseur*

Copyright:

Overname van teksten uit
'Historisch Voorburg' is uitsluitend
toegestaan na schriftelijke toestemming
van de redactie.

Lidmaatschap 2000

Inwoner van Voorburg f40,-
Buiten Voorburg f45,-
Gezin f50,-

Penningmeester HVV te Voorburg
Postbank 288321
Rabobank te Voorburg
rekeningnr. 12 76 78 743

ISSN 1381-4672

*In het midden van deze luchtfoto
staat de Franse kerk en schuin
daarboven de Oude Kerk. Links
de afgebroken Opgangkerk aan
de Laan van Oostenburg en
rechts het nog bestaande eerste
kerkje van de gereformeerden.*

Oude Kerk.

Foto M.G. Trapman, 1999

